พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

างเจริญ ดุลยกิจสัจจารักษ์

(เจริญ อมาตยกุล)

ณ ฌาปนสถาน วัดธาตุทอง

วันจันทร์ ที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๓

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางเจริญ ดุลยกิจสังจารักษ์

(เจริญ อมาตยกุล)

ณ ฌาปนสถาน วัดธาตุทอง

วันจันทร์ ที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๓

กำหนดการฌาปนกิจศพ

นางเจริญ ตุลยกิจสัจจารักษ์

(เจริญ อมาตยกุล)

ณ ฌาปนสถาน วัดธาตุทอง

วันจันทร์ ที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๓

วันอาทิตย์ ที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๓

เวลา ๑๙.๐๐ น. สวดพระอภิธรรม

วันจันทร์ ที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๓

เวลา ๑๐.๓๐ น. พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพล

เวลา ๑๓.๓๐ น. มีพระธรรมเทศนา แล้วมาติกาบังสุกุล

เวลา ๑๗.๐๐ น. ประชุมเพลิง

จึงขอประทานกราบทูล กราบเรียน และ เรียนเชิญมาด้วยความเคารพ

บุตร - ธิดา เจ้าภาพ

[illegible]

[illegible]

([illegible])

ณ ฌาปนสถาน [illegible]

วันจันทร์ที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๓

วันอาทิตย์ที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๓

เวลา ๑๙.๐๐ น. [illegible]

วันจันทร์ที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๓

เวลา ๑๐.๓๐ น. [illegible]

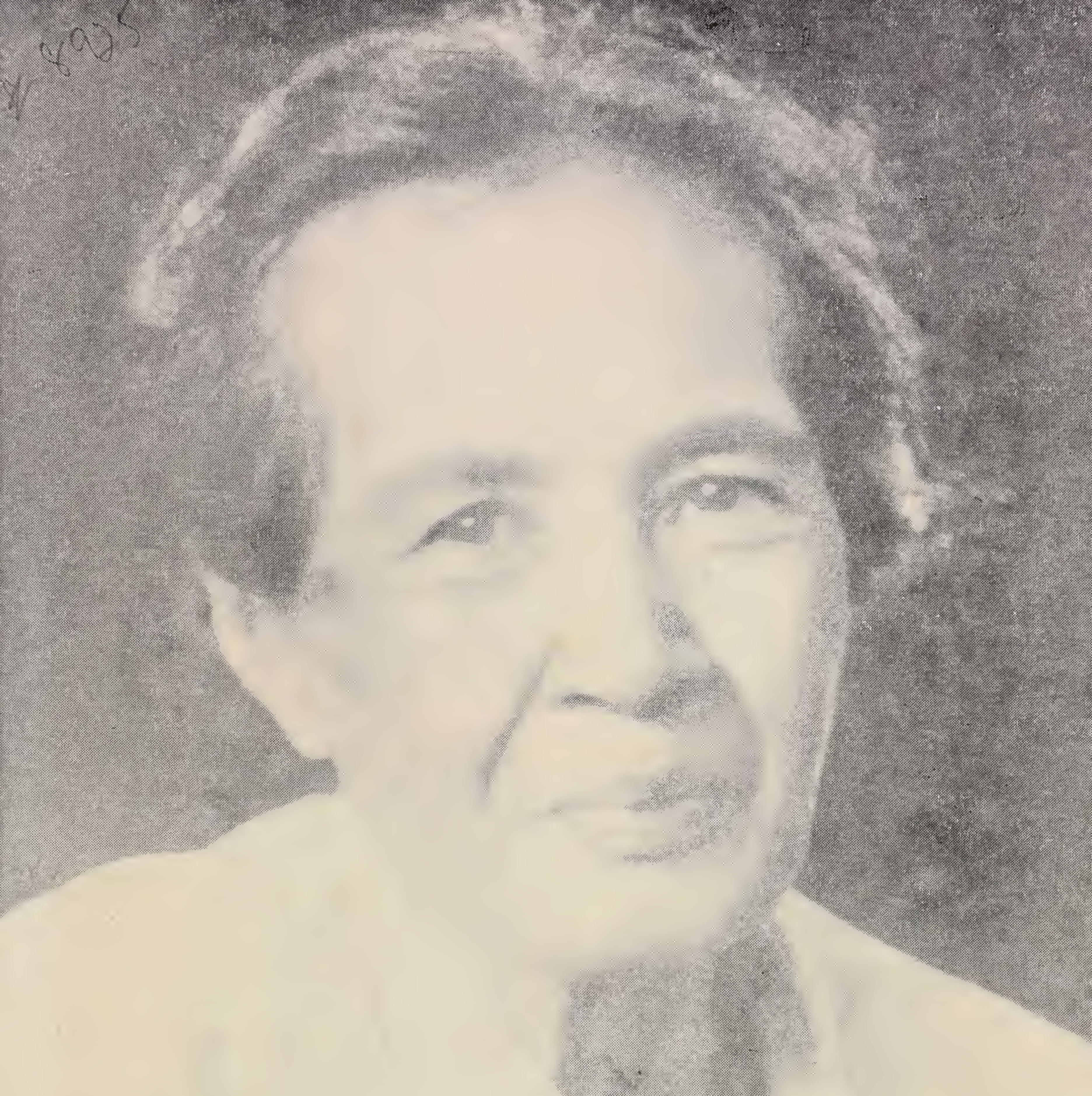
เวลา ๑๑.๐๐ น. [illegible]

เวลา ๑๓.๓๐ น. [illegible]

เวลา ๑๙.๐๐ น. [illegible]

[illegible]

[illegible]

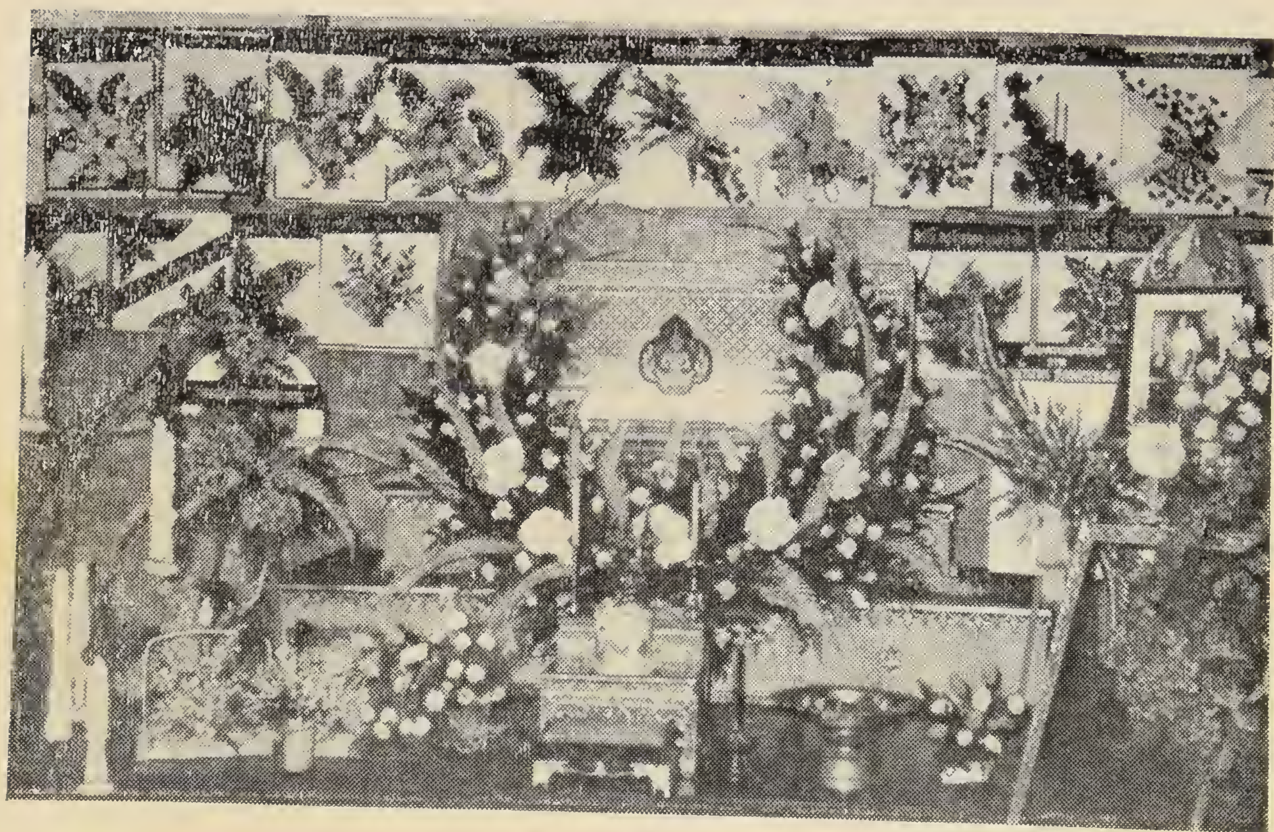
นางเจริญ ดุลยกิจสัจจารักษ์

(เจริญ อมาตยกุล)

ชาตะ : ๑๗ กันยายน ๒๔๓๘

มรณะ : ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๑๓

สวดพระอภิธรรม ศาลาสิทธิสยามการ วัดธาตุทอง

๑๒ – ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๑๓

ลูกหลานในวันสวดพระอภิธรรม

ประวัติ

นางเจริญ ดุลยกิจสัจจารักษ์ (เจริญ อมาตยกุล) เกิดที่จังหวัดพระนคร เมื่อวันที่ ๑๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๘ ตรงกับวันอังคาร แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีมะแม เป็นบุตร ร้อยโท เป้า และนางหน่าย เนตรวิจิตร มีพี่ชายร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๑ คน คือ พันตรี หลวงจรูญพิทยายุทธ (จรูญ เนตรวิจิตร) นางเจริญ ดุลยกิจสัจจารักษ์ ได้สมรสกับ อำมาตย์โท พระดุลยกิจสัจจารักษ์ (เฉลิม อมาตยกุล) อดีตหัวหน้าผู้พิพากษาศาลจังหวัดลพบุรี ซึ่งล่วงลับไปนานแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ โดยมีบุตรธิดาด้วยกัน ๑๑ คน เป็นชาย ๖ คน หญิง ๕ คน ดังนี้

๑. นางฉวี สุภาพงษ์
๒. ด.ช. เล็ก (ถึงแก่กรรมตั้งแต่ยังเยาว์)
๓. นายบรรทาย อมาตยกุล
๔. นายบรรเทอน อมาตยกุล
๕. นายอาคม (บรรเจอด) อมาตยกุล (ถึงแก่กรรม)
๖. นางบรรจง อมาตยกุล
๗. นางบรรยล บรรณวิจิตร
๘. พันเอก (พิเศษ) บัณฑิต อมาตยกุล
๙. พันเอก บันเทิง อมาตยกุล
๑๐. นางทองกร เพ็ชร์ถนอม
๑๑. นางเพลิน พิศาลสารกิจ

ตามปกตินางเจริญ ดุลยกิจสัจจารักษ์ เป็นผู้มีสุขภาพสมบูรณ์ สามารถไปไหนมาไหนด้วยตนเองได้ แต่ในระยะ ๓ ปีที่ผ่านมาก็เริ่มป่วยกระเสาะกระแสะด้วยโรคชรา อันเนื่องมาจากความเสื่อมโทรมที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ของสังขาร ครั้นเมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ บุตรธิดาได้นำเข้ารับการรักษาตัวที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ภายใต้การดูแลของแพทย์และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างดี อาการมีแต่ทรงและทรุดเรื่อยมา จนในที่สุดได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ ท่ามกลางความเสียดายอาลัยรักของบุตรธิดาและญาติมิตรที่รู้จักคุ้นเคยทั่วไป รวมอายุได้ ๗๕ ปี

ตลอดชีวิตของนางเจริญ ดุลยกิจสัจจารักษ์ เป็นผู้ที่รักสงบและชอบความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ เต็มไปด้วยความเมตตาปรานีและยึดมั่นในหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ฉะนั้น จึงหวังว่าด้วยกรรมดีที่ได้ประกอบไว้ตลอดชีวิตมานั้น คุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก คงจะช่วยกรุณาดลบันดาลให้วิญญาณของ นางเจริญ ดุลยกิจสัจจารักษ์ ได้ประสพความสุขสงบยิ่งในสัมปรายภพ

คำเทศนาสำหรับปัญญาชน

[illegible]

[illegible]

ศาสนาสำหรับปัญญาชน

ย่อและเรียบเรียงตามแนวคำสอน

ของ

ท่านพุทธทาสภิกขุ

สารบาญ

ธรรมะ
เป็นของ
คู่กับชีวิต

ก่อนที่จะกล่าวถึงธรรมะในฐานะที่เป็นสิ่งคู่กับชีวิต เพื่อให้เกิดความสนใจในธรรมะ ก็อยากจะพูดถึงข้อความเบ็ดเตล็ดบางเรื่อง หรืออธิบายความหมายของคำบางคำเสียก่อน

เรื่องแรกก็เกี่ยวกับการฟัง หรือที่พุทธศาสนาเรียกว่า "ฟังด้วยดี" ทั้งนี้ก็เพราะว่าการฟังด้วยดีกับฟังไม่ดีนั้น ผิดกันมาก ฟังด้วยดีก็คือฟังด้วยความสนใจ ในฐานะที่ว่าธรรมะเป็นสิ่งที่คู่กับชีวิตและจำเป็นแก่ชีวิต ไม่ได้ฟังเพื่อประดับสติปัญญา หรือเป็นการศึกษาอดิเรก หรือเพื่อให้รอบรู้เป็นนักปราชญ์ เพราะความเป็นนักปราชญ์นั้นไม่ถือว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิต **สิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิต หมายถึงการดำเนินชีวิตไปด้วยดี** ธรรมะเป็นของละเอียดลึกซึ้ง ถ้าตั้งใจฟังด้วยดีก็จะได้ประโยชน์ ฉะนั้น ขอให้ฟังจนจับหลักใหญ่ ๆ ได้ว่า สิ่งที่กล่าวถึงนั้นคืออะไร มาจากอะไร เพื่ออะไร และจะสำเร็จผลตาม

นั้นได้โดยวิธีใด นี่ก็เป็นหลักการของเรื่องอริยสัจจ์นั่นเอง การฟังด้วยดีย่อมได้ความรู้ซึ่งจำเป็นแก่ชีวิต กล่าวคือธรรมะซึ่งเป็นของคู่กับชีวิต **ถ้าชีวิต**ปราศจากธรรมะก็จะเป็นชีวิตที่ระหกระเหิน จะเต็มไปด้วยความสับสน กระวนกระวาย ไม่ราบรื่น

ชีวิตที่ราบรื่นนั้นมีได้ก็แต่บุคคลที่เป็นบัณฑิต นี้เป็นการกล่าวตามหลักของพุทธศาสนา แต่มาสมัยปัจจุบันนี้ คนที่จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยก็ถูกเรียกว่า "บัณฑิต" ในวิชานั้นวิชานี้ เพราะว่าสอบไล่ได้ตามหลักสูตรที่วางไว้ คำว่า "บัณฑิต" ในพระพุทธศาสนาไม่ได้หมายความอย่างนั้น แต่หมายถึงผู้ดำเนินชีวิตไปด้วยปัญญา จนกระทั่งเอาตัวรอดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ เพราะฉะนั้น การเรียนก็ต้องเป็นไปอย่างบัณฑิต การทำงานก็เป็นไปอย่างบัณฑิต และในที่สุด การบริโภคผลของการงานนั้นก็ต้องบริโภคอย่างบัณฑิต ไม่ใช่ว่าเรียนจบหลักสูตรแล้วพุทธศาสนาจะยอมรับรองว่าเป็นบัณฑิต ดังนั้นอย่าได้ประมาท หรืออย่าได้เข้าใจว่าพอเรียนจบหลักสูตรของมหาวิทยาลัยแล้วก็เป็นบัณฑิต นั่นเป็นเพียงบัณฑิตอย่างภาษาโลก ๆ ไม่ใช่เป็นบัณฑิตตามภาษาธรรมะของพระพุทธศาสนา

คนบางคนแม้เป็นครูบาอาจารย์แล้ว ก็อาจคิดว่า ธรรมะไม่จำเป็น เพราะเข้าใจคำว่า "บัณฑิต" ในแง่ของทางโลกเท่านั้น เขาจึงเห็นว่าการอบรมธรรมะหรือศึกษาธรรมะนั้นไม่จำเป็น ครูบาอาจารย์คนใดเห็นว่าการ

อบรมธรรมะในโรงเรียนหรือในมหาวิทยาลัยเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็น ก็หมายความว่าครูบาอาจารย์คนนั้นกำลังดูถูกความเป็นมนุษย์ของตัวเอง การดูถูกธรรมะในฐานะเป็นคู่ชีวิตว่าไม่จำเป็นแก่ตนนั้น พระพุทธศาสนาเรียกเขาว่าเป็นคนประมาท คนโง่ คนพาล คนเขลา เพราะดูถูกคนที่สนใจในธรรมะว่าเป็นคนทำสิ่งที่ไม่จำเป็น ครึคระโง่เง่างมงาย ทั้งนี้ก็เพราะเขายังไม่รู้ว่าธรรมะเป็นสิ่งคู่ชีวิตของทุกชีวิตนั่นเอง

ชีวิตของคนหนึ่ง ๆ ก็ตาม หรือของโลกของธรรมชาติทั้งหมดก็ตาม มันเป็นมาได้ก็ด้วยอำนาจของธรรมะ ชีวิตของคนและสัตว์วิวัฒนาการมาเป็นล้าน ๆ ปี ก็เพราะเป็นมาตามหลักของธรรมะ คือถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ **สิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้น หมายความได้ทุก ๆ สิ่ง เช่นตัวธรรมชาติ กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ความรู้ที่เกี่ยวกับธรรมชาติ การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ และแม้แต่ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัตินั้น ๆ ทั้งหมดนี้เราเรียกว่า "ธรรมะ" ทั้งนั้น** ดังนั้นความเหมาะสมจึงทำให้ชีวิตวิวัฒนาการมาได้ อันไหนไม่เหมาะสมอันนั้นก็สูญหายไปจากโลก อันไหนอยู่มาได้ด้วยความเหมาะสม อันนั้นก็อยู่มาได้ด้วยอำนาจของธรรมะ แม้ว่าจะเป็นไปโดยไม่เจตนา เช่นสัตว์ต่าง ๆ ไม่รู้สึกตัวและไม่มีความรู้ว่านี่คือธรรมะ แต่แล้วมันก็รอดมาได้ อย่างนี้ก็เรียกว่าด้วยอำนาจของธรรมะ ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่าไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ สัตว์ดึกดำบรรพ์บางประเภทต้อง

สาปสูญไปจากโลกนี้ ก็เพราะดำเนินชีวิตไม่ถูกต้องเหมาะสมแก่ธรรมชาติ ประเภทที่รอดมาได้ ก็เพราะดำเนินมาเหมาะสมถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ จึงกล่าวได้ว่า ธรรมะนั้นมันคู่กันมากับชีวิต นับตั้งแต่สัตว์เริ่มต้นมีชีวิตเซลเดียวขึ้นในโลกนี้ แม้ตัววัตถุก็คือธรรมะในส่วนรูปธรรม การปรุงแต่งและการเปลี่ยนแปลงก็คือธรรมะในส่วนที่เป็นกฎของธรรมชาติ หรือเป็นสัจธรรมประเภทหนึ่ง ความรู้สึกนึกคิดที่เกิดขึ้นในสิ่งที่มีชีวิต ก็เป็นธรรมะในส่วนของนามธรรม **ส่วนที่เป็นความรู้สูงไปกว่าความรู้โดยสัญชาตญาณนั้นเราเรียกกันว่า พระธรรม** ก็คือธรรมะนั่นเอง ซึ่งถ้าได้เข้ามาเป็นคู่กันกับชีวิตแล้ว ก็จะเป็นชีวิตที่ดำเนินไปในทางสูง คือเป็นอยู่อย่างน่าดูหรืองดงาม ถ้าปราศจากธรรมะ คนนั้นก็จะเหมือนกับตายแล้ว ทั้ง ๆ ที่ยังหายใจได้เดินได้พูดได้กินได้ ดังนั้นจึงมีคำว่า "ชีวิต" ในความหมายของนามธรรมขึ้นมาอีกคำหนึ่ง คู่กับ "ชีวิต" ในความหมายของรูปธรรม

ถ้าจะกล่าวโดยอุปมาแล้ว ชีวิตหรือการวิวัฒนาการก็เป็นเหมือนกับการเดินทาง เพราะว่ามันเปลี่ยนแปลงเรื่อย ไปสู่จุดหมายที่สูงขึ้นดีขึ้นหรือน่าดูขึ้น และไปสู่จุดสูงสุด อันเรียกว่าสิ่งที่ดีที่สุดที่ชีวิตทั้งหลายควรจะเข้าให้ถึงได้ จุดนั้นคืออะไร ? เอาไว้วินิจฉัยกันต่อไป แต่ขอให้เห็นในชั้นนี้เสียก่อนว่า สิ่งที่มีชีวิตนั้นเหมือนกับการเดินทาง คือเดินใกล้จุดหมายเข้าไปทุกที ๆ ทั้งของเอกชนและของสังคม สำหรับชีวิตของคน ๆ หนึ่งนั้น เป็นการเดินทาง

ตั้งแต่เกิดมาจากท้องแม่จนกระทั่งตาย แต่จะเดินผิดหรือเดินถูก ถึงจุดหมายหรือไม่ถึงนั้นมันเป็นอีกเรื่องหนึ่ง สังคมของชาวโลกก็กำลังเดินทาง จะเดินไปสู่ความวินาศหรือจะเดินไปสู่สันติภาพอันถาวร ก็สุดแท้แต่ว่าสังคมนั้นมันประกอบอยู่ด้วยพระธรรมหรือไม่นั่นเอง ความเข้าใจผิดหรือความเข้าใจถูกของคนทั้งโลกนั้นก็เป็นธรรมะเหมือนกัน คือเป็นธรรมะที่ผิดหรือที่ถูก ถ้าทำไม่ดีก็เป็นไปตามทางของธรรมะที่ผิด มันก็เป็นพิษเป็นอันตรายเป็นความวินาศของโลก ส่วนธรรมะที่เป็นฝ่ายดีที่คุ้มครองมนุษย์นั้น เราควรจะเติมคำเข้าอีกพยางค์หนึ่งคือ "พระ" เป็นพระธรรม เพื่อกันการปนเปกัน แต่ถ้าเป็นภาษาบาลีแล้วก็เป็นคำเดียวตลอด เป็นธรรมะตัวเดียว ธรรมทั้งปวงก็คือสิ่งทั้งปวงไม่ยกเว้นอะไรหมด เช่นคำบาลีว่า "สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา" (สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา) "สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย" (สิ่งทั้งหลายไม่ควรยึดมั่นถือมั่น)

สิ่งทั้งปวงมันมีกฎเกณฑ์ทั้งฝ่ายถูกและฝ่ายผิด ถ้าเราจะให้กฎเกณฑ์ฝ่ายถูกเป็นธรรมะอย่างเดียว และให้กฎเกณฑ์ฝ่ายผิดไม่เป็นธรรมะ นั้นไม่ได้ แม้จะเรียกการกระทำฝ่ายผิดว่าอธรรมที่แปลว่าไม่ใช่ธรรม มันก็ยังเป็นธรรมะอยู่นั่นเอง คือเป็นธรรมะฝ่ายที่เรียกว่าอธรรม ในภาษาบาลีมีความหมายอย่างนี้ การรู้ธรรมะจึงรู้ทุกสิ่ง แต่คนธรรมดาสามัญจะรู้ทุกสิ่งไปไม่ได้ จึงจำเป็นจะต้องรู้เฉพาะเท่าที่จำเป็น คือเท่าที่จะเอามาเป็นคู่ชีวิตของตนเท่านั้น ถ้า

จะถามว่ามีสักเท่าไร ก็จะตอบว่ากำมือเดียว เมื่อพระพุทธเจ้าจะทรงชี้ให้สาวกทั้งหลายทราบความข้อนี้ ในขณะที่เดินทางไปในป่าแห่งหนึ่ง ท่านกำใบไม้ขึ้นมากำมือหนึ่ง แล้วถามว่าใบไม้ในกำมือเทียบกับใบไม้ทั้งป่านั้นมากน้อยกว่ากันเท่าไร พระสาวกก็เห็นได้ชัดว่าธรรมะที่จะต้องเรียนต้องปฏิบัติเพื่อดับทุกข์นั้นมีกำมือเดียวเท่านั้นแหละ คือไม่ต้องรู้ไปทั้งหมดทุกสิ่งทุกอย่าง รู้เพียงกำมือเดียว คือในแง่ที่เป็นกฎอันปฏิบัติแล้วจะทำให้ไม่มีทุกข์ แต่ถ้าเราไม่ฉลาดพอเราก็คงจะไปคว้าเอากำมือเดียวชนิดที่ผิดเรื่อยไป ไม่ได้กำมือเดียวชนิดที่จะสำเร็จประโยชน์ เพราะฉะนั้นเราจึงต้องศึกษาเล่าเรียนเพื่อคว้าเอามาสักกำมือหนึ่ง เท่าที่จำเป็นแก่ชีวิต เพื่อเป็นคู่ชีวิตของชีวิต

ชีวิตของคนเรานี้พอจะแบ่งได้เป็น ๒ ตอน คือตอนแสวงหากับตอนบริโภค ชีวิตในตอนแสวงหานั้น หมายถึงการศึกษาเล่าเรียนและการประกอบการงาน เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ประสงค์เหมือนกับว่าถ้าเราอยากจะมีรถยนต์ใช้เราก็ต้องทำงานหาเงินจนกระทั่งซื้อรถยนต์ได้ แล้วก็ขับรถยนต์ไป ในการแสวงหารถยนต์มันก็ต้องประกอบด้วยธรรมะ การขับรถยนต์มันก็ต้องประกอบไปด้วยธรรมะ จึงจะเป็นการสำเร็จประโยชน์ หรือถ้าใครอยากจะกินปลา มันก็ต้องมีการแสวงหาปลา ได้ปลามาแล้วจึงมีการบริโภค การหาปลาก็จะต้องหาโดยไม่ให้ถูกเงี่ยงหรือถูกพิษของปลา ถ้าหาไม่เป็นก็จะถูกเงี่ยงของปลาตำเอายอกเอาเป็นพิษ ครั้นได้ปลามาแล้วก็ต้องรู้จักกินปลานั้นอีก ถ้ากินปลานั้นไม่

เป็นก็จะถูกก้างติดคอ และอาจต้องตายเพราะการกินปลา เพราะฉะนั้นผู้ที่เพียงแต่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัย ก็อย่าเพิ่งไปคิดว่าตัวรู้ทุกสิ่งที่จะออกไปดำเนินชีวิตในโลก โลกนี้เหมือนกับปลาที่มีก้าง การที่เราจะไปเกี่ยวข้องกับโลก ก็เหมือนกับไปเกี่ยวข้องกับปลามีก้าง การจับก็จะต้องไม่ให้ถูกเงี่ยงแหลมมีคมของมัน และการบริโภคก็ต้องไม่ให้ถูกก้างของมัน จริงอยู่การที่เรียนมากย่อมได้เปรียบคนอื่น หาอะไรได้สูงกว่าคนอื่น เหมือนได้รถยนต์คันสวยคันแพง แต่ถ้าขับไปชนเสาไฟฟ้าหรือลงคลอง มันก็ไม่ดีวิเศษไปกว่าคนที่มีเกวียนที่ควายลากด้วยซ้ำไป เพราะฉะนั้น **คนที่กล้าพูดว่าวิชาธรรมะนี้ไม่จำเป็น หรือนักศึกษาในมหาวิทยาลัยก็ไม่จำเป็นต้องเสียเวลาไปศึกษาธรรมะ เพราะไม่มีประโยชน์และครึคระงมงายไปเปล่า ๆ ความรู้ที่ได้จากมหาวิทยาลัยหรือจากภายนอกสมัยนี้ ก็พอแล้วที่จะดำเนินชีวิตไปให้ถึงจุดหมายปลายทางได้ นี่ก็คือความคิดที่บ้าหลังที่สุด แม้จะเป็นคำกล่าวของโปรเฟสเซอร์ของศาสตราจารย์ ก็ยังเป็นคำกล่าวที่บ้าหลังที่สุด เพราะเขาไม่รู้ว่าชีวิตนั้นคืออะไร เขามองแต่ในแง่ว่าเรียนแล้วหาเงินได้ แล้วก็ใช้เงินกันอย่างสนุกสนานจนเน่าเข้าโลงไป เท่านี้เขาเห็นว่าพอแล้วอย่างนี้มันไม่ถูก คือมันง่ายเกินไปจนแม้สัตว์เดรัจฉานก็ทำเป็น นี่แหละเป็นเหตุของความเสื่อมโทรมทางจิตใจของคนในสมัยปัจจุบันนี้**

แต่ถ้าตอนศึกษาเล่าเรียน ตอนประกอบการงานและการบริโภคผลของการงานนี้ ทุกขั้นทุกตอนประกอบด้วยธรรมะแล้ว เขาผู้นั้นจะมีความสงบเย็น ชีวิตหรือความเป็นอยู่ของเขาจะราบรื่นน่าดู ผิดตรงกันข้ามกับนักศึกษาผู้ไม่ประกอบอยู่ด้วยธรรมะ ซึ่งจะไม่ได้รับผลเต็มตามหมายของคำว่า "การศึกษา" ถึงจะเล่าเรียนได้ปริญญาเป็นบัณฑิตออกไปจากมหาวิทยาลัยได้ แต่ก็ไม่รู้สิ่งที่ควรจะรู้ เพราะฉะนั้นจึงมีการกระทำที่ไม่น่าดู ดำเนินชีวิตไปไม่ราบรื่นถึงขนาดฆ่าตัวตายก็มี ทำสิ่งที่น่าบัดสีก็มี ทั้ง ๆ ที่เป็นบัณฑิตและมีปริญญาแล้ว แต่ถ้าหากเขามีธรรมะ เช่นได้รับการอบรมมาดีจากครอบครัวที่มีธรรมะแล้ว เขาจะมีจิตใจชนิดที่เหมาะสมที่จะเป็นนักเรียน คือเรียนเก่ง จำเก่ง คิดเก่ง ตัดสินใจในสิ่งต่าง ๆ เก่ง และทำไปด้วยความสงบเย็น อย่าไปคิดว่าเราจะไปหาความสงบเย็นในบั้นปลายของชีวิต แต่ต้องคิดว่าเราควรพบความสงบเย็นของชีวิตตั้งแต่เป็นเด็กไปทีเดียว แม้เพียงในระดับหนึ่ง เด็ก ๆ ที่มีจิตใจเร่าร้อนไม่ประกอบด้วยธรรมะนั้น ก็เป็นทุกข์ ฉะนั้นเด็กก็ควรจะได้รับการอบรม อย่าให้มีความทุกข์แม้ในวัยศึกษาเล่าเรียน ถ้าจิตใจกลุ้มอยู่ด้วยความรู้สึกที่เป็นตัวตน คือความเห็นแก่ตัวจัดแล้ว มันร้อนทั้งนั้น นักเรียนบางคนกินยาตาย ฆ่าตัวตายวิกลจริตก็มี เป็นโรคประสาทก็มี ทั้งนี้เพราะไม่ได้รับการช่วยเหลือที่ถูกต้อง คือให้มีธรรมะเข้าไปควบคุม เพื่อให้มีจิตใจสงบเย็น จิตใจที่สงบเย็นประกอบด้วยธรรมะนี้ จะทำให้เรียนดี คิดดี จำดี ตัดสินใจดี โปรดอย่าเข้าใจผิดอย่างที่คนทั่วไปเข้าใจกันอยู่อย่างโง่งมงายว่า ถ้า

ประกอบด้วยธรรมะหรือเคร่งในศาสนาแล้ว ก็จะโง่เง่างุ่มง่ามไม่ทันเพื่อน และเรียนทางโลกไม่สำเร็จ หรือเรียนไม่ได้ อย่างนี้เป็นคำกล่าวที่ผิดอย่างยิ่ง และไม่ยุติธรรมอย่างยิ่ง ที่เขากล่าวกันว่าถ้าเป็นนักศาสนาเกินไปแล้ว จะงุ่มง่ามทำอะไรไม่ได้นั้น มันไม่ใช่ธรรมะของพระพุทธเจ้า แต่เราต้องรับรู้ไว้ด้วยว่ามันเป็นไปได้เหมือนกัน ทั้งนี้เราจะต้องเลือกเก็บเอากำมือเดียวนั้นให้ถูกธรรมะของพระพุทธเจ้า แล้วอบรมลูกหลานให้ดี ก็จะมีธรรมะได้ตั้งแต่นั่งได้ เดินได้ วิ่งได้ เข้าโรงเรียนได้ทีเดียว เพราะว่าธรรมะทั้งหมดนั้นมันมีหลักเกณฑ์อันเดียวกัน คือ **ความไม่เห็นแก่ตัว นั้นแหละเป็นตัวธรรมะแท้ของพุทธศาสนา**

คำว่า "ไม่เห็นแก่ตัว" คำเดียวเท่านั้น ก็มีหลายระดับหลายชั้น จนกระทั่งชั้นที่ทำให้คนเป็นพระอรหันต์ แต่ความไม่เห็นแก่ตัวที่ตื้น ๆ ที่เด็ก ๆ อาจจะมีได้นั้นก็มีอยู่ คือไม่รู้สึกยึดมั่นในตัวตนหรือของตนจัดเกินไปนั่นเอง ให้บรรเทาความเห็นแก่ตัวลงเสียตามสมควรก็จะมีจิตใจสงบ แล้วสอนให้มีความเป็นอยู่ด้วยสติปัญญาแทน ซึ่งมันตรงข้ามกับความเห็นแก่ตัว หลักของธรรมะมีว่า ถ้ามีความเห็นแก่ตัวแล้ว ปัญญาย่อมกระเด็นหายไป ฉะนั้นปัญญาที่เห็นแก่ตัวจึงไม่ใช่ปัญญา สติปัญญาที่แท้จริงต้องปราศจากความเห็นแก่ตัว ต้องตรงกันข้ามกับความเห็นแก่ตัว เพราะฉะนั้นเราจะต้องสอนเขาให้ถูกวิธี คือ ถ้ามีสติปัญญาที่เป็นธรรมะแล้ว จะสามารถดำเนินตัวไปในทางที่ถูก ขึ้นชื่อว่าความเห็นแก่ตัวแล้วมันชั่วทั้งนั้น ต้องกำจัดออกไป เขาจึงจะ

เรียนดี คือถึงจะสอบไล่ตกก็ไม่ต้องร้องไห้ หรือไม่ต้องกินยาตาย เขาเรียนด้วยจิตใจที่ว่างจากความเห็นแก่ตัว นี้แสดงว่าธรรมะเป็นสิ่งจำเป็นแม้ในการศึกษาเล่าเรียน แล้วจะได้รับความรู้และได้มากกว่าที่จะได้รับกันอยู่ แต่เขากลับไม่ได้รับการอบรมกันอย่างนี้ เพราะฉะนั้น เขาจึงได้รับความรู้จากสถาบันการศึกษาน้อยกว่าที่ควรจะได้รับ แต่ว่าเราก็พอใจเสียแล้ว เพียงแต่ให้เขาสอบไล่ได้ออกไปประกอบอาชีพได้เราก็พอใจแล้ว นี่คือความโง่ ความหลงหรืออวิชชาอันหนึ่งซึ่งเรามีอยู่อย่างไม่รู้สึกตัว ปัญหาเด็กวัยรุ่นของเราจึงแก้กันไม่ตก

ในการประกอบอาชีพ ก็ยิ่งจะต้องใช้ธรรมะสูงขึ้นอีกระดับหนึ่ง เพื่อควบคุมชีวิตของตนให้เป็นไปในลักษณะที่เรียกว่าขับรถยนต์ไม่ลงคลอง หรือจับปลาโดยไม่ได้รับอันตรายจากปลา เพราะว่าโลกนี้มันเหมือนกับปลาที่มีเงี่ยงและมีก้าง จึงต้องอาศัยธรรมะในการที่จะเกี่ยวข้องกับโลก **สิ่งที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า "โลก" นั้น ท่านหมายถึงรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสที่มากระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ สิ่งเหล่านี้คือความหมายของคำว่า "โลก"** เราจะต้องกระทบกับสิ่งเหล่านี้ในการประกอบการงาน สิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลเหนือเราอย่างไรก็ต้องคิดดู สิ่งเหล่านี้จะจูงเราไปในทางไหนก็แล้วแต่ว่าเรามีธรรมะหรือไม่มีธรรมะ คือจะโง่หรือฉลาดต่อสิ่งเหล่านี้นั่นเอง ดังนั้นการประกอบการงานของเรา ที่เป็นอาชีพไม่ว่าชนิดไหน จึงจำต้องมีธรรมะเป็น

คู่กันอยู่ด้วยตลอดเวลาทีเดียว ลำพังความรู้ในหลักวิชาล้วน ๆ นั้น ไม่พอแน่ ๆ เหมือนอย่างที่เรากล่าวว่า "พุทธิศึกษา" นั้น ไม่พอที่จะเอาตัวรอดได้ จะต้องมีจริยศึกษาเข้ามาเคียงคู่กันด้วย จึงจะช่วยให้เอาตัวรอดได้ เพราะว่าถ้าไม่มีจริยศึกษาแล้ว พุทธิศึกษาก็จะกลายเป็นยาพิษล้างผลาญผู้เป็นเจ้าของความรู้นั้นขึ้นมาทันที อย่าเข้าใจว่าความรู้จะไม่เป็นพิษ ถึงแม้ในฝ่ายศาสนาก็เหมือนกัน **ปริยัติธรรมเป็นพิษล้างผลาญผู้ที่แตกฉานในพระปริยัติเมื่อไรก็ได้** ดังนั้นจึงต้องมีธรรมะอีกประเภทหนึ่ง คือเป็นธรรมะแท้ เป็นธรรมะภาคปฏิบัติมันคุ้มครองผู้นั้นไว้ได้ ธรรมะจึงเป็นความจำเป็นอย่างนี้

อีกหนึ่ง ชีวิตมีลักษณะเป็นการเดินทางอันมีที่หมาย และจุดหมายปลายทางก็คือสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรปรารถนา และเข้าถึงให้ได้ ถ้ากล่าวตามลัทธิศาสนาของพวกที่นับถือพระผู้เป็นเจ้า ก็จะต้องกล่าวว่าจุดหมายปลายทางนั้นคือความเข้าไปเป็นอันเดียวกันกับพระผู้เป็นเจ้า พระเป็นเจ้าก็รวมอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ เพราะว่าธรรมะหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างดังที่กล่าวแล้ว แต่มันเป็นธรรมะที่เป็นจุดหมายปลายทาง ความเข้าเป็นอันเดียวกับพระเป็นเจ้านั้น มีความหมายสำคัญอยู่ตรงที่ว่า เข้ามาถึงภาวะอันนี้แล้ว ก็เป็นความเต็มเปี่ยมของชีวิตหรือของความเป็นมนุษย์ คือเป็นอยู่อย่างสดชื่น หรือควรแก่ที่จะเรียกว่าชีวิตแท้ คือไม่ใช่ว่าเพียงมีลมหายใจอยู่ แต่หมายถึงสภาพความเป็นอยู่ที่สดชื่น

ร่มเย็น คือไม่เป็นทุกข์ พวกที่ถือพระเป็นเจ้าเขาจะมองกันในแง่นี้หรือไม่ก็ตาม แต่คำกล่าวนี้ไม่ผิด การเข้าเป็นอันเดียวกับพระเป็นเจ้านั้น หมายถึงเข้าเป็นอันเดียวกันกับสิ่งสูงสุด คือธรรมะประเภทที่เป็น "บรมธรรม" ซึ่งในพุทธศาสนาหมายถึงนิพพาน จึงมีคำกล่าวว่า "พระพุทธเจ้าทั้งหลาย กล่าวถึงนิพพานว่าเป็นบรมธรรม" การที่เรียกว่า "พระเป็นเจ้า" ก็ยังไม่มีความหมายอะไร เพราะยังไม่รู้ว่าพระเป็นเจ้าเป็นอะไร ฉะนั้นเราควรถือเอาความหมายหรือคุณค่าที่แท้จริงของพระเป็นเจ้า คือชีวิตที่เต็มเปี่ยมอยู่ด้วยความสดชื่น ที่นี่และเดี๋ยวนี้ ไม่ใช่หลังจากตายแล้ว การที่ "จุดหมายปลายทาง" เป็นสิ่งเดียวกับ "พระผู้เป็นเจ้า" นี้มีผลดีอยู่ว่าจะได้ใช้เป็นสากลแก่คนทุกคนในโลกทุกศาสนา คือเข้าถึงสิ่งสูงสุดที่ชีวิตจะเข้าถึงได้ คนที่ถือพระเป็นเจ้าอย่างงมงาย ก็จำเป็นต้องงมงายไปก่อน เพราะเขายังไม่รู้ความหมายแท้ของคำว่า "พระผู้เป็นเจ้า" แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เขาก็จะต้องประพฤติปฏิบัติไปตามทางของธรรมะเหมือนกัน ในเมื่อเขาปฏิบัติไป ๆ อย่างเคร่งครัด ก็จะต้องเข้าถึงสักวันหนึ่ง การเข้าเป็นอันเดียวกับพระเป็นเจ้านี้ จึงหมายถึงความเต็มเปี่ยมของชีวิตอย่างพระอรหันต์ การเต็มเปี่ยมของการเป็นมนุษย์หรือการเต็มเปี่ยมของชีวิต จึงเป็นชีวิตจริงหรือชีวิตเต็ม นั่นคือจุดหมายปลายทาง ถ้าได้เข้าถึงความเป็นอย่างนั้นก็เรียกว่าเข้าถึงชีวิตนิรันดร คือชีวิตที่ไม่มีความตาย หรือเป็น "พระเป็นเจ้า" เสียเอง

นี่เป็นความมุ่งหมายของชีวิตสำหรับทุก ๆ คน ซึ่งจะอาศัยธรรมะเป็นเครื่องมือ และกล้าท้าว่าแม้ศาสดาอื่นก็มุ่งหมายไม่แปลกไปจากนี้ ดังนั้นจึงให้ถือไว้เป็นหลักขั้นหนึ่งก่อนว่า ธรรมะนี้เป็นสิ่งที่ควรจะถือว่าเป็นสิ่งที่คู่ชีวิต เพื่อจะให้ชีวิตนี้เป็นชีวิตที่แท้จริงและเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ ดังนั้นชีวิตทุกตอนนับตั้งแต่ระยะศึกษาเล่าเรียน ประกอบการงาน และบริโภคผลของงานนั้น ถ้าจะให้ได้ผลดีอันน่าชื่นอกชื่นใจแล้ว ก็ต้องอาศัยธรรมะทุกขั้นทุกตอน

จะเอา

ธรรมะ

มาเป็น

คู่ชีวิตได้อย่างไร

จะเอาธรรมะมาเป็นคู่ชีวิตได้อย่างไร

ถ้าถามว่าธรรมะคืออะไร ? คนมักจะตอบกันตามแบบฉบับว่าคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อันที่จริงคำว่าธรรมะมีความหมายไปไกลกว่านั้นมากนัก จึงอยากจะทบทวนอีกครั้งหนึ่งว่า **ธรรมะแปลว่า "สิ่ง"** ฉะนั้นไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ สสารทั้งหมดก็เรียกว่าธรรมะในฝ่ายที่เป็น "รูปธรรม" ถ้าเป็นฝ่ายจิตซึ่งไม่มีรูป ไม่ปรากฏร่างเขาเรียกว่าธรรมะที่เป็น "นามธรรม" เมื่อนามธรรมไปสัมผัสกับรูปธรรม คือรูปเสียงกลิ่นรสเป็นต้น มันเกิดสิ่งใหม่ขึ้นมาอีก เช่นความรู้สึกเป็นทุกข์ ชอบใจไม่ชอบใจ หรือเกิดความคิดนึกต่าง ๆ เกิดความรู้หรือสติปัญญา สิ่งที่เกิดใหม่ก็เรียกว่าธรรมะ ถ้าเราเอาธรรมะมาศึกษา ก็เรียกว่า "ปริยัติธรรม" ถ้าเอาธรรมะนั้นมาปฏิบัติก็เรียกว่า "ปฏิบัติธรรม" เมื่อเกิดผลเนื่องจากการปฏิบัติ เกิดเป็นมรรคผลนิพพานก็เรียกว่า "ปฏิเวธธรรม" ถ้าปริยัติปฏิบัติปฏิเวธส่วนใดที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์โดยตรง

ไม่เป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์อย่างอื่น ก็เรียกว่า "เญยยธรรม" แปลว่าธรรมะที่ควรรู้ ซึ่งเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ และได้นำมาสอนพวกเราให้ได้ศึกษาและปฏิบัติ ถ้าเป็นส่วนที่ลึกซึ้งเราก็เรียก "ปรมัตถธรรม" ยังมีแบ่งเป็นธรรมะชั้นต่ำ ชั้นกลาง ชั้นสูง หรือว่าจำพวกหนึ่งก็เป็นไปเพื่อเอาประโยชน์ในโลกนี้ เช่นเพียงแต่ว่าอยู่ในโลกนี้เป็นผาสุก ก็เป็น "โลกียธรรม" แต่ถ้าสูงขึ้นไปถึงขั้นปรมัตถธรรม คือความสามารถทำให้ผู้ปฏิบัติมีจิตใจอยู่เหนือวิสัยของชาวโลก จนสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ครอบงำจิตใจเขาไม่ได้ ก็เรียกว่า "โลกุตตรธรรม" ธรรมะฝ่ายชั่ว ฝ่ายผิด ฝ่ายต่ำ ฝ่ายให้เกิดทุกข์ ก็เรียกว่าธรรมะฝ่ายอกุศล ถ้าเป็นฝ่ายดีฝ่ายถูกฝ่ายให้เกิดสุข ก็เรียกว่าธรรมะฝ่ายกุศล และที่สูงขึ้นไปเป็นฝ่ายที่อยู่เหนือดีเหนือชั่ว เหนือบุญเหนือบาป เหนือสุขเหนือทุกข์ คือมี "จิตว่าง" เป็นชั้นโลกุตตระ นี่ก็เป็นธรรมะ เหมือนกัน

จึงวิงวอนท่านทั้งหลายให้จดจำไว้เป็นหลัก สำหรับจะเข้าใจข้อธรรมะต่าง ๆ ต่อไป เพราะว่าในบาลีนั้น ท่านใช้คำว่า "ธรรมะ" คำเดียวในความหมายต่าง ๆ กัน ในประโยคหนึ่ง ๆ เล็งถึงสิ่ง ๆ หนึ่ง แต่ในประโยคอื่นอาจเล็งถึงสิ่งอื่น ถ้าเข้าใจผิดว่าเล็งถึงสิ่ง ๆ เดียวกันหมดแล้ว จะสับสนหมด เลยพาลไม่ชอบธรรมะ หาว่าเป็นคำกล่าวที่ผิดไปเลย ขอให้เข้าใจอย่างนี้ว่า คำว่า "ธรรมะ" นั้น หมายถึงทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไรเลย นับตั้งแต่ฝุ่นละเอียดไม่มีค่า จนถึงสิ่งที่มีค่าสูงสุดคือนิพพาน ฉะนั้น การทำให้ธรรมะเป็นคู่กับชีวิตนี้ เรา

จะหมายถึงธรรมะชนิดไหน ให้ท่านจาระไนดูไปตามลำดับ ๆ แล้วท่านย่อมจะพบได้โดยตนเองว่า อย่างน้อยก็ต้องเป็นธรรมะประเภท "ญยยธรรม" คือธรรมะที่ควรรู้ เพราะว่าเมื่อรู้แล้วก็สามารถจะปฏิบัติตนให้มีจิตใจที่เป็นอิสระ จนอยู่เหนือความครอบงำของอารมณ์ต่าง ๆ ได้เราจึงจะมีจิตใจที่เป็นปกติและสันติสุข

ที่นี้ การที่เราจะชอบธรรมะได้นั้น เราต้องเห็นคุณค่าของธรรมะจริง ๆ โดยมองให้เห็นชัดว่า เราเกิดมานี้เพื่อความไม่มีทุกข์ เพราะบางคนจะทุกข์หรือสุขเขาก็ไม่ว่า ขอให้ได้ตามใจเขาหรือตามความเคยชินของเขาก็แล้วกัน ถ้าเป็นอย่างนี้แล้วก็แปลว่าเขาไม่ยึดหลักว่าเขาเกิดมาเพื่อไม่ทุกข์ แต่เกิดมาเพื่ออยากจะทำอะไรเขาก็ทำ ฉะนั้นเราจึงมักเห็นแต่คนที่ไม่สนใจกับธรรมะ คนประเภทนี้เขาทำอะไรตามที่เขาอยากจะทำ ตามความเคยชินบ้าง ตามความเชื่อถือสิ่งที่งมงายปรำปราบ้าง หรือว่าตามกิเลสตัณหาของเขาบ้าง ขอให้ได้ความสนุกสนานความเพลิดเพลินทางวัตถุ หรือทางเนื้อทางหนังเท่านั้นเอง ซึ่งในความสนุกสนานนั้นก็มีความทุกข์อยู่ แต่เขาไม่รู้หรือไม่สนใจ และแถมยังพูดว่า "ถ้าจะกินปลาก็ไม่ต้องกลัวก้าง" แปลว่าเขาสมัครที่จะถูกก้าง พร้อมกันไปกับการกินปลา เพราะไม่มีความเข้าใจว่าคนเราควรจะเกิดมาเพื่อไม่ทุกข์ เขาสมัครจะเกิดมาเพื่อหัวหกก้นขวิดไปตามความต้องการของเขา เราจะต้องแยกดูให้ดีว่าความสนุก ความสุข และความทุกข์ นี้มันเป็นอย่างไรกันแน่ เพราะคำเหล่านี้ล้วนแต่มีความหมายกำกวมและสับสนด้วยกันทั้งนั้น และยิ่งกว่านั้น มันไม่

ตรงกับภาษาของธรรมะในพระพุทธศาสนาเลย ถึงแม้ในทางพุทธศาสนาเองก็เหมือนกัน บางทีคำว่า "ความสุข" นี้เล็งไปถึงความสุขตามที่สามัญชนเขารู้และต้องการกันอยู่ แต่บางคราวก็เล็งไปถึงความสุขตามทางของธรรมะที่แท้จริง ซึ่งเป็นความสุขที่เกิดจากมรรคผลนิพพานก็มี นี้แปลว่าแม้ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาก็ยังใช้ คำว่า "ความสุข" นี้ต่างกันอยู่เป็นสองความหมาย ส่วนคำว่า "ความสนุก" ก็มักจะถูกยึดถือว่าเป็นความสุข เพราะคนธรรมดาสามัญชั้นที่มีความรู้สึกต่ำ ๆ มักจะเล็งเอาความสนุกนั้นเป็นความสุขเสมอไป แต่ความสนุกสนานทางวัตถุและทางเนื้อหนังเหล่านี้ไม่ใช่เป็น "ความสุข" ตามความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา เพราะว่าเป็นสุขชนิดที่เหมือนกับปลากินเหยื่อที่มีเบ็ดอยู่ข้างใน เมื่อกินก็อร่อย แต่แล้วก็ตกอยู่ในอำนาจ ของเจ้าของเบ็ด แล้วแต่เขาจะลากไปทางไหนซึ่งหมายถึงความหมดอิสรภาพของตัวเอง

แม้ความทุกข์ก็มี ๒ ประเภท คือความทุกข์โดยประจักษ์ กับความทุกข์ที่ไม่ประจักษ์ ความทุกข์โดยประจักษ์คือที่ต้องร้องไห้โฮ ๆ เจ็บปวดร้องโวยวาย ความทุกข์โดยประจักษ์นั้นคนกลัวยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ แต่ก็ยังมีความฉลาดพอที่จะหลีกเลี่ยงมันได้ ส่วนความทุกข์ที่ไม่ประจักษ์นั้น ย่อมซ่อนอยู่หลังฉากของความสนุก หรือความสุขตามแบบของคนธรรมดาสามัญเสมอ ต้องทนยากลำบากเพื่อให้ได้ความสนุกสนาน มีความหมดเปลืองลำบากมาก

เสียเวลามาก อะไร ๆ ก็มาก จึงจะได้ความสนุก แต่มีความทุกข์กลบเกลื่อนไว้ในความสนุกนั้นด้วย ถ้าคิดบัญชีดูกันก็เป็นเรื่องขาดทุนยุบยับ แต่เราก็ยังบูชาสิ่งนั้น และเสียสละเพื่อสิ่งนั้นกันเป็นประจำวัน แล้วเกลียดหรือเบื่อต่อสิ่งที่เป็นความสุขที่แท้จริง นี้ต้องถือว่าเป็นลักษณะธรรมดาของบุคคลที่ไม่มีความรู้สึกตัว ว่าเราต้องเกิดมาเพื่อความไม่ทุกข์ เพราะเขามีหลักว่าเกิดมาต้องได้สนุกตามใจของเขา

ส่วนความสุขนั้น ก็ยังแบ่งได้เป็นความสุขฝ่ายวัตถุ คือ ทางฝ่ายร่างกายฝ่ายเนื้อหนัง ซึ่งไม่ใช่อันเดียวกันเลยกับความสุขหรือความสงบสุขในทางฝ่ายจิตใจ ทางฝ่ายเนื้อหนังนั้นควรจะเรียกว่า "สุขเวทนา" เท่านั้น แต่เราก็ไปเรียกว่าความสุข สุขเวทนาหมายความว่าความรู้สึกที่สนุกสนาน ไม่ต้องทนทรมานอย่างประจักษ์ แต่เป็นความทนทรมานลึกซึ้งที่มองไม่เห็น รู้สึกเพียงความสนุกความพอใจด้วยความยึดมั่นถือมั่น คือหลงผิด มีความพอใจในฝ่ายวัตถุทางฝ่ายเนื้อหนังเท่านั้น อย่างนี้ควรจะเรียกว่า "สุขเวทนา" ไม่ใช่ความสงบสุขตามความหมายของฝ่ายจิต เพราะว่าความสงบสุขทางฝ่ายจิตนั้น เพ่งเล็งถึงความเป็นปกติของจิตชนิดที่ไม่หวั่นไหว ไม่โยกโคลง ไม่เสียอิสรภาพไม่ระส่ำระสาย อยู่ในสภาพปกติ เรียกได้ว่าเป็นตัวเองหรือเป็นอิสระ ไม่มีอะไรรบกวนไม่มีอะไรบีบบังคับ นี้เป็นความสงบสุขทางฝ่ายจิต ส่วนสุขเวทนาทางฝ่ายเนื้อหนังนั้น เป็นสิ่งที่กล่าวได้ว่าหมดอิสรภาพ ถูกตบตี ถูกมัดรัดตรึง

แผดเผาครอบงำ อยู่อย่างเต็มที่โดยไม่รู้สึกตัว เพราะว่ากำลังยึดมั่นอยู่อย่างแรงในความรู้สึกเวทนานั้น ส่วนความสงบสุขทางฝ่ายจิตนั้นต้องไม่เกี่ยวกับความยึดมั่นถือมั่น ไม่มีความรู้สึกที่เป็น "ตัวตนหรือของตน" เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเลย เป็นจุดที่ปกติที่สุด ที่เขาเรียกกันว่า "จิตว่าง" หรือ "จิตเดิมแท้" เป็นจิตซึ่งไม่ถูกกระทบกระเทือน เป็นจิตที่เป็นอิสระตามสภาวะเดิมฉะนั้น ถ้าใครมีความฉลาดจนมองเห็นว่าตัวเกิดมาต้องเพื่อไม่ทุกข์ ถ้าไม่ได้สิ่งนี้ก็จะไม่สมที่ตนได้เกิดมา อย่างนี้จึงจะรู้สึกชอบธรรมะ เพราะว่าธรรมะจะเป็นเครื่องอำนวยให้ผู้นั้นได้รับความไม่มีทุกข์ แต่ถ้าเขาไม่รู้สึกอย่างนั้น เขาก็รู้สึกตรงกันข้าม คือเกลียดธรรมะ ขยะแขยงธรรมะ ไม่เข้าใกล้ไม่สนใจคิดว่าเป็นเรื่องเหลวไหลไร้สาระ หมดความจำเป็นแล้วสมัยนี้ ไม่ต้องไปเกี่ยวข้องด้วย การชอบหรือการเกลียดธรรมะนั้นเป็นเพราะเหตุนี้ รวมความว่าเราจะต้องมองให้เห็นสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะถึงให้ได้เสียก่อน ซึ่งเรียกว่า "บรมธรรม" จะเรียกว่าพระผู้เป็นเจ้าก็ได้ จะเรียกว่านิพพานก็ได้ คือหมายถึงสภาพที่ปราศจากความทุกข์โดยประการทั้งปวง เมื่อนั้นเราจะชอบจะบูชาธรรมะอย่างยิ่ง บูชาสิ่งใด ๆ รวมกันหมดก็ยังไม่เท่าธรรมะ ถึงขนาดมีคำเรียกในบาลีว่า "ธรรมราคะ" แปลว่าพอใจอย่างสูงสุดในธรรม ซึ่งในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน เมื่อเขามองเห็นค่าของธรรมะได้อย่างนี้แล้ว เรียกได้ว่าเขาเป็นคนที่มีสัมมาทิฏฐิอย่างยิ่ง

สัมมาทิฏฐิเป็นต้นเงื่อนของความสำเร็จในทางธรรมะ สัมมาทิฏฐิแปลว่าความเห็นถูกต้อง กล่าวคือความรู้ความเข้าใจหรือความเชื่อถูกต้อง ตรงกันข้ามกับมิจฉาทิฏฐิ ซึ่งเป็นความเห็นหรือความเชื่อที่ผิด สัมมาทิฏฐินี้เหมือนกับผู้นำทางหรือเครื่องส่องทางที่จะทำให้เดินถูกทาง ไม่ว่าทางโลกหรือทางธรรม เรากำลังอาศัยสัมมาทิฏฐิอยู่ด้วยกันทั้งนั้น เราจึงรอดตัวอยู่อย่างนี้ได้ แต่ว่าเป็นสัมมาทิฏฐิชั้นต้น ๆ ชั้นต่ำ ๆ สัมมาทิฏฐิที่สมบูรณ์นั้น ต้องเห็นความจริงอันลึกซึ้งในชีวิตหรือความทุกข์โดยตรง สามารถนำไปสู่ความไม่มีทุกข์โดยสิ้นเชิง จึงจะเรียกว่าเป็นสัมมาทิฏฐิโดยสมบูรณ์ ส่วนสัมมาทิฏฐิอย่างต่ำๆ นั้น ก็ได้แก่ความเห็นถูกในเรื่องว่า มีความดี มีความชั่ว มีบุญ มีบาป มีบิดามารดา ครูบาอาจารย์ที่เราจะต้องยอมรับนับถือ เชื่อถูกต้องเองในการเกิดชนิดที่เกิดทันที อย่างที่เขาเรียกกันว่า "เทวดา" **ซึ่งที่จริงก็คือการเกิดทางจิตใจของคนเรานี่เอง การเกิดทันทีเรียกว่า โอปปาติกะกำเนิด เหมือนกับว่าถ้าเราคิดและปฏิบัติต่ำทรามไป เราก็เกิดเป็นสัตว์ เราคิดสูงและประพฤติอย่างมนุษย์ ก็เกิดเป็นมนุษย์ ถ้าเราคิดเพลิดเพลินอย่างเทวดาก็เกิดเป็นเทวดา ถ้าเราทำตนอย่างพระอริยเจ้าก็เกิดเป็นอริยเจ้าได้ที่นี่ ตรงนี้ เดี๋ยวนี้ ไม่ต้องไปรอเอาชาติหน้า การเกิดอย่างนี้มีอยู่จริงเป็นการเกิดจริงที่เราเรียกว่าโอปปาติกะ** ถ้าใครมีสัมมาทิฏฐิในชั้นต่ำ ๆ อย่างนี้แล้ว ก็จะละชั่ว บำเพ็ญความดี ปฏิบัติหน้าที่ที่ควรจะต้องปฏิบัติ

ต่อบิดามารดาครูบาอาจารย์ และเกลียดกลัวต่อการไปเกิดชั่ว คิดแต่ที่จะเกิดดีเสมอ ๆ อย่างนี้เรียกว่าสัมมาทิฏฐิเหมือนกัน แต่เป็นขั้นต่ำ เป็นขั้นโลกียะ ยังมีความยึดมั่นถือมั่นในส่วนที่ดี แม้เพียงเท่านี้ก็มีประโยชน์มากเอาตัวรอดได้มากทีเดียว คือจะไม่ตกไปในทางต่ำ ถึงจะยังชอบสนุกสนาน ก็ชอบสนุกสนานอยู่ในฝ่ายดีฝ่ายถูกฝ่ายบุญฝ่ายกุศล แต่สัมมาทิฏฐิที่แท้จริงของพระพุทธเจ้านั้น คือการเห็นชัดลงไปว่าสิ่งต่าง ๆ ทั้งหมดนี้เป็นเพียงความทุกข์เป็นอนัตตา คือยึดมั่นว่าตัวเราหรือของเราไม่ได้ เห็นชัดว่าความทุกข์คือความหนักใจนานาประการ ซึ่งมีอยู่เพราะความยึดมั่นนั่นเอง ตัณหาคือความอยากไปตามความหลงและความเข้าใจผิด ความอยากนานาชนิดนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ถ้าว่างจากความอยาก คือทำลายความอยากเสียได้ ก็จะได้สภาพที่ว่างจากความอยาก แล้วนี่ก็คือความไม่ทุกข์ ซึ่งจะมีได้ก็ด้วยการเดินให้ถูกทาง ที่เรียกว่ามรรคมีองค์ ๘ เช่นเข้าใจถูก ดำริถูก พูดถูก ทำถูก เลี้ยงชีวิตถูก พากเพียรถูก ระลึกถูก ตั้งใจถูก มีสมาธิถูก เหล่านี้เป็นต้น ถ้าเห็นชัดอย่างนี้ก็เรียกว่ามีสัมมาทิฏฐิชั้นสูงหรือชั้นที่จะเป็นชั้นโลกุตตระ

เราจะต้องมีความเข้าใจถูกในเรื่องที่ว่า ธรรมะกับชีวิตเป็นของคู่กัน จะต้องคู่กันไปจนกว่าจะถึงที่สุด และถ้าจะให้เห็นชัดหรือถูกมากกว่านี้อีก ก็จะต้องเห็นว่าธรรมะกับชีวิตนั้นคือสิ่ง ๆ เดียวกัน ไม่จำเป็นต้องแยกเป็นธรรมะอย่างหนึ่งกับชีวิตอย่างหนึ่ง เพราะไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมะ ชีวิตก็คือธรรมะอย่างหนึ่งเหมือนกัน ใครมีชีวิตแบบไหนก็เป็นธรรมะแบบนั้น จิตใจหรือ

อารมณ์ที่อาศัยอยู่กับร่างกายก็เป็นธรรมะ รูปธรรมก็ดี นามธรรมก็ดี ความรู้สึกนึกคิดหรือปัญญาก็ดี เป็นธรรมะทั้งหมด ฉะนั้นตัวชีวิตนั้นเองก็เป็นธรรมะ มันจึงเป็นสิ่งเดียวกัน ทีนี้เรามาดูกันตรงที่ว่า มันเป็นธรรมะชนิดไหน ถ้าเป็นธรรมะประเภทแท้จริง มันก็เป็นชีวิตจริงไม่ใช่ชีวิตปลอม ถ้ามันเป็นธรรมะไม่จริง มันก็เป็นชีวิตปลอม ดังนั้นธรรมะจึงแบ่งเป็น ๒ ประเภท ประเภทที่ ๑ ได้แก่สิ่งทั้งปวง ประเภทที่ ๒ หมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ไปปรุงแต่งสิ่งเหล่านั้น และทำให้มันเปลี่ยนแปลงไป อันหลังนี้เรียกว่าเป็นธรรมะที่ปรุงแต่ง มันมีการไหลเวียนเปลี่ยนแปลง ทุกขณะจิตไม่มีอะไรเป็นตัวของมันเอง คนหนึ่ง ๆ แท้ที่จริงก็เป็นกระแสสายหนึ่งของการเปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไรคงที่อยู่แม้ชั่ววินาทีเดียว มันเป็นความเปลี่ยนแปลงที่มองไม่เห็น ต้องนาน ๆ จึงค่อยมองเห็นบ้าง ธรรมะชนิดนี้หรือร่างกายชนิดนี้ เป็นธรรมะประเภทเปลี่ยนแปลง เป็นธรรมะที่ไม่จริง ส่วนธรรมะที่จริงนั้น ตรงกันข้ามโดยประการทั้งปวง ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เป็นของเห็นไม่ได้ เป็นของว่างอย่างยิ่ง เป็นธรรมะประเภทที่ไม่มีอะไรปรุงแต่ง เป็นอย่างไรก็เป็นอยู่อย่างนั้น จึงเรียกว่าไม่มีเกิดไม่มีดับ จะอธิบายด้วยโวหารคำพูดธรรมดายากที่สุด เพราะเรารู้จักกันแต่ธรรมมะ ฝ่ายที่ปรุงแต่งเปลี่ยนแปลง ซึ่งมีเกิดมีดับ ถ้าหากว่าจิตใจของใครยังไม่ประกอบด้วยความรู้อันถูกต้องถึงที่สุดแล้ว มันก็เป็นธรรมะที่ไม่จริง เป็นธรรมะประเภทปรุงแต่ง เพราะรู้จักแต่ธรรมะประเภทปรุงแต่ง ชีวิตนั้นก็เป็นชีวิตที่ไม่แท้ มันเป็นเพียงกระแสของการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น **แต่ถ้าว่าจิตของใครได้รับการศึกษา**

อบรมจนเห็นธรรมะประเภทที่ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นจิตที่ไม่ยึดมั่น ถือมั่นในสิ่งอะไร ๆ คือเป็นอันเดียวกับธรรมะที่แท้จริงในทางภาษาธรรมะ จึงถือว่าได้นิพพาน ถือว่าเป็นการได้ชีวิตใหม่หรือได้ชีวิตเดิมแท้ ได้ชีวิตที่เป็นธรรมะที่แท้และไม่เปลี่ยนแปลง ส่วนชีวิตของคนธรรมดาสามัญปกติตนก็เป็นชีวิตมายา เป็นชีวิตหลอกลวง เพราะมีแต่กระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง เราเข้าถึงธรรมะฝ่ายไหน เราเองก็จะมีชีวิตตามแบบนั้น

ฉะนั้น ถ้าจะเลือกธรรมเป็นคู่ชีวิต เราต้องเลือกธรรมะชนิดที่ไม่ทำให้เราเกิดทุกข์ขึ้นมาได้เลย ซึ่งได้แก่ธรรมะประเภทที่ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่ประกอบไปด้วยโลภความโกรธความหลง ซึ่งเป็นของปรุงแต่งใหม่ ๆ แต่คนเราตามปกติย่อมประกอบด้วยความโลภความโกรธความหลง อันเป็นธรรมะมายา หลอกลวง มันเลยทำให้ชีวิตของเราเป็นชีวิตมายาหลอกลวงและเต็มไปด้วยความทุกข์ ไม่เงียบสงบ เหมือนกับลมที่พัดให้น้ำเป็นคลื่น คลื่นก็เป็นมายาเป็นของชั่วคราว น้ำที่แท้จริงต้องไม่เป็นคลื่น คือเงียบสงบ เวลามีลมพัดมากระทบจึงเป็นคลื่น ตัวจิตนี้ก็เหมือนกัน รับอารมณ์ทางตาหูจมูกลิ้นกายหรือทางจิตเอง และถ้าประกอบด้วยความโลภความโกรธความหลง มันก็จะกลายเป็นคลื่นขึ้นมาเสมอ เป็นความสนุกสนานอย่างนั้น ทุกข์อย่างนี้ เกิดความรู้สึกที่เป็น "ตัวตน – ของตน" ความรู้สึกว่า "ตัวเรา – ของเรา" นี้ มันเกิดทุกข์ครั้งที่มีการกระทบรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัส เพราะ

จิตใจเรายังต่ำต้อยไม่ได้รับการอบรม จึงรู้สึกเป็นตัวตนที่เป็นมายา ไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริง เป็นชีวิตที่ถูกปรุงแต่งเหมือนหุ่นที่ถูกชัก จะเป็นธรรมะประเภทเป็นทุกข์โดยเสมอไปถ้าประกอบด้วยความไม่รู้ แต่ถ้าเมื่อใดมีความรู้ในเรื่องนี้เมื่อนั้นก็ตรงกันข้าม คือว่าเมื่อได้รับอารมณ์ทางตาหูจมูกลิ้นกายใจ ซึ่งคนธรรมดาจะต้องเกิดความรู้สึกอยากได้อย่างนั้นอย่างนี้ เกิดความรู้สึกว่ามีตัวตนของตนอย่างนั้นอย่างนี้ ถ้ามีความรู้ในเรื่องนี้ ก็จะไม่รู้สึกอย่างนั้น คือไม่เป็นไปในทางของคนธรรมดา แต่แยกทางเดินไปในทางของปัญญา เกิดความคิดขึ้นมาใหม่ว่าจะทำอย่างไรดีกับรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสที่เข้ามากระทบ จะจัดการรับมันอย่างไร แล้วจัดไปด้วยสติปัญญา ไม่ลุ่มหลง ไม่ยึดมั่น ถือมั่นว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา ส่วนคนสามัญหรือปุถุชนคนหนาด้วยกิเลส เขาก็เดินไปตามทางของกิเลสตัณหา คือเมื่อได้รับอารมณ์ทางรูปเสียงกลิ่นรสแล้ว ก็เกิดตัณหาความอยาก เกิดอุปทานความยึดมั่นถือมั่น เกิดมีความรู้สึก "ตัวเรา–ของเรา" แล้วก็ดิ้นรนระส่ำระสายวุ่นวายทางจิตใจ เพราะความรู้สึกคิดว่าเป็น "ตัวเรา–ของเรา" นั่นเอง ส่วนผู้ที่มีความรู้นั้น เขารู้ทันท่วงทีเสมอ ไม่หลงเป็นทาสของอารมณ์เหล่านั้น แต่จะทำให้อารมณ์นั้นเป็นทาสของเขาเสีย คือจะใช้จ่ายอย่างไร บริโภคอย่างไร จะกินมันอย่างไร จะทิ้งขว้างอย่างไร หรือควรทำอย่างไรก็ทำได้ทั้งนั้น ถ้าสติปัญญาเข้ามา ความรู้สึกว่า "ตัวเรา–ของเรา" ก็กระเด็นออกไป สองสิ่งนี้อยู่พร้อมกันไม่ได้ หน้าที่ของเราก็คือ เลือกทางเดินให้

ถูก คือจะเดินไปตามทางปุถุชนคนหนาด้วยกิเลสหรือจะเดินทางของพระอริยเจ้า อันประกอบด้วยสติปัญญา วันหนึ่ง ๆ มันมีรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัส และความรู้สึกต่าง ๆ มากระทบเรานับไม่ถ้วนครั้ง เราพลาดไปกี่ครั้ง เรารู้สึกตัวกี่ครั้ง หรือเราพลาดไปทั้งหมดเลย นั่นแหละเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าเรากำลังมีชีวิตชนิดไหน มีชีวิตที่เป็นธรรมะแท้ หรือชีวิตที่เป็นธรรมะปลอม ฉะนั้น การที่จะมีชีวิตอยู่กับธรรมะแท้ ก็จำเป็นต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง ในขณะที่รูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสมากระทบเรา ต้องรู้เท่าทันและควบคุมมันให้ได้ คือควบคุมความรู้สึกที่ว่าเป็น "ตัวเรา-ของเรา" นั่นเอง

ปรัชญาหรือธรรมะในอินเดียทุกแขนง เขามุ่งหมายที่จะทำลายสิ่งนี้ด้วยกันทั้งนั้น แต่มันแตกต่างกันที่ว่า เมื่อทำลายสิ่งนี้เสร็จแล้ว ได้อะไรมาก็เอานั่นเป็นตัวตนหรืออาตมันหรือปรมาตมันขึ้นมาอีก ส่วนทางพุทธศาสนาเราไม่เอาอะไรอีก เพราะว่าเมื่อทำลาย "ตัวตน-ของตน" เสร็จแล้ว จะมีแต่จิตที่ว่างหรือจิตบริสุทธิ์ ไม่ยึดถือว่าเป็นตัวเราหรือของเรา ฉะนั้นจึงแปลว่าทุกลัทธิศาสนาในอินเดีย รู้จักเรื่องโทษอันร้ายกาจของ "ตัวตนและของตน" ด้วยกันทั้งนั้น เขารู้กันว่าไม่มีอะไรที่เป็นศัตรูอันร้ายกาจของมนุษย์เท่ากับความรู้สึกที่ว่ามี "ตัวตนของตน" แต่มันยากอย่างยิ่งตรงที่ว่า ความรู้สึกอันนั้นมันเกิดขึ้นเองเป็นสัญชาตญาณ คือ สัตว์ทั้งหลายย่อมมีความรู้สึกเป็น "ตัวตนของตน" ด้วยกันทั้งนั้น มันเป็นตัวมันเองเสียแล้ว ใครจะไปควบคุมมันได้

เรื่องนี้ต้องทำความเข้าใจกันให้ละเอียด ความยากลำบากในการเข้าใจธรรมะมันก็อยู่ตรงนี้แห่งเดียวเท่านั้น **คือที่จะทำลายความรู้สึกว่า "ตัวตนของตน" ให้สิ้นไป**

ตามหลักของพระพุทธศาสนาก็มีอยู่ดังนี้ ในขั้นแรกต้องรู้เสียก่อนว่าความรู้สึกว่าอัตตาตัวตนนี้มันเกิดอยู่เป็นประจำ เกิดง่ายทุกคราวที่มีการเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส เมื่อเกิดสัมผัสแล้วมันจะเกิดความรู้สึกว่าสวยหรือไม่สวย หอมหรือเหม็น อร่อยหรือไม่อร่อย สุขหรือทุกข์ พอเกิดความรู้สึกอย่างนี้ขึ้นมาแล้ว ก็จะเกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งติดตามมา ถ้าถูกใจก็อยากเอาอยากได้อยากมีอยากเป็น ถ้าไม่ถูกใจก็ไม่อยากเอาไม่อยากได้ไม่อยากมีไม่อยากเป็น แล้วยังอยากทำลายเสียด้วยซ้ำไป อย่างนี้เรียกว่าเกิดตัณหาแล้วเป็นกามตัณหาบ้าง ภวตัณหาบ้าง วิภวตัณหาบ้าง แล้วแต่กรณีที่มากระทบในเมื่อเกิดความอยาก ก็รู้สึกว่ามี "ตัวเรา" ผู้อยากขึ้นมาทันทีถ้าอยากได้ ก็อยากได้เอามาเป็น "ของเรา" ความรู้สึกว่าเป็น "ของเรา" ก็ประดังขึ้นมาด้วย ถ้าอยากเป็นเพราะว่าจะมีเกียรติยศมีหน้ามีตา ก็เกิดอยากเป็น "ตัวเรา" ชนิดอย่างนั้นอย่างนี้ และอยากให้เกียรตินี้มาเป็น "ของเรา" อีกด้วย ความรู้สึกว่า "ตัวเรา–ของเรา" นี้ เรียกว่าเป็น **อุปาทาน** คือความยึดมั่นถือมั่น ถ้าลงเป็นอย่างนี้แล้วจิตก็สูญเสียความเป็นปกติ เกิดเป็นความทุกข์ทางใจในทางยึดมั่นถือมั่น มันกดทับอยู่บนจิตใจของบุคคลนั้น ถ้าสวยงามก็กดทับจิตใจแบบ

หนึ่ง ถ้าไม่สวยไม่งามมันก็กดทับจิตใจไปอีกแบบหนึ่ง ปัญหาของพวกเราก็อยู่ที่เรื่อง "ตัวเรา-ของเรา" หรืออัตตา อันเป็นศูนย์กลางของอัตภาพร่างกายนี้ หน้าที่ของเราอย่างน้อยคือคอยควบคุมมันไว้ให้เป็นอัตตาที่ดีที่น่าสรรเสริญ ให้เป็นไปในทางดี คือรักดีอยากดีตั้งใจทำดี อย่างนั้นยังไม่เป็นอันตรายมากเหมือนอย่างอัตตาที่เห็นแก่ตัวจัดฝ่ายเดียว ไม่เห็นแก่หน้าใคร อันเป็นอัตตาที่เลวมาก อย่างไรก็ตาม ขึ้นชื่อว่าความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็น "ตัวเรา-ของเรา" แล้ว ย่อมก่อให้เกิดความทุกข์ความหนักอกหนักใจเสมอ ดังเช่นบทสวดมนต์เช้าเย็นของภิกษุที่ว่า "เบญจขันธ์อันประกอบด้วยอุปาทานนั้นเป็นตัวทุกข์" ข้อนี้หมายความว่าร่างกายและจิตใจที่ถูกยึดถือว่าเป็น "ตัวเรา-ของเรา" แล้ว ความทุกข์ก็จะเกิดขึ้นที่ตัวความยึดถือนั่นเอง ความเกิดกลายเป็นทุกข์ก็เพราะยึดถือการเกิด ความแก่เป็นทุกข์เพราะยึดถือในความแก่หรืออะไรไม่ได้อย่างใจ ถ้ามีความยึดมั่นถือมั่นแล้วมันก็เป็นทุกข์ จึงถือว่าความทุกข์อยู่ตรงที่มีความยึดถือ กล่าวคืออยู่ที่ความรู้สึกที่ว่า มี "ตัวเรา-ของเรา" นั่นเอง เพราะฉะนั้นเราจะต้องรู้จักวิธีควบคุมสิ่งที่เรียกว่า "อัตตา" ให้ถูกวิธีที่สุด จนกระทั่งมันหมดไปไม่มีเหลือ

ถ้าเราจะแบ่งประเภท "อัตตา" เป็นชั้น ๆ คงจะง่ายกว่า คือมี "อัตตา" อย่างเลวขั้นหนึ่ง อย่างดีขั้นหนึ่ง ทำให้ "อัตตา" จางลง ๆ อีกขั้นหนึ่ง และขั้นสุดท้ายก็คือหมดความรู้สึกว่ามี "อัตตา" ด้วยประการทั้งปวง

ปวง ๔ ขั้นนี้เราจะต้องอยู่ในขั้นใดขั้นหนึ่ง อัตตาที่หมดแล้วก็มีแก่จำพวกพระอรหันต์ แม้แต่พระอนาคามีก็ยังมีอัตตาอยู่ แต่มีอัตตาที่จางมาก พระสกิทาคามีหรือพระโสดาบันก็อัตตาที่เบาบาง ส่วนปุถุชนชั้นเลวก็มีอัตตาชั้นเลว ปุถุชนชั้นดีก็มีอัตตาชั้นดี หมายความว่าถ้าสามารถควบคุมความรู้สึกที่เป็นการยึดมั่นถือมั่นไว้ได้ และหลีกความชั่วมาเป็นความดี ก็กลายเป็นอัตตาชั้นดี แต่จะไม่ให้เกิดทุกข์เสียเลยนั้นเป็นไปไม่ได้ คนชั่วก็มีความทุกข์ไปตามแบบของคนชั่ว คนมีบุญก็ต้องมีความทุกข์ไปตามแบบของคนมีบุญ เมื่อมีความรู้สึกว่า "ตัวตน" เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ มีนั่นมีนี่อยู่แล้ว มันย่อมมีความหนักใจประทับอยู่ในใจ ถ้าการถือมั่นยึดมั่นในตัวตนจางลงก็มีความสดชื่นแจ่มใสมากขึ้น ฉะนั้น**ผู้มีอายุมากแล้วอาจจะเป็นคนหนุ่มได้ไม่ยากนัก ถ้าเป็นผู้เข้าถึงธรรมะที่ไม่รู้จักแก่กล่าว คือธรรมะที่ทำให้จิตใจปกติไม่ระหกระเหิน เพราะมีตัวตนจางลงนั่นเอง หมดตัวตนเมื่อไรก็จะมีความรู้สึกที่สดชื่น เป็นความหนุ่มความสบายหรืออะไรแล้วแต่จะเรียกถึงที่สุดและเป็นนิรันดร นี่แหละคนแก่มีหวังเข้าถึงความสดชื่นนิรันดรยิ่งกว่าเด็ก ๆ** ถ้าใครสามารถเข้าถึงธรรมะที่แท้จริง คือปราศจากความรู้สึกว่ามี "ตัวเรา–ของเรา" ก็จะมีความสดชื่นอย่างยิ่ง นี่เรียกว่าเมื่อชีวิตเข้าถึงธรรมะแท้แล้ว กลายเป็นชีวิตจริง เป็นชีวิตที่สดชื่นแจ่มใส และเป็นนิรันดรในลักษณะของความสดชื่น จึงพอจะเห็นได้แล้วว่า การที่เราจะนำธรรมะมาเป็นคู่ชีวิตนั้น

มันจะต้องควบคุมความรู้สึกว่า "ตัวเรา–ของเรา" อย่าให้เป็นตัวเราของเราที่เลว จึงให้เป็นอัตตาที่ดีอยู่เสมอ และเป็นอัตตาที่จางลง ๆ จนกระทั่งไม่รู้สึกว่ามีอัตตาอยู่เลย เป็น "ความว่าง" อย่างยิ่งซึ่งเรียกว่านิพพาน นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ แปลว่า ว่างอย่างยิ่งนั่นแหละ คือนิพพาน

การควบคุมความรู้สึกที่เป็นตัวเราของเรานั้น เป็นปัญหาใหญ่ แต่ว่าจะกล่าวพอให้ทราบแนวทาง คือให้ถือเอาหลักที่ว่าเมื่อได้เห็นรูป ก็สักแต่ว่าได้เห็น ฟังเสียง ก็สักแต่ว่าได้ฟัง เมื่อดมกลิ่น ก็สักแต่ว่าได้กลิ่น เมื่อได้รู้รสทางลิ้น ก็สักแต่ว่าได้รู้รส เมื่อสัมผัสทางผิวหนัง ก็สักแต่ว่าได้กระทบ หรือเมื่อรู้สึกขึ้นในใจ ก็สักแต่ว่าได้คิด หมายความว่าจะไม่ปล่อยให้การกระทบนั้นเกิดเป็นความรู้สึกถูกใจหรือไม่ถูกใจ หอมหรือเหม็น รักหรือเกลียด นั่นเอง ได้อย่างนี้ก็เป็นการดีอย่างยิ่ง หากทำไม่ได้เพราะมันกลายเป็นความรู้สึกที่รักหรือเกลียด สุขหรือทุกข์ พอใจหรือไม่พอใจ กลายเป็นความรู้สึกขึ้นมาเสียแล้วอย่างนี้ ก็ยังมีการกระทำอีกทีหนึ่ง คือควบคุมความรู้สึกอย่างนั้นไว้ให้หยุดแต่เพียงแค่นั้น อย่าให้ปรุงต่อไปเป็นว่าอยากได้อยากเอาอยากมี ให้หยุดเสียเพียงแค่ความรู้สึก จะถูกใจหรือไม่ถูกใจก็ให้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น อย่าเผลอตัวจนถึงกับอยาก และอย่าลืมตัวจนตกเป็นทาสของอารมณ์ นี่เรียกว่าควบคุมไว้ได้ คือควบคุมไม่ให้รู้สึกว่าเป็นตัวเราของเราในระยะของความอยากความยึดนั่นเอง เพราะหลังจากความรู้สึกย่อมเกิดความอยาก ย่อมเกิดความยึด

คือความรู้สึกว่ามีตัวเราของเรา แต่ถ้าเราควบคุมความรู้สึก คือถูกใจหรือไม่ถูกใจนี้ให้หยุดไว้เพียงแค่นั้น จะรู้สึกถูกใจก็หยุดเสีย ไม่ถูกใจก็หยุดเสีย อย่าให้เกิดความอยากว่าจะเล่นงานมันอย่างนั้นอย่างนี้ มีแผนการที่จะจัดการกับมันอย่างนั้นอย่างนี้ โดยมีความรู้สึกว่าเป็นตัวตนผู้กระทำอย่างนั้นอย่างนั้นขึ้นมา อย่างนี้เรียกว่าควบคุมอัตตาไว้ได้ พร้อมกันนั้นสติปัญญาก็จะเกิดขึ้นมาแทนดังที่กล่าวแล้วข้างต้น คือมีความฉลาด มีความรู้แจ้ง มีความเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสอารมณ์ และความรู้แจ้งนั้นเองจะบอกว่ารูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสที่มากระทบกายจนเกิดเป็นความรู้สึกถูกใจหรือไม่ถูกใจนี้ ควรจะจัดการกับมันอย่างไร ด้วยสติปัญญาอย่างไร ถ้าเห็นว่าสิ่งนี้ควรเลิกไม่ต้องเกี่ยวข้องกัน ก็เลิกเสียแต่ถ้าสิ่งนี้ยังต้องใช้ต้องบริโภค ยังต้องมี ก็จัดการไปตามที่ควรด้วยสติปัญญา

เป็นอันว่าความรู้สึกว่าตัวเราของเรานั้นไม่เกิดขึ้นมาได้ ถ้าเราทำได้อย่างนี้ทุกคราวไป ก็แปลว่าอัตตาไม่อาจจะเกิดขึ้นเลยไม่เหมือนที่มันเกิดวันหนึ่งตั้งหลายสิบครั้ง อย่างที่เราเป็นกันอยู่เดี๋ยวนี้ การควบคุมที่ถูกต้องแม้ยังมิได้เป็นพระอรหันต์ ก็ยังมีผลอย่างยิ่งอยู่อย่างหนึ่ง คือมันเท่ากับเป็นการกักกัน "อัตตา" ไม่ให้ได้อาหาร เหมือนเราได้เสือร้ายตัวหนึ่งมาไว้ในวงล้อม แล้วก็ตัดทางมาแห่งอาหารให้หมด ไม่ให้อาหารผ่านไปถึงมัน โดยไม่ต้องฆ่ามันก็ตายเอง ถ้าเราควบคุมไม่ให้ความรู้สึกว่าอัตตาเกิดได้ ในเมื่อเรากระทบรูป

เสียงกลิ่นรสสัมผัสอย่างนี้อยู่เสมอ ก็เหมือนกับไม่ให้อาหารแก่กิเลสประเภทความอยากและความยึดมั่นนั่นเอง นานเข้ามันก็ขาดอาอาหารผอมลง ๆ และวันหนึ่งมันก็จะสูญสิ้นไป นี่แหละจึงจะถึงความเป็นพระอรหันต์ การปฏิบัติให้ถูกต้องตามแนวของอริยมรรคมีองค์ ๘ จะทำให้กิเลสตัณหาอุปาทานขาดอาหารตายไปเอง อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า "ถ้าภิกษุจะเป็นอยู่โดยชอบไซร้ โลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์" นี้เรียกว่าท่านให้อยู่ด้วยปัญญา ไม่ได้ให้อยู่ด้วยความเห็นแก่ "ตัวเราของเรา" คือมีลมหายใจอยู่ด้วยความสติปัญญา มีจิตใจเหมือนพระพุทธเจ้า หรือเป็นพระพุทธเจ้าอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก ในลักษณะที่กิเลสไม่ได้อาหารมากินเลย ไม่เท่าไรมันก็สลายตัว นี่เรียกว่าเราอยู่ด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ไม่ปรุงให้เกิดสิ่งใหม่ หรือธรรมะใหม่ ซึ่งเป็นของปรุงแต่ง แต่อยู่ด้วยสภาพเดิมแท้ ธรรมะเดิมแท้ จิตเดิมแท้ และ "ความว่าง" เดิมแท้ อยู่อย่างนี้เรื่อยไปนั่นแหละ คือการนำเอาธรรมะมาเป็นคู่ชีวิตของเราได้ทุกลมหายใจเข้าออก อัตตาไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ แต่กลับเกิดสติปัญญาที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด นี่แหละเป็นธรรมะโดยบริบูรณ์เต็มเปี่ยม หรือมีธรรมะถึงที่สุด คือมีศีล มีสมาธิ มีปัญญา มีมรรคผลนิพพานอยู่ในนั้นครบหมด คือว่าว่างจากตัวตนของตน ไม่ใช่มีศีลสมาธิปัญญาเพียงแค่ปากเหมือนอย่างที่คนเขามี ๆ กัน เพราะเขาไม่ได้มีจิตใจที่ประกอบด้วยธรรมะแท้ในลักษณะเช่นนี้ ส่วนผู้ที่อยู่ด้วยจิตใจที่มีธรรมะแท้ดังกล่าว จะมีศีลจริง สมาธิจริง ปัญญาจริง

เพราะผู้ที่อยู่ในลักษณะเช่นนั้นขาดข้อไหนก็ไม่ได้มีความมั่นคงแห่งจิตซึ่งเป็นสมาธิจริง ๆ อยู่แล้ว เพราะความรู้อย่างนั้นมันเป็นปัญญาอย่างยิ่งอยู่แล้ว ฉะนั้นจึงเป็นมรรคหรือเป็นผล คือเป็นความสะอาดสว่างสงบอยู่ในตนเอง จึงเรียกว่าในขณะนั้นเขาอยู่ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา มรรค ผล หรือนิพพานขั้นน้อย ๆ คือขั้นที่ยังมีกิเลสเหลืออยู่บ้าง

อนึ่ง นี่คือการให้ทานทั้งหมด เพราะในขณะนี้เราไม่มีอะไรเป็นตัวเราของเราเลย สิ่งต่าง ๆ บริจาคออกไปหมด เรียกว่าเป็นการให้ทานที่แท้จริง ไม่ใช่ให้ทานอย่างที่เขาให้กัน คือให้บาทหนึ่งแล้วหวังเอาวิมานหลังหนึ่ง ที่กล่าวเช่นนี้ไม่ใช่เป็นเรื่องเยาะเย้ยถากถางใคร แต่ว่าเป็นเครื่องเปรียบเทียบให้เห็นว่า การให้ทานก็ดี ศีลก็ดี สมาธิก็ดี ปัญญาก็ดี ตามความหมายของพระพุทธเจ้านั้น ท่านหมายถึงอย่างนี้ และมรรคผลนิพพานนั้นมันเป็นผลของการกระทำอย่างนี้ คือในขณะนั้นเขาเป็นพระพุทธ เป็นพระธรรม และเป็นพระสงฆ์อยู่ในตัว หัวใจของเขามีเนื้อแท้แห่งพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ เขาจึงถึงพระพุทธถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์อยู่เสมอทุกลมหายใจเข้าออก อันเป็นการถึงอย่างแท้จริง ไม่ใช่ถึงแต่ปากอย่างนกแก้วนกขุนทอง อย่างที่พุทธํสรณํ คจฺฉามิ วันหนึ่งไม่รู้กี่หน แล้วก็ไม่ถึงได้ ถึงได้แต่แค่ปากไม่สามารถจะเอาพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์มาเป็นคู่ชีวิตได้ ฉะนั้นการเป็นอยู่ในลักษณะที่ไม่มีอัตตาเกิดขึ้นอยู่ในความรู้สึกเลย นั่นหมายถึงการมีพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์

เป็นคู่ชีวิตทุกลมหายใจเข้าออกและอย่าเข้าใจไปว่าผู้ที่ไม่ยึดมั่นในอัตตานั้น จะทำอะไรไม่ได้หรือไม่ทำอะไร ที่จริงเขากลับทำอะไรได้มากที่สุด ดีที่สุด ถูกต้องที่สุด คนที่กลุ้มไปด้วยความรู้สึกว่ามีตัวตน ของตนนั่นแหละ มักจะทำอะไรผิดไปหมด ทำอย่างพวกผีบีศาจไปหมด มักจะทำบ้า ๆ บอ ๆ จนถึงกับเสียสละชีวิตโดยไม่ได้อะไรตอบแทนก็ได้ มันหลงไปในสิ่งต่าง ๆ อันเป็นที่ตั้งของความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราของเราไปหมด ก็ล้วนแต่เพื่อเป็นทุกข์ทั้งนั้น ส่วนผู้ที่มีสติปัญญาจะมีจิตแจ่มใส จะทำหรือจะพูดหรือจะคิดก็ล้วนแต่เป็นไปในทางที่ถูกทั้งนั้น และบางทีจะยิ่งสูงไปกว่าเสียอีก คือว่าไม่เกี่ยวข้องกับความยึดมั่นแต่ประการใด ถึงกับกล่าวได้ว่าอยู่เหนือความผิดความถูก อันไม่เป็นความทุกข์เลย

การผิดหรือการถูกนี้ ยังเป็นเรื่องสมมุติบัญญัติของคนในโลก ถ้าไปยึดมั่นในความถูก ใจมันก็กลุ้มอยู่ในความยึดมั่นเท่า ๆ กับไปยึดมั่นในความผิดเหมือนกัน ฉะนั้นทางที่ดีควรไม่มีความยึดมั่นในอะไรหมด ให้มันเป็นจิตที่ไม่ยึดมั่น ไม่มีอะไรมาถือไว้ ให้จิตว่างเหมือนกับมือว่างที่ไม่ได้ถืออะไรไว้ แต่ว่าสติปัญญามันกลับมีมาเองโดยไม่ต้องยึดถือ เพราะจิตที่ไม่ยึดถือนั้น มันเป็นตัวเดียวกันกับปัญญา ตัวเดียวกันกับพุทธะ ธรรมะ และสังฆะ หรือตัวเดียวกันกับ "ความว่าง" แล้วแต่จะเรียก นี่คืออาการที่ว่าเราจะเข้าถึงธรรมะให้เป็นอันเดียวกับธรรมะ หรือมีธรรมะเป็นชีวิต มีชีวิตเป็นธรรมะ คือเป็นสิ่งเดียวกันได้ เป็นการตอบคำถามที่ว่า ถ้าจะให้ธรรมะเป็นคู่ชีวิตแล้วเราจะ

ทำอย่างไรเมื่อท่านทั้งหลายเข้าใจหลักใหญ่ ๆ ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานและเป็นหัวใจของธรรมะแล้ว เชื่อว่าต่อไปนี้จะเข้าใจคำอธิบายอื่น ๆ ได้ง่ายที่สุด ตลอดจนเข้าใจถึงเรื่องต่าง ๆ ที่คนพูดพล่ามกันอยู่ทั่ว ๆ ไปตามวัดวาอาราม นั้นได้ง่ายที่สุด แล้วยังจะรู้จักตัดสินใจได้ด้วยตนเองด้วยว่า คำพูดอย่างไรผิด คำพูดอย่างไรถูก หรือปฏิบัติอย่างไรผิด ปฏิบัติอย่างไรถูก ซึ่งนับว่าเป็นการได้ความรู้ทางธรรมะมากพอทีเดียว

ชาติ และ โลก

ตามความหมายของ

พระพุทธศาสนา

ตามที่พวกเราส่วนมากหรือแทบทั้งหมด เข้าใจพุทธศาสนาไม่ได้ ก็เพราะเข้าใจคำว่า "ชาติ" ผิดไปจากความหมายอันแท้จริงตามหลักแห่งพุทธศาสนา ตามธรรมดาความเกิดก็คือการเกิดจากท้องมารดา แล้วมีชีวิตอยู่ระยะหนึ่ง แล้วก็ตายไป การที่เข้าใจเช่นนี้ไม่สามารถทำให้เข้าใจหลักพระพุทธศาสนาได้ **ทั้งนี้เพราะว่า "ความเกิด" ตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น มีความหมายอีกอย่างหนึ่งต่างหาก เป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งที่เราจะต้องวินิจฉัยกันโดยละเอียด** การที่คนเข้าใจพระพุทธศาสนาไม่ได้หรือเข้าใจโดยยากจนกระทั่งพ้นเฝือไปหมด ก็เพราะเข้าใจคำบางคำไม่ถูกไม่ตรงตามหลักของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง

ความเกิดทางรูปธรรมหรือทางร่างกายทางวัตถุ หมายความว่า เรามีร่างกายเกิดขึ้นโดยอาศัยบิดามารดาเป็นแดนเกิด ความเกิดทางจิตใจ ก็หมายถึงจิตใจในขั้นธรรมชาติธรรมดาสามัญ ที่เนื่องกันอยู่กับร่างกายและที่ไม่อาจจะ

แยกกันได้ คนหรือสัตว์เกิดมานั้นก็ต้องมีทั้งร่างกายและจิตใจ นี้ยังไม่ใช่ "ความเกิด" ตามความหมายในทางพุทธศาสนา **แต่ "ความเกิด" ในทางความคิดความเห็นหรือความยึดมั่นถือมั่นนั้น จึงเป็นความเกิดตรงตามหลักของพุทธศาสนา เช่นเกิดคิดว่ามีตัวตนอย่างที่กล่าวแล้วนั่นเอง** ฉะนั้นเด็ก ๆ ที่พึ่งคลอดมาหยก ๆ นั้น ไม่อาจจะมี "ความเกิด" ชนิดที่เป็นความหมายของพุทธศาสนา คือไม่มีการยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตนของตน เวลาต้องล่วงไปจนกระทั่งเขาได้กระทบกับอารมณ์ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น หรือทางใจก็ตาม ซึ่งเป็นเหตุให้เขาเกิดความรู้สึก รัก โกรธ เกลียด กลัว เป็นอารมณ์ทำนองนี้ขึ้นมา มีความรู้สึกว่าตัวเองเป็นผู้รัก โกรธ เกลียด กลัว เกิดความยึดมั่นถือมั่นว่ามีตัวตนและของของตนแล้ว อย่างนี้จึงเรียกว่าเป็น "ความเกิด" และเป็นความเกิดที่สมบูรณ์ เป็นความเกิดที่มีความหมายเต็มเปี่ยม ตามความหมายของคำว่า **"ชาติ" ฉะนั้นการเกิดในทางร่างกายจึงไม่มีความหมายสำคัญ และไม่เป็นปัญหาที่จะต้องสนใจเกี่ยวกับพุทธศาสนา**

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ความเกิดเป็นทุกข์ และอะไร ๆ ที่เนื่องด้วยความเกิดล้วนแต่เป็นทุกข์หมด ยังทรงเน้นว่าที่เป็นทุกข์นี้ก็เพราะยึดมั่นว่าตัวเราว่าของเรา สรุปความทุกข์ทั้งหมดลงไปที่นั่น นี่เราจะเห็นได้ว่าความทุกข์ของมนุษย์เรานั้น ไม่ได้มีมูลมาจากเนื้อหนังร่างกายโดยตรง แต่ไป

มีมูลอยู่ที่ความรู้สึกคิดนึก ชนิดที่เป็นความยึดมั่นถือมั่น ด้วยความโง่ความหลงในสิ่งต่าง ๆ ว่าเป็นตัวเราบ้าง ว่าเป็นของเราบ้าง พูดกันให้ชัดเลยก็ได้ว่า เกิดมาจากท้องบิดามารดาเสร็จแล้ว ถ้าในขณะใดที่ยังไม่มีความรู้สึกยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา ชีวิตนั้นไม่มีความทุกข์ เพราะว่าเราไม่มีตัวการที่จะรับความรู้สึกต่าง ๆ หรือเป็นต้นเหตุของกิเลสตัณหา ความทุกข์จึงไม่มี เมื่อปัญหาเรื่องความทุกข์ไม่มี มันก็เท่ากับว่ายังไม่มีอะไรเกิดขึ้นเลย แต่เมื่อความรู้สึกคิดนึกว่าตัวตนเกิดขึ้น เมื่อนั้นแหละร่างกายหรือจิตใจล้วน ๆ จึงจะมีความหมายเป็น "ความเกิด" ที่สมบูรณ์ขึ้นมา เพราะฉะนั้นวันหนึ่ง ๆ นั้น เวลาที่เรามี "การเกิด" เป็นตัวตนโดยสมบูรณ์นั้นจึงมีน้อย เวลาที่ว่างจากความรู้สึกเป็นตัวตนมีอยู่มากกว่า ขอให้เราเข้าใจเรื่องนี้ให้ดี ๆ เพราะว่าเป็นเรื่องสำคัญที่จะเข้าใจแก่นพุทธศาสนา ความรู้สึกคิดนึกตามธรรมชาติ ที่ไม่เจือไปด้วยความรู้สึกว่าตัวตนของตนนั้น ยังไม่มีความหมายที่เป็น "ชาติ" ในทางพุทธศาสนา เรียกว่ายัง "ว่างอยู่" ว่างจากอะไร ? ว่างจากความรู้สึกว่าเป็นตัวตนนั่นเอง

เด็ก ๆ เขาร้องเพลงเล่นตามภาษาเด็ก ๆ ไม่มีความหมายอะไร แม้ว่าถ้อยคำที่ร้องนั้นจะพาดพิงไปถึงเพศตรงข้าม แต่ความรู้สึกของเขายังไม่มี เพราะไม่รู้ความหมาย ร้องเพลงเล่นหงิง ๆ อย่างนี้ ก็ยังเรียกว่าจิตใจของเขายังว่างอยู่จากความรู้สึกว่าตัวตนของตน เรียกว่าความเกิดของเขานั้นยังไม่สมบูรณ์ ในขณะนั้นเป็นความเกิดแต่ทางร่างกาย ทางวัตถุ หรือจิตใจที่เนื่อง

อยู่กับร่างกาย แต่ถ้าใครร้องเพลงด้วยความกำหนัดยินดีในความหมายของเพลงนั้น ด้วยจิตที่ยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของตนและตัวตนของบุคคลอื่น ร้องออกมาด้วยความรู้สึกที่เป็นตัวตนที่สมบูรณ์ จึงมีจิตใจที่วุ่นวายด้วยตัวตนและของตน เพราะฉะนั้นจึงเป็นจิตใจที่ไม่ว่าง คือวุ่นอยู่ด้วยความรู้สึกนึกคิดว่ามีตัวตนและของตน คนขอทานในบางเวลาเขาก็ร้องเพลงด้วยความเพลิดเพลิน เขาไม่มีความรู้สึกในตัวตน–ของตน ไม่นึกถึงสภาวะอันลำบากยากเข็ญของตน ใจเขาก็ยังว่าง เขาก็ไม่มีความทุกข์ เพราะใจเขายังว่างจากตัวตน แต่ว่าเผชิญขณะใดเขาเกิดนึกน้อยเนื้อต่ำใจในความเป็นอยู่ของเขา อย่างนี้เรียกว่าความเกิดแห่งตัวตนหรือของตนได้เกิดขึ้นเต็มรูป ในขณะนั้นใจเขาไม่ว่างเสียแล้ว ขณะที่ใจเขาไม่ว่าง เขาก็เป็นทุกข์ ในขณะที่ใจเขาว่าง ใจเขาก็ไม่เป็นทุกข์ นี้เป็นตัวอย่างแห่งการ "เกิด" หรือ "ไม่เกิด" ในทางยึดมั่นของคนขอทาน

คำว่า "ชาติ" ในทางพุทธศาสนา มันมีความหมายอย่างนี้ทั้งนั้น เมื่อเข้าใจชาติในลักษณะเช่นนี้แล้ว จึงจะเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นเรื่องทุกข์และเรื่องดับทุกข์ได้ ชาติที่แท้จริงหมายถึงการเกิดของทิฏฐิ กล่าวคือความคิดความเห็นความยึดถือมั่น อันเจืออยู่ด้วยอวิชชาตัณหาอุปาทาน ซึ่งเป็นมูลเหตุของ "ความเกิด" แต่การรู้สึกคิดนึกที่เป็นไปตามสติปัญญา ไม่เกี่ยวกับตัณหาอุปาทานหรืออวิชชาแล้ว ไม่ใช่ "การเกิด" ในที่นี้ เพราะยังว่างจากตัวตน ยังว่างจากกิเลสอยู่ ในขณะใดไม่มีการเกิดในทางจิตใจยึดมั่นถือมั่นใน

ขณะนั้นจิตจะเป็นอันเดียวกันกับธรรมะ หรือธรรมะได้เป็นอันเดียวกันกับจิตอันเป็นสภาวะที่น่าชื่นใจที่สุด เพราะไม่มีความทุกข์เลย มีแต่ความสะอาด สว่าง สงบ อยู่ตามธรรมชาติ

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เกิดทุกทีเป็นทุกข์ทุกที ไม่มีการยกเว้นว่าเกิดที่ไหนที่ไม่เป็นทุกข์ ก็เพราะว่า "การเกิด" นั้นมันเป็นความรู้สึกแห่งตัวตนของตนทั้งนั้น ดังนั้นจึงว่าเกิดทุกทีเป็นทุกข์ทุกที หรือขึ้นชื่อว่าการเกิดแล้วต้องเป็นทุกข์ เมื่อว่างอยู่ไม่มีความรู้สึกเกิดเป็นตัวตน มันก็ไม่ทุกข์ เมื่อใดเกิดความรู้สึกเป็นตัวเป็นเป็นตนขึ้นมาก็มีความทุกข์ และทุกทีอย่างไม่ยกเว้นจะเป็นไปในทางดีก็ทุกข์อย่างดี ถ้าเป็นไปในทางไม่ดีก็ทุกข์อย่างไม่ดี ฉะนั้นเราลองนึกถึงความทุกข์ในลักษณะเช่นนี้ ที่เกิดขึ้นแก่เราเองเป็นประจำวันให้มาก และให้เข้าใจจริง ๆ แล้วจะเข้าใจพุทธศาสนา ถ้าผิดจากนี้แล้วไม่มีทางที่จะเข้าใจพระพุทธศาสนาลองนึกดูว่าเมื่อใดเรารำพึงถึงตัวเราเอง ด้วยความเห็นแก่ตัวเราเมื่อนั้นเราจะหนักใจอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะรำพึงไปในแง่ดีหรือแง่ร้ายแง่ได้หรือแง่เสีย ถ้ามีความรำพึงไปถึงตัวเองในลักษณะที่รู้สึกว่ามีตัวเราของเราแล้ว มันเป็นทุกข์ขึ้นมาโดยทันควัน ในลักษณะใดลักษณะหนึ่งเสมอ แม้จะกำลังเป็นนักเรียน เป็นผู้ใหญ่หรือว่าเป็นคนเฒ่าคนแก่แล้วก็ตาม ขอให้สังเกตธรรมชาติอันนี้ให้ได้ คือจับกฎเกณฑ์อันนี้ให้ได้เสียก่อน ทีนี้ ถ้าเมื่อใดความรำพึงถึงตัวเรานั้น ไม่ได้เป็นไปในลักษณะแห่งความยึดมั่นถือมั่นว่ามี

ตัวเรา แต่เป็นความคิดเกี่ยวกับตัวเราอย่างเฉลียวฉลาด คิดด้วยสติปัญญาที่เป็นอิสระ คือความเห็นแก่ตัวไม่เข้ามาเจือปนอยู่เลย เพราะไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวตนของตนเข้ามาเจือนั่นแหละ เขาก็ยังไม่เกิดความหนักใจแต่อย่างใด

เมื่อใดความเห็นแก่ตัวเกิดขึ้น สติปัญญาก็กระเด็นไป เมื่อใดสติปัญญาเกิดขึ้นแล้ว ความเห็นแก่ตัวก็กระเด็นไป ของคู่นี้อยู่ร่วมกันไม่ได้ จะต้องมาคนละทีเสมอ ในขณะใดเรารำพึงถึงตัวเองด้วยสติปัญญา ในขณะนั้นจะไม่มีความทุกข์ เพราะไม่ได้รำพึงด้วยความเห็นแก่ตัว ด้วยความหวัง ด้วยความห่วง ด้วยกิเลสตัณหา แต่รำพึงไปด้วยสติปัญญาที่แจ่มใสและเข้มแข็งเป็นอิสระ ว่าเราเป็นอย่างไร เราควรจะทำอย่างไร หรือเราจะทำอะไรบ้าง เราทำสำเร็จแล้วหรือยัง หรือว่ามีอุปสรรคเกิดขึ้นอย่างนี้ เราจะต้องทำอย่างไร หรือน้อยที่สุดแต่ว่าเราจะมีแผนการณ์ว่า จนกว่าร่างกายนี้จะแตกดับ เราจะต้องทำอะไรบ้างรำพึงไปด้วยสติปัญญาล้วน ๆ อย่ามีตัวตนของตนหรือความเห็นแก่ตัวเจือเข้ามาอย่างนี้ จะรำพึงสักกี่ชั่วโมงก็วันก็ไม่ได้มีความทุกข์เลย เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่า "อัตตาตัวตน" นั้น มันไม่โผล่ขึ้นมาได้ มันมีแต่สติปัญญาที่พิจารณาสิ่งทั้งปวงไปตามเหตุผลหรือตามความจริงเท่านั้นเอง นี่คือการไม่มีตัวตนของตนเกิดขึ้นมา แต่มีสติปัญญาเกิดขึ้นแทน สติปัญญานี้เป็นอันเดียวกันกับธรรมะ ธรรมะเป็นอันเดียวกับ "ความว่าง" จิตใจขณะนี้เป็น "จิตว่าง" ไม่ใช่จิตวุ่น ถ้าใครสามารถอยู่ได้ด้วยลักษณะเช่นนี้ คนนั้นก็ไม่มีความทุกข์เลย

เพราะมีจิตใจที่มีลักษณะอย่างเดียวกันกับจิตใจของพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ เป็นธรรมะโดยสมบูรณ์อยู่ในตัวชีวิตจิตใจนั่นเอง คือเป็นอันเดียวกันไปเลย อย่างนี้ลองคิดดูเถิดว่าจะเอาไหม ? ถ้าไม่เอา มันก็ไม่มีประโยชน์อันใดที่จะมาสนใจศาสนาของพระพุทธเจ้า เพราะว่าธรรมะหรือศาสนาของพระพุทธเจ้านั้น ท่านมีหลักใหญ่อยู่ที่ตรงว่า ทำอย่างไรตลอดเวลาที่มีลมหายใจอยู่นี้ เราจะไม่เป็นทุกข์เลย อุบายหรือเคล็ดลับหรือศิลปะอะไรที่จะทำให้เราไม่ต้องเป็นทุกข์เลย อุบายนั้นก็คือสติปัญญานั่นเอง ตามวิธีที่พระพุทธเจ้าท่านวางไว้ก็คือ เมื่อมีอารมณ์อะไรมากระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้นและ ทางกายก็ให้มันเป็นไปในทางที่จะเกิดสติปัญญา อย่าไปเกิดความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราว่าของเรา

จริงอยู่ อาการที่เกิดความเห็นแก่ตัวนั้นมัน เป็นของธรรมดา เป็นสัญ-ชาตญาณอย่างหนึ่งทีเดียว ส่วนที่จะให้วกมาเกิดเป็นสติปัญญานั้นเป็นสิ่งที่จะต้องฝืน ทางที่จะเกิดกิเลสตัณหาเกิดเป็นอัตตานั้นเหมือนกับทางเดินใหญ่ ที่เราเคยผ่านเตียน โล่งเดินง่าย แต่ทางที่เป็นสติปัญญานั้นเหมือนกับทางที่ไม่ค่อยมีใครเดิน มันจึงเล็กลงทุกที ๆ แต่ถ้าหากว่าเราฉลาดพอ เราก็จะเลี้ยวทางนี้ได้ เพราะพระอริยเจ้าเป็นอันมากเดินอยู่บนทางนี้ มันเนื่องจากสายตาของเราเองไม่ฉลาดพอที่จะสังเกตให้เห็นทางสายนี้ นี้เป็นอุบายที่จะป้องกัน "การเกิด" เมื่อเราไม่ให้เกิด มันก็ไม่เป็นทุกข์ จะเป็นเด็กเป็นหนุ่มสาวหรือผู้ใหญ่อย่างไรก็ตาม เมื่อมีจิตว่างอย่างนี้แล้วมันก็ไม่ทุกข์ นอกจากไม่ทุกข์แล้วยังมีสติ

พอใจ ซึ่งก่อเป็นความอยาก เป็นความยึด เกิดเป็นความรู้สึกว่ามีตัวเราผู้อยาก อย่างนั้นอย่างนี้ อยากจะได้นั่นได้นี่ เป็นนั่นเป็นนี่ เป็นภพเป็นชาติขึ้นมาโดยสมบูรณ์ หลังจากชาติแล้วก็มีความทุกข์ที่จะเกิดขึ้นแก่ตัวตนและของตน อันเนื่องจากความยึดมั่นถือมั่น ยึดในทางแก่ก็เป็นทุกข์เพราะแก่ ยึดมั่นในทางตายก็เป็นทุกข์เพราะตาย เมื่อ "ความเกิด" หมายถึงการเกิดทางความยึดมั่นถือมั่นแล้ว "ความแก่" ก็หมายถึงความยึดมั่นถือมั่นที่มันร่อยหรอลงไป ถ้าความยึดมั่นถือมั่นนั้นดับลงไป ก็เป็นลักษณะของ "ความตาย" เพราะฉะนั้นวันหนึ่ง ๆ เราจึงเกิดแก่ตายหลาย ๆ ครั้ง ทุกคราวที่เรามีความยึดมั่น และความคิดนั้นสำเร็จล่วงไปเรื่องหนึ่ง ๆ แล้วก็เปลี่ยนเรื่องใหม่ นี้เรียกว่า "ตาย" แล้วก็ "เกิด" อีก และการเกิดใหม่นี้มันต้องมีอะไรที่เหลืออยู่จากเกิดคราวก่อนด้วยเสมอไป เช่นเราเห็นของสิ่งหนึ่งแล้วก็ชอบใจ จึงคิดจะขโมย นี้ก็เสร็จไปเรื่องหนึ่ง แล้วความคิดนั้นก็ตายไป แล้วเกิดความคิดใหม่ที่เป็นขโมย แล้วก็ไปขโมย เสร็จแล้วการเป็นขโมยก็ตายไป หลังจากนั้นก็ถูกจับ เกิดใหม่เป็นคนถูกจับเป็นจำเลยในศาล แล้วก็ตายไป แล้วก็เกิดใหม่เป็นนักโทษในคุก ฉะนั้นจะเห็นว่าการเกิดทุกคราวมีผลดีหรือผลชั่วของชาติ ๆ นั้น ส่งไปถึงชาติหนึ่งได้โดยประจักษ์ชัด ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าคนต้องรับผลของกรรม เป็นไปตามกรรมข้ามภพข้ามชาติได้โดยลักษณะอย่างนี้ และภายในชีวิตนเอง

ปัญญาสมบูรณ์ และด้วยสติปัญญาสมบูรณ์นั้นเราจะทำอะไรก็ได้ แม้แต่เล่าเรียนก็เรียนเก่ง คิดเก่ง จำเก่ง ใช้เหตุผลเก่ง แม้จะทำการงานก็ทำได้ดี จะบริโภคผลของการงานก็บริโภคได้โดยไม่มีทุกข์เหมือนที่กล่าวไว้เป็นคำเปรียบว่า จะจับปลาก็ไม่ถูกเงี่ยงปลา จะบริโภคปลาก็ไม่ถูกก้างปลา นั่นคือลักษณะของการที่มีจิตว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวตน สมบูรณ์อยู่ด้วยสติปัญญา ทำอะไรถูกไปหมดโดยอัตโนมัติ เพราะว่ามันไม่ทุกข์นั่นเอง ถ้าเป็นทุกข์ก็ถือว่ายังผิด เพราะฉะนั้นเราจะต้องเข้าใจคำว่า "การเกิด" นี้ให้ถูกต้องตามลักษณะอย่างที่ว่ามาแล้ว และประพฤติปฏิบัติไปในทางที่ไม่ให้ "มีการเกิด" คือไม่เกิดเป็นตัวตนเป็นของตนขึ้นมา ใจก็มีความทุกข์

หลักของพระพุทธศาสนาที่เรียกกันว่าปฏิจสมุปบาทนั้นเป็นหลักสำคัญหรือเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ท่านเรียงลำดับไว้ว่า เมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น ฯลฯ แล้วก็จะมีเวทนา คือความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจ เมื่อมีเวทนาแล้ว ก็ต้องมีตัณหา คืออยากไปตามความรู้สึกที่พอใจหรือไม่พอใจ ถ้าพอใจก็อยากได้ ไม่พอใจก็อยากทำลาย และมีความรู้สึกเป็นตัวตนของตนพลุ่งขึ้นมา ว่าเป็นตัวตนผู้จะได้มันหรือเอามันเพื่อเป็นนั่นเป็นนี่ เอานั่นเอานี่ขึ้นมาทันที เหล่านี้คือ "การเกิด" เมื่อมีความเกิดแล้วก็ต้องเป็นทุกข์ ฉะนั้นเราจะเห็นได้ตามหลักของพระพุทธศาสนาว่า การเกิดในทางจิตใจหรือทางวิญญาณนั้นมันปฏิสนธิขึ้นมาเมื่อมีการสัมผัส หรือมีความรู้สึกพอใจหรือไม่

นี่คือความหมายหรือคำอธิบายของคำว่า "ชาติ" ตามความหมายของพระพุทธเจ้า ภพก็คือการวนเวียนเกิดตาย ๆ และมีการรับผลกรรมตามสนองระหว่างชาติระหว่างภพ เมื่อเราเห็นชัดอยู่แล้วว่าการเกิดนี้มันเกิดขึ้นมาด้วยเหตุไร ในลักษณะอย่างไร และโดยวิธีไร เราก็จะใช้ความรู้ของพระพุทธเจ้าที่เรากำลังศึกษาอยู่นี้นำมาปฏิบัติเพื่อจะกำจัดความทุกข์ที่มาจากการเกิดนั้นไปได้ **อย่างนี้แล้วก็ไม่น่าจะมีปัญหาที่ว่าตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด ขออย่างเดียวเท่านั้นว่า อย่าได้เข้าใจว่าคำว่า "เกิด" นี้ ต้องเกิดมาจากท้องแม่แล้วก็ตายเข้าโลงไป หลังจากเข้าโลงแล้วก็ไปเกิดในท้องแม่ใหม่ เป็นคนเดียวกันไปเกิดใหม่ อย่างนี้ไม่ใช่เป็นคำอธิบายหรือเป็นความหมายตามที่พระพุทธเจ้าท่านมุ่งหมาย ถ้าไปเอาความเกิดทางร่างกายทางวัตถุคือทางเนื้อหนังอย่างเดียวแล้ว มันเป็นคนละเรื่องกันทีเดียวไม่ใช่เป็นพุทธศาสนาเลย และเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าท่านไม่เกี่ยวข้องด้วย ท่านไม่ยอมตอบปัญหาเมื่อใครถามว่าตายแล้วเกิดไหม เพราะท่านรู้ว่าเขาหมายถึงว่าเมื่อเกิดจากท้องแม่แล้ว ตายเข้าโลงไป หลังจากนั้นจะเกิดอีกไหม ถ้าอย่างนี้ท่านว่าเป็นเรื่องที่ท่านไม่ตอบ ไม่ยอมพยากรณ์ นอกจากเป็นเรื่องที่ไม่ตอบแล้ว พระองค์ยังถือว่าเป็นเรื่องไร้สาระเหลวไหล ไม่เป็นเงื่อนต้นที่จะพาไปสู่ความดับทุกข์ มีแต่จะเข้ารกเข้าพงไปไม่มีที่สิ้นสุด ไม่วกมาสู่เรื่องของความดับทุกข์เลย ไม่มีประโยชน์อะไร พระพุทธองค์ตรัสว่า มาพูดเรื่องที่จำเป็นหรือสำคัญดีกว่า คือมาพูดเรื่องที่ว่าเกิดอยู่นี้**

นะมันเป็นทุกข์ และทำอย่างไรจึงจะไม่เป็นทุกข์ พระองค์ชี้ให้เห็นว่า ความยึดมั่นถือมั่นว่ามีตัวตนหรือของตนนี้มันเป็นทุกข์ พูดกันพักเดียวคนมีปัญญาก็ฟังเข้าใจ ไม่ต้องเชื่อพระพุทธเจ้า แต่เขาเชื่อตัวเอง ท่านก็กำชับว่าอย่าเชื่อตถาคต แม้พระสารีบุตรก็กล้ากล่าวต่อหน้าพระพุทธเจ้าว่าไม่เชื่อพระพุทธเจ้า จะเชื่อตัวเอง ในกรณีศึกษาธรรมะในพุทธศาสนานี้แล้ว ต้องเชื่อสิ่งที่เห็นได้ด้วยตนเอง

พระพุทธเจ้าท่านสามารถแสดงให้เขาเห็นด้วยตนเองได้ว่า การยึดมั่นถือมั่นเห็นแก่ตัวนี้ มันเป็นทุกข์อย่างยิ่ง แม้ "การเกิด" ที่แท้จริงก็มีต่อเมื่อมีความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตนของตนนั่นเอง เมื่อตรัสว่า "ความยึดมั่นว่าตัวตนนี้เป็นความทุกข์" เสร็จไปขั้นหนึ่งแล้ว ท่านก็อธิบายต่อไปอีกขั้นหนึ่งว่า ความรู้สึกว่าตัวตนของตนนี้มันเป็นมายา มันไม่ได้เป็นความจริง คือมันเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อได้เห็นรูปได้ฟังเสียงได้ดมกลิ่นได้ลิ้มรส ที่เรียกว่าผัสสะ แล้วเวทนาตัณหาและอุปาทานก็เกิดขึ้น และชั่วครู่ชั่วขณะนั้นมันก็เป็นมายาอีก โดยที่แท้จริงแล้วมันไม่มีตัวเราหรือของเรา มันเป็นความเข้าใจผิด เป็นความยึดมั่นถือมั่น ที่เกิดขึ้นมาจากความไม่รู้ (อวิชชา) ในขณะที่เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัส หรือคิดนึกด้วยใจ ท่านอุตส่าห์พร่ำสอนตรงนี้ จนผู้ฟังเห็นได้ด้วยตนเอง ว่าจิตที่ประกอบไปด้วยอวิชชานั้น มันก็ต้องรู้สึกว่าเป็นตัวตนเสมอไป ถ้าประกอบด้วยสติปัญญาก็ไม่เห็นเป็นตัวตน อันไหนเป็นความเท็จอันไหนเป็นความจริง ผู้นั้นก็เห็นได้ด้วยตนเองทันทีว่า ที่ว่างจากตัวตนนั่นแหละคือความจริง เลยกลายเป็นคนที่เห็นได้ว่าตัวตนไม่มี เมื่อตัวตนไม่มีแล้วใคร

เขาจะมีความชำนาญมากพอที่ว่าพระพุทธเจ้าพูดสะกิดคำเดียว เขาก็กลายเป็นพระอรหันต์เพียงไม่กี่นาทีที่ไปคุยกับพระพุทธเจ้า นี้เป็นผลของสิ่ง ๆ เดียว คือความมีปัญญาเข้าใจถูกต้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของความทุกข์ หรือเรื่องของ "ความเกิด" ซึ่งเป็นตัวเหตุแห่งความทุกข์ทั้งปวง

เมื่อพูดถึงความเกิดแล้ว ก็ควรจะได้พูดถึงการเกิดรวม ๆ กันที่เรียกว่า "โลก" นี้เสียด้วย สิ่งที่เรียกว่า "โลก" นี้ ตามธรรมดาก็หมายความถึงโลกซึ่งในเวลานี้กำลังยุ่งอยู่ด้วยเรื่องประหัตประหารกัน จะถูกระเบิดปรมาณูเมื่อไหร่ก็ไม่รู้ ถ้าท่านเข้าใจโลกในลักษณะอย่างนี้แล้ว ก็ไม่มีหวังจะเข้าใจพุทธศาสนา เพราะว่านั่นเป็นโลกทางวัตถุทางรูปธรรมอย่างเดียว **พระพุทธเจ้าท่านหมายถึงสิ่งซึ่งมีอยู่ในโลกนี้ ที่ทำให้เราลุ่มหลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และความรู้สึกทางใจที่เราประสบประจำวันนั่นเอง ว่านี่แหละคือตัว "โลก" ไม่ใช่ตัวโลกกลม ๆ นี้** คือท่านหมายเอาอิทธิพลของ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสอันเป็นที่ตั้งของความยึดมั่นถือมั่นในทางจิตใจต่างหาก นั่นแหละคือตัวแท้ของโลก เราต้องขยับเลื่อนจากวัตถุมามองโลกกันตรงนี้ก่อน **"สัตว์โลก" ก็คือสัตว์ที่ลุ่มหลงอยู่ในรูปรสกลิ่นเสียงสัมผัส หลงว่าเป็นตัวตนของตน เต็มไปด้วยความรู้สึกที่เป็นอัตรา** อย่างนี้แล้วโลกหรือสัตว์โลกนี้ก็คือตัวทุกข์นั่นเอง ทุกข์เพราะยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ฉะนั้นสัตว์โลกที่เป็นไปตามยถากรรม ก็คือสัตว์โลกที่เต็มไปด้วยความรู้สึกว่ามีตัวตนของตนวันหนึ่งไม่รู้กี่ครั้ง "สัตว์โลก" จึงเท่ากับ

มันจะตายหรือใครมันจะเกิด ฉะนั้นการที่ถามว่าตายแล้วเกิดไหม จึงเป็นปัญหาที่โง่ที่สุด แล้วก็เลยหยุดถามไปเอง เพราะเป็นการตอบเสร็จไปเลยในตัวเองว่าไม่มีใครตาย ไม่มีใครเกิด มีแต่จิตที่เปลี่ยนแปลงไปตามสิ่งปรุงแต่ง และมีความเกิดขึ้นแห่งความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตนของตนเท่านั้น ถ้าเรารู้แจ้งเห็นจริงในข้อนี้แล้ว เราก็มีทางขจัดมันไปเสียได้ เรื่องก็จบกัน สิ่งที่เหลืออยู่ก็คือ "จิตว่าง" ไม่มีความทุกข์เลย ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวเราของเรา ปัญหาเรื่องตายแล้วเกิดหรือไม่ก็เลยเป็นหมัน ทุก ๆ อย่างนี้ผู้นั้นเห็นได้ด้วยตนเองทั้งหมด ว่าที่พระพุทธเจ้าเรียกว่าความเกิด ความแก่ และความตายนั้น มันหมายถึงอะไร แล้วก็รีบขจัดสิ่งเหล่านี้ออกไปให้หมด จนไม่มีความเกิด ความแก่และความตาย เรื่องมันก็สิ้นสุดลง ไม่ต้องพูดถึงชาติหน้า ไม่ต้องพูดถึงชาติที่แล้วมา พูดแต่เรื่องปัจจุบันที่นี่และเดี๋ยวนี้ ซึ่งจะต้องรีบศึกษาให้เข้าใจจนไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวตนของตน แล้วร่างกายนี้หรืออัตภาพนี้จะสะอาดปราศจากตัวตน ว่างจากตัวตน และไม่มีความทุกข์เลย

ในพระบาลีมีพูดถึงผู้ที่เป็นพระอรหันต์ตั้งแต่อายุเพียง ๑๕ ปี แต่มีน้อยมาก มีพูดถึงผู้สูงอายุเป็นพระอรหันต์กันมาก เพราะว่าผู้มีอายุสูงสามารถผ่านสิ่งต่าง ๆ มาโดยประจักษ์ชัดด้วยตนเองทั้งนั้น จึงมีความแจ่มแจ้งชำนิชำนาญในทางจิตทางวิญญาณ กล่าวคือเคยรู้รสมาแล้วทางจิตใจทางวิญญาณว่ามันเป็นอย่างไร คนเราตั้งแต่เกิดขึ้นมาจนกว่าจะตาย จะต้องประสบสิ่งเหล่านี้มานับไม่ถ้วน ถ้าเขาฉลาดสังเกตสิ่งเหล่านี้ มันจะเป็นประโยชน์มากที่สุด มันจะสอนให้ทุกคราวไป ว่าไม่มีสิ่งใดที่เรียกว่าตัวตนหรือของตน ไม่เท่าไร

ความทุกข์ พระพุทธเจ้าท่านจึงว่า "โลกคือความทุกข์" หรือ "ความทุกข์คือโลก" ท่านชี้โลกในลักษณะเช่นนี้ ไม่ใช่โลกที่คนธรรมดาเข้าใจกันอยู่ เพราะฉะนั้นเราจะต้องรู้จักสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า "โลก" ให้ถูกต้อง เราจึงจะสามารถรู้ธรรมะของพระองค์ ถ้าเรารู้จักโลกในแง่ของวัตถุแล้ว เราจะไม่รู้เรื่องโลกตามความหมายของพระพุทธเจ้าหรือ รู้ธรรมะ ของ พระองค์ได้ เพราะพระองค์ต้องการสอนธรรมะที่เรียกว่า เหนืออำนาจของโลก (โลกุตตระ) กล่าวคืออยู่เหนือความทุกข์นั่นเอง ฉะนั้นท่านทั้งหลายอย่าได้เกลียดหรือกลัวคำว่าโลกุตตระหรือคำว่านิพพานเหมือนกับคนทั่วไป ที่ได้ยินคำนี้แล้วก็ขยะแขยง หาว่าเป็นคำครึคระบ้าบออะไรก็ไม่รู้ ไม่เกี่ยวข้องอะไรกับเราเลย ถ้าว่าโดยที่แท้แล้ว คำว่าโลกุตตระหรือนิพพานนี้ มันเป็นสิ่งที่จะต้องเกี่ยวข้องอย่างยิ่ง จะต้องคู่กับชีวิต ไม่เช่นนั้นแล้วจะต้องเป็นโรคเส้นประสาทหรือเป็นบ้าตาย เพราะว่าความรู้สึกที่เต็มไปด้วยตัวตนของตนนั้น มันพลุ่งพล่านเผาผลาญจิตใจวุ่นวายมากเกินไป

ทีนี้เรามานึกดูว่า ตามปกติคนเราก็มีเวลาที่โลกไม่เบียดเบียน คือมีจิตใจว่างจากโลกได้ อย่างเช่นเด็กร้องเพลง คนขอทานร้องเพลง หรือว่าคนแจวเรือจ้างก็ร้องเพลงเป็น ในขณะที่จิตเขาว่างอยู่จากความยึดมั่นถือมั่น เขาก็อยู่เหนือความรู้สึกต่อโลก โลกไม่ครอบงำเขา นี้ก็เป็นโลกุตตระในระดับหนึ่ง แต่ยังไม่เต็มที่ และเขากำลังอยู่ในสภาวะของนิพพานที่ว่างจากทุกข์ชั่วคราวเหมือนกัน หน้าที่ของเราก็คือทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เท่านั้นเอง

ให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่ถูกต้องและสมบูรณ์ คืออยู่เหนือโลกแท้จริงและเด็ดขาดยิ่งขึ้นเท่านั้น เมื่อเราเกิด ๆ ตาย ๆ ในลักษณะที่กล่าวมาแล้ว วันหนึ่งไม่รู้กี่สิบครั้งอย่างนี้ ก็เรียกว่าเรายังว่ายอยู่ในทะเลวนแห่งวัฏฏสงสาร สิ่งที่ตรงกันข้ามกับวัฏฏสงสารก็คือนิพพาน ฉะนั้นมันจึงสลับอยู่กับชีวิตของเรา ขณะที่มีอัตตาเกิดขึ้นมา เราก็ว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร ในขณะที่มีความรู้สึกว่าอัตตาว่างไป ก็เรียกว่าเราอยู่ในนิพพาน เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับจิตเป็นประจำ เราจะต้องเข้าใจถ้อยคำของพระพุทธเจ้าให้ถูกต้องในลักษณะเช่นนี้ แล้วจะเป็นการง่ายอย่างยิ่งในการที่จะปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระองค์ จนกระทั่งให้เราบรรลุถึงนิพพาน คือว่าขึ้นจากการว่ายน้ำในวัฏฏสงสารได้ อยู่บนบกได้ไม่ต้องเหน็ดเหนื่อย ไม่ต้องเป็นทุกข์ มีความเป็นอยู่ที่สะอาดสว่างสงบ ซึ่งไม่ควรจะเป็นที่รังเกียจของใคร ๆ ไม่ว่าจะนับถือศาสนาใด

สรุปได้ว่า "ชาติ" ก็คือการเกิดความรู้สึกว่ามีตัวตน "ไม่เกิดหรือไม่มีชาติ" นั้น คือการไร้ความรู้สึกว่ามีตัวตนสภาพที่ไร้ความรู้สึกว่าตัวตนก็คือไม่เกิดไม่แก่ไม่ตาย ถ้ามีตัวตนก็คือมีความเกิดความแก่ความตายอยู่ในวัฏฏสงสาร ทีนี้ถามตัวเราว่ามันมีเรื่องอะไรที่ดีกว่าเรื่องนี้ ? เกิดมาทำไม ? ที่เกิดมาจากท้องแม่ก็เพื่อจะเข้าโรงหรือ ? มันเกิดมาเพื่ออะไร ? มีประโยชน์อะไร ? ในบรรดาสิ่งที่เราปรารถนาอย่างยิ่งนั้นมีสิ่งใดบ้างประเสริฐกว่าการไม่เกิด ซึ่งไม่มีทุกข์เลย หมายความว่าที่เราเกิดมามีชีวิตอยู่นี้ อะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่เราควรจะได้ให้ทันแก่เวลาในชาตินี้ ? ลองคิดนึกไปตามลำดับว่า เด็ก

เรียนหนังสือก็เพราะต้องการความรู้ ความรู้นั้นเอาไปทำอะไร ? ความรู้เอาไปประกอบอาชีพ อาชีพนั้นทำทำไม ? ก็เพื่อให้ได้เงิน ได้เงินแล้วก็ไปหาซื้อสิ่งที่ต้องการ เช่น บ้าน อาหาร เครื่องนุ่งห่ม หยูกยา ฯลฯ ต่อไปก็ต้องหาเกียรติยศชื่อเสียง ความดีเด่นหาพวกพ้องบริวาร อำนาจวาสนา หาให้หมดซึ่งเป็นทางที่จะให้ได้มาซึ่งรูปรสกลิ่นเสียงสัมผัสและธรรมารมณ์ เป็นไปตามที่กิเลสตัณหาต้องการ นี่มันก็หมดกันเพียงแค่นี้

ทีนี้ลองพิจารณาดูว่าสิ่งนี้มันมีลักษณะอย่างใด ? คือว่ามีลักษณะของการทนทรมานหรือว่าเป็นการว่างจาก การทนทรมาน เป็นการ อยู่ภายใต้โลกใต้อำนาจของกิเลสตัณหาจริงหรือไม่ ? การลุ่มหลงอยู่ในสิ่งเหล่านี้ มันเหมือนกับการกินก้างปลาไหม ? มีความชอกช้ำกระทบกระเทือนในทางจิตใจไหม ? แล้วนี่จะทำอย่างไร ? คำตอบก็คือว่า จะต้องระวังมิให้ถูกก้างปลา คือจะต้องเป็นอยู่ด้วยสติปัญญา มีจิตใจที่สดชื่น สะอาดสว่างสงบอยู่ตลอดเวลา คนที่มีเงินล้านหนึ่งเขาก็เป็นทุกข์ล้านหนึ่ง ส่วนคนที่ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตนของตนนั้น เขาจะไม่ทุกข์เลยนี่จะเห็นว่าเราจะไปโทษเงินไม่ได้ ว่าทำไมบางทีให้ความสุขเดี๋ยวให้ความทุกข์ เงินนั้นไม่ได้ให้ความสุขหรือความทุกข์เลย มันเป็นของกลาง ๆ เหมือนกับสิ่งอื่น ๆ เหมือนกัน มันอยู่ที่ความโง่หรือความฉลาดของเราต่างหาก ถ้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราของเราเกี่ยวกับเงินขึ้นมาเงินก็เป็นทุกข์ คนที่มีสติปัญญาสามารถคิดขจัดตัวเราของเราให้กระเด็นออกไปแล้วไปเกี่ยวข้องกับเงิน เงินก็ไม่เป็นทุกข์ กลับจะเป็นเครื่องอำนวยความสุข

พูดอย่างเปรียบเทียบก็คือว่า ถ้ามีตัวตนเข้าไปเกี่ยวข้องกับเงินแล้ว เงินก็เป็นเจ้าเป็นนายเหนือศีรษะของคนนั้น แต่ถ้าเอาตัวตนออกไป ใช้สติปัญญาเข้ามาเกี่ยวข้องกับเงิน เงินก็จะกลับเป็นทาสเป็นบ่าวของบุคคลนั้น

นั่นแหละคืออานิสงส์แท้จริง ของธรรมะที่จะขจัดความทุกข์ ออกไปโดยสิ้นเชิง ให้เหลืออยู่แต่ความสะอาดสว่างสงบไม่เป็นทุกข์ เรียกว่ามีสภาพอยู่เหนือโลก เป็นนิพพาน **นิพพานนั้นไม่ได้อยู่ที่อื่น หรือไม่ได้อยู่ต่อเมื่อหลังจากตายไปแล้ว แต่ว่าอยู่ที่นี่ และเดี๋ยวนี้ แต่คำอธิบายของนักสอนพุทธศาสนาส่วนมาก กำลังสับสนกันอย่างน่าเวียนหัวที่สุด เพราะว่าผู้อธิบายนั้นก็ยังไม่รู้จักตัวเองว่าประกอบอยู่ด้วยอะไร และจะเกิดอีกในลักษณะอย่างไร ไปคิดแต่ว่าจะต้องตายเข้าโลงแล้วจึงจะไปเกิด ไม่มองเห็น การเกิดจริง ๆ ว่าเกิดทุกที่ เป็นทุกข์ทุกที่ ดังที่พระพุทธเจ้า ท่านบอก แล้วจะเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างไร คนทั่วไปเลยเห็นว่านิพพานเป็นเรื่องลึกซึ้ง และยังแถมน่ากลัวน่าเกลียด ทุกคนหันหลังให้ไม่อยากจะพูดถึง ยังมีคนบางคนเข้าใจผิดว่า ถ้าเอาเรื่องนิพพานมาสอน มันจะเป็นเรื่องบ้า ๆ บอ ๆ เป็นเรื่องเกินความจำเป็น หรือไม่เป็นเรื่องที่ควรจะสอน อาตมาอยากกล่าวว่า คนที่กล่าวอย่างนั้นแหละเป็นคนบ้า ๆ บอ ๆ** เพราะเรื่องนี้มันจำเป็นแม้แต่เด็ก ๆ จะต้องถูกอบรมถูกสั่งสอนให้รู้จักตัวตน-ของตน ให้รู้จักความว่างจากตัวตน-ของตน สอนให้รู้

จักทำให้ตัวตน-ของตนน้อยลง ไม่มีความเห็นแก่ตัวจัดมากเกินไป เพื่อให้เป็น "มนุษย์" ที่สมแก่คำว่ามนุษย์ซึ่งแปลว่า "ผู้มีจิตใจสูง" คือสูงพอที่จะมองเห็นว่าอะไรเป็นอะไร เหมือนอยู่บนยอดเขามองลงมาข้างล่างมันมองเห็นดี

ถ้าเรามีปัญญาอย่างนี้แล้ว ก็เรียกว่าเรามีพุทธะอยู่ในเรา เรามีธรรมะอยู่ในเรา เรามีสังฆะอยู่ในเรา ควรจะนำมาสอนหรือไม่ท่านคิดดูเอง คนที่สูงอายุขึ้นไปก็เหมือนกัน ลองคิดว่าเรื่องนี้มันเป็นปัญหารีบด่วนหรือไม่ ที่เราถือว่าเป็นปัญหารีบด่วนและสนใจกันอย่างกุลีกุจอเป็นประจำวันนั้น ลองเอาเรื่องเหล่านั้นมาเทียบกับเรื่องเหล่านี้ดู ว่าเรื่องไหนมันรีบด่วนกว่ากัน จำเป็นกว่ากัน เรื่องไหนที่กำลังเป็นเหมือนกับไฟไหม้ศีรษะอยู่ และจะต้องรีบดับ แล้วท่านก็จะเดินถูกทางทั้งทางกายทางวาจาและทางใจ เดินชนิดที่ไม่ต้องเดินให้เห็นดเหนื่อย คือเดินชนิดที่แวบเดียวถึงอย่างพลิกหน้ามือเป็นหลังมือ กลายเป็นผู้ที่ไม่มีทุกข์หรือจะทุกข์ก็ทุกข์แต่น้อยที่สุด แล้วท่านจะรู้ได้เองว่าการทำบุญทำกุศลต่าง ๆ นั้น มันมีค่าน้อยเกินไปเสียแล้ว ในเมื่อนำมาเทียบกับ "ความว่าง" คือความที่มีจิตใจว่างจากตัวตน-ของตน และมีความสงบเย็นอยู่ด้วยอำนาจของธรรมะ มีจิตเป็นธรรมะ มีธรรมะเป็นจิต มีชีวิตเป็นธรรมะ มีธรรมะเป็นชีวิต อย่างนี้มันมีค่ามากยิ่งกว่ารถยนต์ กว่าตึก กว่าชื่อเสียง กว่าอำนาจวาสนา กว่าอะไรทุกอย่างที่มุ่งหมายกัน ซึ่งเอาเข้ามาเพื่อสุมเผาตัวเอง เขาจะต้องได้ธร รมะคือชีวิต ได้ชีวิตคือธรรมะนี้เสียก่อน ตึก รถยนต์ หรืออะไรต่าง ๆ ที่

นำเข้ามานั้น จะได้ไม่มาสุมเผาตัวเอง แล้วจะไม่ไปตกอยู่ในสภาพที่น่าเวทนา เหมือนกับเห็นกงจักรเป็นดอกบัว ไปคว้าเอาสิ่งที่จะทรมานตัวมาสวมใส่ด้วยความยินดีด้วยความสมัครใจ มันโง่มากถึงอย่างนั้น

เราจะต้องมีพระเครื่องรางศักดิ์สิทธิ์นี้เสียก่อน คือธรรมะในลักษณะเช่นนี้ เป็นเครื่องรางเป็นพระเครื่องที่แท้จริง ไม่ใช่แบบที่ทำแขวนคอ แต่เป็นพระเครื่องที่อยู่เป็นอันเดียวกับจิตใจ ป้องกันไม่ให้ความทุกข์มาแผ้วพานแต่ประการใดเลย แม้กระทั่งความตายก็มาครอบงำไม่ได้ เราจึงจะเป็นผู้ที่มีเครื่องคุ้มครองอย่างดี มีพระอย่างแท้จริงเป็นเครื่องคุ้มครองเรา จึงขอให้เอาธรรมะที่ทำให้จิตใจชนะสิ่งทั้งปวงเป็นพระเครื่อง คือเอาพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ที่แท้จริง มาประดิษฐานอยู่ในหัวใจจริง ๆ สิ่งต่าง ๆ จะได้ไม่ผิด นับตั้งแต่ที่นี่วันนี้ เดี๋ยวนี้ จะไม่มีการคิดผิด พูดผิด ทำผิด จะเป็นเรื่องในการเรียน ในการงาน หรือการอาชีพ หรือการสังคมหรืออะไรทุกอย่าง ซึ่งล้วนแต่ต้องคิดต้องพูดต้องทำทั้งนั้น ไม่มีทางที่จะผิดได้เลย นี่แหละอานิสงส์ของการที่เราเข้าใจสิ่งที่เราเรียกว่า "ธรรมะ" อย่างถูกต้อง เข้าใจ "ชีวิต" อย่างถูกต้อง เข้าใจ "ชาติ" อย่างถูกต้อง เข้าใจ "ความเกิด" อย่างถูกต้อง เข้าใจ "ความตาย" อย่างถูกต้อง เข้าใจ "โลก" อย่างถูกต้อง เข้าใจคำว่า "อยู่เหนือโลก" อย่างถูกต้อง เข้าใจ "สังสารวัฏฏ์" และ "นิพพาน" อย่างถูกต้องนั่นเอง นี่เป็นคำบรรยายที่จะใช้เป็นพื้นฐานสำหรับเข้าใจธรรมะ ที่เป็นตัวแท้ของพระพุทธศาสนายิ่ง ๆ ขึ้นไป

พุทธศาสนา

สอนให้

มองสิ่งทั้งปวงแต่ด้านใน

การมองสิ่งทั้งปวงในด้านใน กล่าวคือด้านนามธรรม มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการที่จะเข้าใจธรรมะ หรือเข้าใจพระพุทธศาสนา เพราะ **พระพุทธเจ้าท่านมองสิ่งทั้งปวงด้านใน และคำที่ท่านนำมากล่าวมาสอนก็เป็นการบรรยายสิ่งทั้งปวงในด้านธรรมาธิษฐาน คือมองกันด้านใน** เรื่องความทุกข์ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่กล่าวอยู่ในอริยสัจจ์ก็ดี เรื่องปฏิจจสมุปบาทหรือเรื่องอื่น ๆ ก็ดี มันเป็นเรื่องของความทุกข์ที่มองกันเฉพาะด้านในทั้งนั้น ฉะนั้นถ้าเราไม่พยายามมองสิ่งทั้งปวงด้านในตามอย่างพระพุทธเจ้าแล้ว ย่อมหวังไม่ได้เลยในการที่จะเข้าใจพระธรรมคำสอนของพระองค์ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องพิจารณากันถึงเรื่องนี้อย่างละเอียดละออ แม้ในการอธิบาย ๓ บทที่แล้วมา ก็เป็นการบรรยายแบบธรรมาธิษฐานคือด้านใน การมองชีวิตหรือมองสิ่งต่าง ๆ ด้านในเท่านั้น จึงจะสามารถเอาธรรมะมาใช้ให้เป็นของคู่กับชีวิต หรือว่าเป็นอันเดียวกับชีวิตได้ แม้การชี้ให้เห็นความหมายอันแท้จริง

ของคำว่า "ชาติ" "โลก" "วัฏฏสงสาร" "โลกุตตระ" "นิพพาน" ฯลฯ ในด้านนามธรรมหรือด้านใน ก็เพราะความจำเป็นข้อนี้เอง

การมองด้านนอก คือด้านรูปธรรมหรือด้านวัตถุนั้น มันทำให้เข้าใจธรรมะไม่ได้ แต่ว่าการมองด้านในหรือด้านนามธรรมนี้ ทำให้เข้าใจธรรมะได้ เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้น มันเป็นเรื่องของด้านใน เป็นส่วนลึกลับของด้านนอก เป็นความจริงที่มองเห็นได้ยาก การที่เรารู้กันแต่เรื่องด้านนอกไม่รู้ถึงด้านในซึ่งเป็นส่วนลึบลับของด้านนอก ก็เพราะอวิชชาของเรา เรียกกันง่ายๆ ก็คือความโง่ความหลง ความเป็นคนเขลา ความเป็นปุถุชนคนหนา ในโวหารพุทธศาสนาเขาเรียกกันอย่างนั้น ธรรมะเป็นความจริงที่ซ่อนเร้นอยู่ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง คือเป็นด้านในหรือด้านนามธรรมของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง การมองด้านนอกนั้นมันดับ "ตัวตน–ของตน" ไม่ได้ แต่การมองด้านในนั้นมันดับได้ เพราะสิ่งที่เรียกว่า "ตัวตน–ของตน" นั้น มันแสนจะลึกลับ มันอยู่ด้านในสุดชนิดมองไม่เห็นตัว คว้าไม่ถึง แต่ถ้าเราหัดมองด้านในตามวิธีที่พระพุทธเจ้าท่านสอนแล้ว มันจะปรากฏแก่เราอย่างชัดเจนและง่าย ๆ เหมือนของด้านนอกเหมือนกัน

การมองด้านนอกนี้ มันตกไปเป็นฝ่ายวัตถุนิยม การมองด้านในทำให้เป็นไปในฝ่ายอุดมคตินิยม ด้านนอกมันเป็นตัววัตถุอยู่ในตัวมันเอง แล้วมันก่อผลเป็นวัตถุยิ่ง ๆ ขึ้น ฉะนั้นจะต้องเป็นทาสของวัตถุนิยม เกิดปัญหายุ่งยาก

ไม่มีที่สิ้นสุด โลกเราสมัยนี้ยุ่งยากก็เพราะตัววัตถุนิยมนี้อย่างเดียวเท่านั้น ไม่ว่าฝ่ายไหนหมดที่ทะเลาะกันนั้น ก็เป็นนักวัตถุนิยมด้วยกันทั้งนั้น แต่เป็นฝ่ายวัตถุนิยมคนละชื่อ เพราะฉะนั้นไม่มีทางแก้วิกฤตการณ์ของโลก เว้นเสียแต่ว่าจะหายโง่หายยึดในเรื่องวัตถุนิยม และรู้จักอุดมคติสูงสุดที่เป็นด้านในขึ้นมาเท่านั้นแล้วไม่ต้องมีใครห้ามเขา เขาก็จะหยุดเบียดเบียนกัน และจะแสวงหาความสุขที่แท้จริงได้ โดยไม่ต้องเสียเลือดเนื้อหรือเสียอะไร ๆ จะอยู่กันอย่างผาสุกยิ่งที่เรียกว่าเป็นสมัยพระศรีอารีย์ก็ได้ นี่แหละลองพิจารณาดูกันเถิดว่า โทษของการมองด้านนอกกับคุณของการมองด้านในนี้มันมีอยู่อย่างไร ฉะนั้นจึงขอให้สนใจอย่างยิ่ง เพราะเป็นหนทางเดียวเท่านั้นที่จะเข้าใจพระพุทธศาสนา ถ้าท่านผู้ใดเกลียดวัตถุนิยมและบูชาอุดมคตินิยม ก็ต้องหัดมองด้านนามธรรมตามแนวของพระพุทธศาสนา ซึ่งอาตมารับรองได้ว่าย่อมสำเร็จประโยชน์โดยแท้จริงพุทธศาสนานั้นไม่เกี่ยวกับวัตถุนิยมเลย และยิ่งไปกว่านี้อีกก็คือเหนือวัตถุนิยมสิ่งที่เรียกว่าโลกุตตระนั้น หมายความว่าเป็นอยู่เหนือโลกอันเป็นที่ตั้งแห่งวัตถุนิยม ความลุ่มหลงในโลกนี้แหละเป็นตัววัตถุนิยม เราต้องมองในลักษณะที่อยู่เหนือวัตถุนิยมเสมอไป จิตใจจึงจะมีความสุข

มีคำอีกคู่หนึ่งซึ่งพวกเราเกี่ยวข้องกันมากที่สุด ก็ในเรื่องธรรมะนี้แหละมันมีวิธีพูดอยู่เป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งคือ "บุคคลาธิษฐาน" คือกล่าวเป็นเรื่องของคน เป็นตัวสิ่งของ เป็นตัววัตถุไปเลย แต่อีกฝ่ายหนึ่งกล่าวเป็นเรื่องนาม

ธรรมล้วน ไม่ใช่คน เป็นเรื่องธรรมะล้วน เขาเรียกว่า "ธรรมาธิษฐาน" ยกตัวอย่างเช่นเรื่องพญามาร ถ้าถือว่าพญามารเป็นยักษ์ร้ายขี่ม้าขี่ช้างถือหอกถือดาบอย่างนี้ การพูดถึงพญามารแบบนี้เขาเรียกว่าพูดอย่าง "บุคคลาธิษฐาน" แต่ถ้าเล็งถึงสิ่งที่ร้ายกาจที่สุดที่ทำลายมนุษย์อย่างยิ่ง กล่าวคือกิเลส เช่นความโง่ ความโลภ ความโกรธ ความหลงงมงาย ท่านอย่างนี้แล้ว เขาเรียกพญามารในลักษณะของ "ธรรมาธิษฐาน" คือกล่าวในแง่ของธรรมะหรือฝ่ายนามธรรม ถ้าท่านไม่หัดมองด้านในแล้ว จะไม่สามารถรู้จักธรรมะฝ่ายธรรมาธิษฐาน จะรู้จักแต่ฝ่ายบุคคลาธิษฐานเสมอไป **ถ้าใครโง่มาก ๆ ก็จะกลายเป็นเหยื่อของการโฆษณาชวนเชื่อ เช่นให้ทำบุญเพื่อไปสวรรค์ได้วิมาน หรือทำบุญพ้นพญามารท่านองนี้ก็ได้ แต่ถ้าเราหัดมองให้ถูกตามที่เป็นจริง ให้ลึกเข้าไปถึงความจริง คือเป็นธรรมาธิษฐานแล้ว เราจะเป็นผู้รู้ความจริง ไม่มีใครหลอกเราได้อีกต่อไป**

ทรัพย์มี ๒ ประเภท คือ ทรัพย์ของปุถุชน และทรัพย์ของพระอริยเจ้า แก้วแหวนเงินทองที่ดินไร่นาช้างม้าวัวควาย จนกระทั่งเกียรติยศอำนาจวาสนาชื่อเสียงอะไรอย่างนี้ เป็นทรัพย์ภายนอกของปุถุชนทั้งนั้น ส่วนทรัพย์ภายในนั้นเรียกอริยทรัพย์ แปลว่าทรัพย์ที่ประเสริฐหรือทรัพย์ของพระอริยเจ้า นี้เขาหมายถึงธรรมะที่ทำให้เกิดความดับทุกข์ได้ เพียงเท่านี้ท่านก็เห็นได้ทันทีว่าทรัพย์ของปุถุชนคือทรัพย์ภายนอกนั้น มันเป็นสิ่งที่มองกันด้านนอก คือไปลุ่ม

หลงอยู่ที่ทรัพย์ที่เป็นวัตถุ เป็นรูปธรรม ส่วนอริยทรัพย์หรือทรัพย์ภายในของพระอริยเจ้านั้น ต้องมองด้วยจิตใจที่ประณีตละเอียด ที่มองลึกได้ถึงด้านในจึงจะพบอริยทรัพย์ ประโยชน์ของสิ่งนี้ท่านแสดงไว้มากมาย แต่จะยกมาเป็นตัวอย่าง ว่าทรัพย์ภายนอกนั้นมันไม่อยู่กับเราอย่างแท้จริง โจรขโมยไปก็ได้ ไฟไหม้ก็ได้ หรือเป็นอันตรายอย่างอื่นไปก็ได้ และเท่านั้นยังไม่พอ มันยังเป็นพิษต่อเราอยู่บ่อย ๆ หรือพูดง่าย ๆ ว่า มันเล่นงานเราให้ลำบากใจไปตาม ๆ กัน

ส่วนอริยทรัพย์ซึ่งเป็นภายในไม่เป็นอย่างนั้นเลย ไม่เคยเป็นพิษ ไม่เคยทำใครให้น้ำตาไหล ไม่เคยทำใครให้หัวเราะ เพราะว่าการหัวเราะหรือการร้องไห้นี้ มันกระหึดกระหอบด้วยกันทั้งนั้น สู้อยู่เป็นอิสระว่าง ๆ เฉย ๆ ไม่ได้ ฉะนั้นอริยทรัพย์ที่เป็นภายในนี้จึงไม่ทำให้ใครหัวเราะหรือร้องไห้ ให้แต่ความสงบเย็นอย่างเดียว เราจะต้องใช้สติปัญญามองทะลุด้านนอกเข้าไปถึงด้านใน เราจึงจะได้ทรัพย์อย่างนี้มาเป็นทรัพย์ของเรา

ทีนี้ มองดูในแง่ของคนที่มองแต่ด้านนอกบ้าง เขาจะรู้จักแต่โรคภัยไข้เจ็บเพียงด้านร่างกายเท่านั้น แล้วก็ตกอกตกใจเป็นวรรคเป็นเวรนอนไม่หลับ แต่ส่วนอันตรายด้วยโรคด้านในนั้นเขาไม่รู้ว่ามีอยู่ เขาไม่รู้ว่าโรคภัยไข้เจ็บธรรมดาสามัญด้านนอกนี้ มันมีมูลเหตุอันแท้จริงมาจากโรคด้านใน ถ้าเราเป็นโรคด้านวิญญาณอยู่แล้ว โรคภัยไข้เจ็บด้านร่างกายนี้มันจะเพิ่มขึ้น แม้

ที่สุดแต่โรคลำไส้ หมอรับรองว่ามันมีมูลมาจากความเป็นผู้วิตกกังวลนานพอสมควร เพราะทุกคราวที่วิตกกังวลนั้น เลือดไม่ได้หล่อเลี้ยงลำไส้อย่างเพียงพอ ไปหล่อเลี้ยงมันสมองที่กำลังเดือดพล่านเสียหมด เมื่อเป็นอย่างนี้ทางลำไส้ก็เกิดพิษวิปริตขึ้นมา ความวิตกกังวลนี้ก็มาจากการที่คิดผิด หรือเห็นผิดในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง มันจึงเกิดความยึดมั่นถือมั่นชนิดที่ทำให้เกิดความวิตกกังวล เมื่อคนเรามีสภาพทางจิตใจเสื่อมทรามแล้ว อำนาจที่จะต้านทานโรคภัยไข้เจ็บในตัวเราจะลดน้อยลงไปทันที ฉะนั้น ถ้าเชื้อโรคอะไรเข้ามาก็ทำให้เจ็บป่วยได้ ถ้าเราไม่เป็นโรคทางวิญญาณเลย จิตใจก็เข้มแข็งเหมือนพวกโยคีที่อยู่ตามป่า เชื้อโรคเข้าไปก็ไม่เป็นอะไร มีความต้านทานดี ไม่เป็นโรค ไม่ต้องกินยา หมายความว่าความเข้มแข็งในทางวิญญาณ เป็นความต่อต้านโรคภัยไข้เจ็บในทางร่างกายได้ด้วย เมื่อมองเห็นอย่างนี้แล้ว ก็ไม่มีอะไรนอกจากธรรมะอันจะเป็นยาป้องกันโรคทางวิญญาณ แล้วโลกทางภายนอกก็จะสูญหายไปเป็นส่วนมาก ดังเห็นได้ว่าผู้ที่อยู่ตามแบบของธรรมะเช่นฤาษี มักแข็งกร้าวไม่ค่อยเป็นโรคภัยไข้เจ็บ และถ้าเราอยากจะอายุยืนก็ ก็ต้องเป็นอยู่ในลักษณะอย่างนี้ด้วย

ในแง่ของความสุข ก็เป็นคู่ ๆ อย่างเดียวกันอีก ในบาลีท่านเรียกว่า "ความสุขที่ต้องอาศัยบ้านเรือน" คือการครองเรือนนั่นเอง นี่เป็นความสุขด้านนอก เรารู้จักกันดีมาก ส่วนความสุขที่อยู่ตรงกันข้าม คือด้านในนั้น ท่าน

เรียกว่า "ความสุขที่เกิดมาจากการออกไปจากบ้านเรือน" ในที่นี้ก็หมายถึงการออกโดยจิตใจ คือจิตใจอยู่เหนือความรู้สึกว่าเรามีบ้านเรือน เพียงเท่านี้ก็พอแล้ว แม้คนแก่ที่คลานไปไหนไม่ไหวต้องนอนอยู่ในเรือน แต่ถ้ารู้ธรรมะในอันดับนี้แล้ว เขาก็จะได้รับความสุขอย่างที่เรียกว่า "ความสุขที่อาศัยการออกไปจากบ้านเรือน" มีจิตใจอยู่เหนือโลกเป็นโลกุตตระ เพราะว่าเขาสามารถมองสิ่งทั้งปวงด้านใน อาศัยธรรมะเป็นเครื่องมือหรือเป็นวิธีที่จะมองให้เห็นด้านนามธรรม จนไม่ยึดมั่นหรือมีจิตใจติดบ้านติดเรือน

ความสุขในบ้านเรือนเรียกว่า "โลกียสุข" ความสุขเหนือบ้านเรือนเรียกว่า "โลกุตตระสุข" คือเอาจิตใจเป็นเกณฑ์ ถ้าจิตใจอยู่ใต้วิสัยชาวโลกแล้ว ต่อให้ไปอยู่ที่วัดหรือไปอยู่ในป่ามันก็แสวงหาความสุขอย่างแบบบ้านเรือนนั่นเอง ลำพังวัดหรือป่าช่วยไม่ได้ จะช่วยได้ก็ต่อเมื่อใจมันรู้จักมองด้านใน ถึงจะอยู่ที่ไหนถ้าสามารถมองโลกลึกถึงด้านในได้ ก็เป็นการอยู่เหนือโลกเหนือบ้านเรือน นี้เป็นกำไรอย่างยิ่ง ได้ความสุขที่ประเสริฐเพิ่มเข้ามาโดยไม่ต้องลงทุนอะไรเลย อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสของท่านไว้ว่า นิพพานนี้ให้เปล่า หรือว่าเป็นสิ่งที่ได้มาเปล่า ๆ ไม่ต้องลงทุน มันมีแต่การทิ้งหรือโยนไปเสียให้หมด หมายความว่ามีจิตใจอยู่สูงจนไม่ติดอยู่ในโลกโดยประการทั้งปวง อยู่เฉย ๆ อยู่ว่าง ๆ ให้ถูกวิธีก็แล้วกัน

คนที่มองสิ่งทั้งปวงแต่ด้านนอก เขาจะหลงผิดชนิดที่เห็นงูเป็นปลา ส่วนคนที่มองสิ่งทั้งปวงด้านในอย่างถูกต้องนั้น เขาเห็นตามที่เป็นจริงไปหมด คือเห็นงูเป็นงู เห็นปลาเป็นปลา คนที่เห็นงูเป็นปลาแล้วไปถือเอาไว้นี้ มัน อันตรายเท่าไรก็พอจะเห็นได้ สำนวนอย่างอื่นก็ว่า เห็นกงจักรเป็นดอกบัว นี้ก็มีความหมายเหมือน ๆ กัน มันเป็นความเห็นผิดเกี่ยวกับอารมณ์ทั้งปวง แล้วตกเป็นทาสของอารมณ์นั้น ๆ นี่ก็แสดงให้เห็นว่า จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้อง รู้จักมองด้านนามธรรม เพื่อให้จิตใจของเรานี้เอาตัวรอด และอยู่เหนือสิ่ง ทั้งปวงได้

ทีนี้ เรามามองกันถึงคำว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นรก สวรรค์ นิพพาน ศาสนา ความงาม ความดี ความจริง ความยุติธรรม ฯลฯ ว่าเป็นคำที่เราเข้าใจกันถูกต้องแล้วหรือ อย่างคำว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์นี้ คนโง่ ๆ ก็ถือว่าเป็นเรื่องหญ้าปากคอก คือมันง่ายเหมือนการปอก กล้วยใส่ปาก แต่ที่จริงนั้นคนโง่เข้าใจแต่เปลือกๆ เขาไม่รู้จักพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เลย ถ้าเขามองด้านนอก เขาก็จะเห็นว่าพระพุทธรูปทั้งองค์ใหญ่ องค์เล็กนั้นเป็นพระพุทธเจ้า แล้วก็ไหว้เอา ๆ หรือแม้แต่ใครจะเห็นตัวท่านที่ เดินโปรดสัตว์อยู่ในอินเดีย เมื่อสองพันกว่าปีมาแล้วว่าเป็นพระพุทธเจ้า นี้ก็ยัง ไม่ถูก พระพุทธเจ้าท่านห้ามขาดไม่ให้เขลาไปถึงอย่างนั้น โดยตรัสว่า "เห็น ธรรมะคือเห็นตถาคต เห็นตถาคตคือเห็นธรรมะ" ฉะนั้น แม้คนที่อยู่ในเมือง

ที่พระพุทธเจ้าเกิด ก็มีมากมายที่ไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้าที่แท้จริง เห็นแต่เปลือกของท่าน ไม่รู้จักองค์พระพุทธเจ้า จึงมีคนที่ตั้งหน้าเป็นศัตรูเป็นปฏิปักษ์ที่จะล้างผลาญท่านอยู่อีกเป็นจำนวนมากมายเหมือนกัน นี่คือโทษของการที่ไม่มองให้ถูกต้อง หรือไม่สามารถมองด้านในของสิ่งทั้งปวง **ที่ถูกนั้นเขาจะต้องเห็นพระพุทธเจ้าที่ภาวะแห่งความว่างจาก "ตัวตน – ของตน" ความสะอาดสว่าง สงบถึงที่สุด ที่มีประจำอยู่ในจิตใจของพระพุทธองค์** ซึ่งท่านเรียกว่า "ธรรมะ" อย่างที่ท่านตรัสว่า "เห็นธรรมะ = เห็นตถาคต เห็นตถาคต = เห็นธรรมะ"

เกี่ยวกับพระธรรม ถ้ามองด้านในก็จะถึงพระธรรมได้อย่างน่าชื่นอกชื่นใจ คนโง่มองด้านนอกก็ติดอยู่ที่เล่มหนังสือ คัมภีร์ใบลาน หรือเห็นพระไตรปิฎกเป็นพระธรรมไปหมด อะไร ๆ ก็อ้างว่ามีอยู่ในพระไตรปิฎก บางคนก็ติดอยู่ที่เสียงฉะฉานแสดงธรรมของพระเทศน์ หรือติดอยู่ที่พิธีรีตองทางศาสนา หรือปฏิบัติธรรมะเป็นท่าเป็นทาง แม้แต่วิปัสสนาก็เกิดมีท่าทาง มันก็ไปติดที่ท่าทางนั้นหมดไม่ถึงธรรมะ **หัวใจของพระธรรมหรือพระธรรมแท้ ก็คือภาวะ ที่ว่างจาก "ตัวตน – ของตน" มีความสะอาดสว่างสงบอย่างยิ่งอย่างที่มีอยู่ในหัวใจของพระพุทธเจ้า อย่างเดียวกันนั่นเอง**

ที่นี้พระสงฆ์ คนโง่มองด้านนอกที่บุคคล ก็จะถูกแต่ลูกคนนั้นหลานคนนี้ บวชวัดนั้นวัดนี้ เป็นมหานั่นเป็นเจ้าคุณนี่ มากไปกว่านั้น เห็นใครเอา

ผ้าเหลืองมาคลุมตัวก็เรียกว่าพระสงฆ์แล้ว ชายผ้าเหลืองก็ได้รับสมมติว่าเป็นเครื่องหมายของพระสงฆ์ อย่างนี้มันเป็นเปลือก ๆ การไปหลงเปลือกอย่างนี้มีอยู่มากที่สุด มันเป็นความเขลาที่สุด และเป็นการตู่พระสงฆ์อย่างยิ่ง เพราะว่าพระสงฆ์ไม่ได้อยู่ที่จีวรเหลือง ๆ หรือว่าอยู่ที่ตัวคนบวช **พระสงฆ์ที่แท้จริงคือธรรมะ หรือภาวะแห่งความว่างจาก "ตัวตน – ของตน" เบาบางจากความเห็นแก่ตัว คือมีความสะอาด สว่าง สงบอยู่อย่างเต็มที่ หรือตามสัดส่วน เป็นธรรมะอย่างเดียวกับเป็นหัวใจของพระธรรม เป็นธรรมะที่มีอยู่ในหัวใจของพระพุทธเจ้าฉันนั้น** คนที่มองถึงความจริงถึงที่สุดแล้ว เขารู้ว่าไม่มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์หรอก แต่มีสิ่งเดียวเท่านั้น คือเป็นสิ่งเดียวกันเลย เปลือกข้างนอกจะเป็นสามอย่างไรก็ได้ แต่เนื้อในเหมือนกันหมด เมื่อเอาเปลือกออกมันก็เหลือแต่ของสิ่งเดียว คือภาวะที่ว่างจาก "ตัวตน" เป็นธรรมะที่เป็นความสะอาด สว่าง สงบ อยู่ในตัวมันเอง โดยที่ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับอะไร เช่นนี้เรียกว่า "**ความว่าง**"

เรื่องนรก คนโง่มองแต่ฝ่ายวัตถุ ก็เห็นหรือเข้าใจนรกอย่างที่คนเขียนไว้ตามฝนังโบสถ์ มีการทรมานกันอย่างนั้นอย่างนี้ ที่แท้ก็เป็นวิธีลงโทษคนกระทำผิดในสมัยครั้งพุทธกาล ที่มีอยู่ประมาณ ๓๐ วิธีนั่นเอง ถ้าไปอ่านประวัติศาสตร์แม้ในสมัยพระเจ้าอโศก ก็ยังมีการทรมานลงโทษนักโทษในลักษณะอย่างนี้ คือเขาเอาอาการที่น่ากลัวที่สุดในการลงโทษนี้ มาวาดเป็น

ภาพนรก นี้เป็นนรกด้านนอก บางคนก็ฉลาดขึ้นอีกหน่อยว่าคุกตะรางก็คือนรก แต่ก็ยังเรียกว่านรกด้านนอกอีก มันยังไม่เผาหัวใจมากเหมือนนรกด้านใน คือ **ความทุกข์ใจที่เกิดจากความโง่ ความโลภ ความโกรธ ความหลงงมงาย ความรัก ความเกลียด ความกลัว ความวิตกกังวล นั่นแหละคือนรก** และเป็นนรกที่ป้องกันยากที่สุด นรกอย่างที่เขาเขียนที่ฝาผนังโบสถ์นั้น คนส่วนมากไม่ตกแน่ แต่พอถึงนรกจริง ๆ อย่างที่ว่านี้ ใครบ้างกล้ายืนยันว่าตัวไม่เคยตก เพราะมันกำลังเผาอยู่โดยไม่แสดงอาการเผา มันกำลังผูกโดยไม่แสดงอาการผูก มันล่ามมันมัดอยู่ โดยไม่แสดงอาการล่ามอาการมัด นี่คือนรกที่แท้จริง เห็นได้ต่อเมื่อมองในด้านใน เมื่อเห็นอย่างนี้แล้ว ก็น่าจะขมีขมันกุลีกุจอหาที่พึ่ง แต่ถ้ามัวหลงเห็นนรกข้างนอกอยู่แล้ว ก็จะโลเลอยู่เรื่อยไปและจับคำสอนของพระพุทธเจ้าไม่ได้ อย่างที่คนส่วนมากกำลังเป็นกันอยู่

สวรรค์ก็เหมือนกัน **สวรรค์ที่แท้จริง ก็คือความพอใจในสิ่งที่มีอยู่แล้ว เป็นสวรรค์ตามความหมายของพุทธศาสนา** ส่วนสวรรค์อย่างที่เขียนไว้ที่ฝาผนังโบสถ์นั้น เป็นเรื่องของคนโง่ เป็นเรื่องของการมัวเมาในทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ซึ่งเป็นทาสของกามารมณ์อยู่อย่างเต็มที่ พวกเทวดาเป็นมากกว่าพวกมนุษย์ยิ่งนัก พวกคนร่ำรวยก็เป็นมากกว่าคนจน อย่างนี้แหละคนโง่ทั่วไปจึงคิดว่ามันเป็นของดีของงาม เป็นสิ่งที่ปรารถนากันยิ่งนัก สอนกันแต่ให้มุ่งไปสวรรค์ เพราะเขามีปัญญาเพียงเท่านั้นเอง เขาไม่รู้ว่ามัน

เป็นสวรรค์ที่เผาลน มันเป็น "ความสุก" เช่น ต้มสุก เผาสุก ปิ้งสุกทั้งนั้น มันไม่ใช่เรื่องของ "ความสงบสุข" ฉะนั้น ความสันโดษ หรือความรู้จักพอใจยินดีในสิ่งที่มีอยู่ได้อยู่นี้ จึงทำให้มีความรู้สึกเป็นความดีใจสุข ใจเป็นสวรรค์ ถ้าใครไม่รู้จักพอใจในสิ่งที่ได้มาหรือมีอยู่แล้ว คนนั้นเหมือนกับตกนรกทั้งเป็น เป็นคนยากจนอยู่ตลอดกาล แม้จะเป็นเศรษฐีมีเงินในธนาคารพันล้าน แต่เขาก็เป็นคนจน เพราะเขามีแต่ความหิวกระหายคอแห้ง อยู่เสมออยากอยู่เสมอ ฉะนั้นจึงหาสวรรค์ไม่ได้ จะหาสวรรค์ได้ก็ด้วยการมีสันโดษคือความพอใจในความมีความเป็นของตนเท่านั้น

ทีนี้ มาถึงคำว่า "นิพพาน" เราได้ยินคนแก่ ๆ พูดว่า ตายแล้วขอให้ไปเกิดในสวรรค์ และต่อไปถึงเมืองแก้วอมตนคร มีปราการ ๗ ชั้นอะไรทำนองนี้ เพราะมีคนสอนเขาอย่างนั้น บางทีก็เอาไปปนกับสุขาวดีของฝ่ายฮินดูหรือฝ่ายมหายาน บางคนก็เข้าใจไปว่า นิพพานก็คือสวรรค์นั่นเอง แต่ว่าคูณด้วย ๑๐ ด้วย ๑๐๐ ด้วย ๑๐๐๐ คูณให้มาก ๆ เข้าไปเกิดแล้วก็จะเป็นนิพพาน อย่างนี้ก็มี นี่คือความเห็นของพวกวัตถุนิยมที่มัวเมาในกามคุณ นี่คือโทษของการที่มองสวรรค์ด้านนอกในฐานะที่เป็นรูปธรรมเรื่อยไป ในทางที่ถูกต้องนั้น **นิพพานก็คือ "ความว่าง" ความสะอาด สว่าง สงบที่สุด เพราะไม่มีความรู้สึกเป็นกิเลส หรือความเป็นทุกข์เท่านั้นเอง**

ส่วนที่คนมักจะเข้าใจผิดอยู่มาก ก็คือคำว่าศาสนา คนแก่ ๆ ก็หมายถึงวัตถุเช่น ที่วัด **ที่ต้นโพธิ์** ที่เจดีย์ คือหมายถึงสถานที่หรือพิธีรีตองต่าง ๆ ที่ทำในทางศาสนา ว่านั่นเป็นศาสนา กลายเป็นแบบเป็นชิ้นเป็นก้อนเป็นวัตถุไปหมด ไม่เป็นศาสนาที่แท้จริงอย่างของพระพุทธเจ้า **คำว่า "ศาสนา" ของพระองค์นั้น ท่านเล็งถึงสิ่ง ๓ สิ่ง คือความรู้ การปฏิบัติตามความรู้ แล้วการได้ผลเป็นความสะอาด ความสว่าง ความสงบขึ้นมาอีกอย่างหนึ่ง รวมทั้ง ๓ อย่างนี้เรียกว่าศาสนา** เรียกเป็นบาลีก็ว่า ปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม และปฏิเวธธรรม ฉะนั้นท่านทั้งหลายจะต้องเข้าถึงหลักศาสนาอย่างนี้ เพื่อความรู้ก็ตาม เพื่อการปฏิบัติก็ตาม เพื่อเอาเป็นที่พึ่งก็ตาม ต้องรู้ศาสนาทั้ง ๓ สิ่งดังนี้ นี่เป็นคำกล่าวที่กว้างที่สุด และใช้ได้แก่ศาสนาทั้งปวงในโลก

"ความงาม" ทางฝ่ายด้านนอกหรือฝ่ายวัตถุ ก็คือ รูปงาม บางคนถือเอาความร่ำรวย บางคนก็เอาวิชาความรู้สูงว่าเป็นความงาม อย่างที่คนจะเลือกคู่ครอง เขาจะนึกถึงรูป นึกถึงทรัพย์ นึกถึงวิทยฐานะ แต่ว่าความงามเหล่านี้มันเป็นเรื่องทางวัตถุ และเป็นการมองกันด้านนอกเท่านั้น ส่วน **ความงามที่แท้จริงนั้นเป็นเรื่องฝ่ายภายในหรือด้านจิตใจ กล่าวคือความงามทางธรรมะที่มีอยู่ในตัว คนงามด้วยอำนาจของธรรมะที่มีอยู่ที่ใจของเขา** ไม่คำนึงถึงรูปหรือทรัพย์สมบัติหรือวิทยฐานะเลย ถ้ามันมีครบก็จะยิ่งงามทั้งข้างนอกและข้างใน แต่ถ้าจะเลือกเอาอย่างเดียวแล้ว ใครจะเลือกเอาอย่างไหน ไปคิดดูกันเอาเอง

เมื่อพูดถึง "ความดี" พวกวัตถุนิยมก็ต้องเอา "การได้" ว่าเป็นความดี ให้ได้มาเป็นของตัวแล้วนั่นแหละดี ขอให้สังเกตดูคนทั้งเมืองว่าเขากำลังเอาอะไรเป็นความดี บางคนก็เอาตามที่โลกเขานิยมว่า "ดี" คือเขาว่าดีกันทั้งบ้านทั้งเมือง แล้วจะไปไม่ดีอยู่คนเดียวก็ไม่กล้า คนบ้า ๆ บอ ๆ อย่างนี้ก็มี พระพุทธเจ้าท่านไม่ว่าอย่างนั้น คนทั้งเมืองจะว่าอย่างไรฉันไม่รู้ ถ้าดีมันต้องดีจริง และดีจริงอย่างยิ่งก็ตรงที่มันไม่เศร้าหมอง มันไม่เร่าร้อน มันไม่ทุกข์ร้อน มันไม่โง่เขลา มันต้องดีที่ความสะอาด สว่าง สงบ **ความดีที่แท้จริงที่มนุษย์ควรจะได้ให้ทันในชาตินี้นั้น ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่าความสงบสุข เป็นชนิดที่หาจากทางอื่นไม่ได้ นอกจากทางธรรมะอย่างเดียวจึงจะเรียกว่าเป็น "ความดี"**

ถ้าพูดถึง "ความจริง" คนเรามีตาหูจมูกลิ้นกายใจเป็นเครื่องสัมผัส ฉะนั้นมันก็จริงเท่าที่เขาสัมผัสได้ด้วยตาหูจมูกลิ้นกายและใจของเขาเอง คือเท่าที่เขาพิสูจน์ได้ทดลองได้ทางวัตถุ ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าเป็น "ความจริง" ของชาวโลกที่ไม่เกี่ยวกับธรรมะนั้น มันก็คือเท่าที่เขาเห็นหรือเขารู้สึกหรือเขาเชื่อว่ามันจริง มันจึงถูกหลอกด้วยอารมณ์ถูกหลอกด้วยเหตุผลที่มันเปลี่ยนแปลงได้ เป็นความจริงในขณะหนึ่งและไม่เป็นความจริงในอีกขณะหนึ่ง อย่างนี้เป็นความจริงอย่างโลก ๆ ทางภายนอก ความจริงที่แท้ต้อง "จริง" อย่างชนิดชนิดที่ไม่เปลี่ยนแปลง ถ้าทุกข์ก็ต้องทุกข์จริง ถ้าไม่ทุกข์ก็ไม่ทุกข์จริง ถ้าเป็น

เหตุให้เกิดทุกข์ก็ต้องก่อทุกข์จริง และถ้าดับทุกข์ได้ก็ต้องดับทุกข์ได้จริง ๆ อย่างนี้ จึงเรียกว่าความจริงที่ประเสริฐของพระพุทธเจ้าหรือของพระอริยเจ้า ขอให้เรามองความจริงหรือสิ่งที่จริงกันในลักษณะเช่นนี้ ความมุ่งหมายของการศึกษาทั่วไปทั้งหมดทั้งสิ้น ก็เพื่อเข้าถึงความจริง ความมุ่งหมายของศาสนาทั้งหมดทั้งสิ้นก็มุ่งหมายเพื่อจะเข้าถึงความจริง แต่การศึกษามันยังไม่สมบูรณ์ มันครึ่ง ๆ กลาง ๆ หรือป่ำ ๆ เป๋อ ๆ แล้วมันจะถึงความจริงได้อย่างไร เช่น เรื่องทุกข์และเรื่องดับทุกข์ ถ้าเราค้นหาความจริงมันจึงจะพบของจริง และมีประโยชน์ที่สุด ดีที่สุด ประเสริฐที่สุด ของจริงที่ไม่มีประโยชน์ก็มีอยู่เยอะแยะ ฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงว่า **"ฉันบอกของจริงแก่เธอเพียงกำมือเดียวเท่านั้น ที่ไม่บอกนั้นอีกเยอะแยะ ที่จำเป็นจะต้องบอกกันน่ะ กำมือเดียว"**

คำสุดท้ายที่จะพูดก็คือ "ความยุติธรรม" อำนาจอาจจะเป็นความยุติธรรมขึ้นมาเมื่อไรก็ได้ หรือว่า "ฉันได้รับประโยชน์นั่นแหละ" เป็นความยุติธรรม หรือว่าวัตถุพยานที่หามาได้เท่านั้นแหละที่จะแสดงความยุติธรรม ถ้าพยานมันเท็จแล้ว ความยุติธรรมนั้นมันก็หลอกโดยไม่รู้ตัว ฉะนั้นความยุติธรรมที่แท้จริงนั้นจึงหาไม่ได้ถ้าไม่เกี่ยวกับธรรมะ ถ้ามันเป็นเรื่องโลกแล้ว มันก็เป็นความยุติธรรมไปตามแบบของโลก เป็นเรื่องด้านนอกเสมอไป แต่ถ้าเป็นฝ่ายธรรมะแล้วมันไม่เข้าใครออกใคร เช่นกฎแห่งกรรมก็ดี กฎแห่งความ

ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตาก็ดี เรื่องทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางแห่งความดับทุกข์ก็ดี มันเป็นสิ่งที่เด็ดขาดและยุติธรรมอย่างยิ่ง มันไม่เห็นแก่หน้าใคร ฉะนั้นเราควรรู้จักความยุติธรรมชนิดที่อาจจะเป็นที่พึ่งแก่เราได้ ให้มาเป็นที่พึ่งแก่เรา อย่าได้มัวไปรักไปโกรธความยุติธรรมที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ของโลกหรือของสังคมเลย ความยุติธรรมของโลกมันจะต้องเป็นอย่างว่า ถ้าเราไม่เห็นด้วยแล้วไปร้องคัดค้าน หรือบางคราวไปดีใจด้วย บางคราวไปร้องไห้ด้วย เพื่อความยุติธรรมทางสังคม อย่างนี้ไม่ไหว เราต้องไม่ยอมร้องไห้ ไม่ยอมดีใจ ไม่ยอมตื่นเต้นไปกับเรื่องของโลก คงยึดหลักของธรรมะเป็นหลักที่ให้ความเป็นธรรมดีกว่า แล้วเราจะยิ้มอยู่ภายในได้เสมอไป คือไม่เป็นทุกข์

ที่นี้ อยากจะกล่าวอีกสักนิดหนึ่งถึงเรื่องเครื่องรางข้างนอก และเครื่องรางข้างใน เครื่องรางข้างนอกก็แขวนไว้ที่คอบ้าง ติดไว้ที่หน้าผากบ้าง ผูกไว้ที่สะเอวบ้าง แล้วแต่จะมีกัน มากมายจนไม่ต้องอธิบาย แต่มันคุ้มกันอะไรได้ ไปดูศพของผู้ร้ายที่ตายจะเห็นมีเครื่องรางแขวนอยู่เสมอและมากเสียด้วย หรือแม้คนแขวนเครื่องรางที่ยังเป็น ๆ อยู่นี้ มันก็ยังมีทุกข์กลัดกลุ้มร้อนรุมตามเคย เอาเครื่องรางมาแขวนมากขึ้น รดน้ำมนต์มากขึ้น ปลุกเสกมากขึ้น มันก็ยิ่งร้อนมากขึ้นไปอีก แล้วมันก็ยิ่งโง่เง่าไปกว่าเดิมอีก นี่แหละคืออานิสงส์ของ**เครื่องรางข้างนอกของคนบ้าคนบอ** ส่วนอานิสงส์ของเครื่องรางด้านในของ

พระพุทธเจ้านั้น ตรงกันข้าม ถ้าใครมีไว้แล้วเป็นสะอาด สว่าง สงบขึ้นมาทันที แต่ถ้าถึงที่สุด คือมีเครื่องรางชั้นสูงสุดแล้ว "ว่าง" ไปหมด ไม่มีอะไรมาแผ้วพาลให้ระคายขนได้แม้แต่สักเส้นเดียว เครื่องรางของพระพุทธเจ้าเป็นเป็นอย่างนี้

เท่าที่กล่าวมานี้ ล้วนแต่เป็นลักษณะอาการของการมองด้านนอกและมองด้านใน อันไหนมีความจำเป็นกว่าก็ขอให้ใช้สติปัญญาพิจารณาดูเถิด แต่ถ้าภักดีต่อพระพุทธศาสนาหรือต่อพระพุทธเจ้าแล้ว มันไม่มีทางอื่นนอกจากหัดมองด้านใน คือด้านนามธรรม ด้านธรรมาธิษฐาน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็จะต้องหาความดับทุกข์ด้านใน ความดับทุกข์ที่จะดับทุกข์ได้จริงต้องเป็นเรื่องของความดับทุกข์ที่เป็นด้านภายใน ฉะนั้นจึงไม่ใช่รูปธรรม ไม่ใช่วัตถุศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช่พิธีรีตองศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช่อำนาจศักดิ์สิทธิ์ หรือบุคคลศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งเหลวไหลทำนองนั้น แต่จะต้องเป็นธรรมะอันศักดิ์สิทธิ์ เพราะมันยิ่งกว่าศักดิ์สิทธิ์ คำว่า "ศักดิ์สิทธิ์" มีค่านิดเดียวไปทันที เมื่อเอาไปใช้กับคำว่าธรรมะ เพราะว่าธรรมะนี้มันยิ่งกว่าศักดิ์สิทธิ์ ฉะนั้นเลิกวัตถุศักดิ์สิทธิ์ พิธีศักดิ์สิทธิ์ บุคคลศักดิ์สิทธิ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์อะไรเหล่านั้นกันเสียบ้าง เพราะเมื่อมัวไปสนใจที่นั่นแล้ว จะไม่พบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่แท้จริง กล่าวคือสัจจธรรม เพราะไปมัวหวังพึ่งหรือนอนใจ ไว้ใจอยู่กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอก ๆ เปลือก ๆ เหลวไหลอย่างนี้ มันจึงไม่เลยเข้าไปถึงเนื้อใน มันจึงต้องกินเปลือกมังคุดฝาดไปเรื่อย ๆ

ไม่ได้กินเนื้อมังคุดหวาน คือไม่ได้รับผลที่น่าชื่นใจ ทั้ง ๆ ที่มันมีอยู่แล้วในโลก ทั้งที่ธรรมชาติก็สร้างมันมาสำหรับเรา และสร้างเรามาสำหรับให้มีความสามารถเพียงพอที่จะให้ถึงสิ่งเหล่านี้ นี้คือประโยชน์หรืออานิสงส์ของสิ่งที่จะมองด้านในเพื่อให้เข้าถึง "ความว่าง" คือเข้าถึงศูนย์กลางของสิ่งทั้งปวง และในที่สุด จะเป็นอันเดียวกันกับ "ความว่าง" จาก "ตัวตน - ของตน"

ทั้งหมดนี้เป็นผล เป็นอานิสงส์ ของการที่รู้จักมองในด้านนามธรรม เข้าถึงภาวะที่เป็นอุดมคตินิยม คือเป็นภาวะที่ปรากฏต่อเมื่อมองกันด้านใน และเป็นไปในลักษณะของฝ่ายที่ได้เปรียบไม่เสียเปรียบ คือเป็นผู้ชนะตลอดกาลนั่นเอง สมกับที่เป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าซึ่งมีนามว่าเป็นผู้ชนะ ถ้าเราอาศัยวิธีของท่าน เราก็เป็นผู้ชนะสิ่งทั้งปวงได้ แต่ทั้งหมดนี้จะสำเร็จมาได้ก็เนื่องจากความฉลาด สามารถมองด้านในดังที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง ฉะนั้น เรื่องการหัดมองในด้านใน ด้านนามธรรม ด้านธรรมาธิษฐาน จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่อยากเข้าใจหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ความงมงายไร้สาระต่าง ๆ ในวงการพระศาสนาเวลานี้ ก็เนื่องมาจากการมองคำสอนในด้านนอก ด้านวัตถุ หรือด้านบุคคลาธิษฐาน เลยเป็นการเปิดโอกาสให้บุคคลบางประเภทหลอกลวงประชาชน ด้วยกลอุบายต่าง ๆ ในนามของพุทธศาสนาอย่างที่เห็นกันอยู่ทุกวันนี้

ทางสายกลาง

"ทางสายกลาง" คือตัวพุทธศาสนาแท้ หมายถึงทางในฝ่ายจิตใจ ในฝ่ายนามธรรม เป็นทางที่จิตใจเดิน เป็นทางที่สติปัญญา หรือความคิดเห็น หรือความเชื่อได้อาศัยเดิน เป็นทางปฏิบัติด้วยกายวาจาใจ เพื่อถึงความสงบเย็น จึงเป็นตัวศาสนาที่ต้องศึกษาและเดินไปให้ได้ คำว่า "สายกลาง" นั้นในชั้นลึกสุด หมายถึงการที่เราจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งปวงด้วยจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น การที่จิตใจเป็นอิสระไม่เข้าไปยึดถือสิ่งใดว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของตน โดยไม่ตกเป็นทาสของสิ่งใด เรียกว่าผู้นั้นรู้จักเดินอยู่ในทางสายกลาง ไม่เข้าไปติดทั้งทางซ้ายทั้งทางขวานี่คือความหมายของคำว่า "สายกลาง" ขอยกตัวอย่างเรื่อง "มี" กับ "ไม่มี" คำว่า "มี" เราก็ชอบกันโดยมาก คำว่า "ไม่มี" เราไม่ชอบ แต่แล้วการมียังเป็นมูลเหตุของความทุกข์อยู่เหมือนกัน แล้วเราจะทำอย่างไรจึงจะเดินอยู่ในสายกลางได้ ฉะนั้นตามหลักของธรรมะ เราก็จะต้องมีโดยไม่ยึดถือว่าเรามี คือไม่ต้องยึดถือว่าตัวเรามีหรือมีอะไรเป็นของเรา การมีโดยไม่ยึดมั่นถือมั่นว่ามีนั้นหมายความว่า ถ้าเราจะมองกันในแง่มีก็มี ถ้าเราจะมองกันในแง่ไม่มี ก็ได้ เพราะว่าเราไม่ได้ยึดถือว่ามี มันจึงมีค่าเท่ากับไม่มีโดยทางความรู้สึกคิดนึก มันมีแต่ทางสมมุติ คือตามที่ทางขนบธรรมเนียม

ประเพณีหรือกฎหมายบอกว่าสิ่งนี้มันเป็นกรรมสิทธิ์ของคนนี้ แต่ในใจจริงของคนที่เขารู้ธรรมะนั้น เขาไม่ยึดมั่นว่ามีอะไร ๆ เป็นของเขา นี่เรียกว่ารู้จักปฏิบัติเป็นทางสายกลางต่อสิ่งต่าง ๆ ที่มี โดยคิดไปเสียว่ามันไม่มี คือไม่มีอย่างยึดมั่นถือมั่น มีตามสมมุติเท่านั้น จึงจะเรียกว่ารู้จักวางจิตเป็นกลาง หรือเดินอยู่ในสายกลาง

ในบทก่อน ได้ชี้ให้เห็น "พระพุทธเจ้า" ในส่วนที่เป็นเปลือกกับ "พระพุทธเจ้า" ในส่วนเนื้อ **ธรรมะจริงหรือคุณธรรมแท้ ๆ เช่นความสะอาด สว่าง สงบ นั้น เป็นพระพุทธเจ้าที่แท้จริง ในส่วนในและส่วนเนื้อ** ส่วนพระพุทธรูป หรือร่างกายของพระองค์ที่เดินไปมาอยู่ในอินเดียเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีนั้น เป็นพระพุทธเจ้าส่วนนอกและเป็นเปลือกของท่าน เราต้องปฏิบัติให้ถูกเพื่อให้ได้ประโยชน์ทั้งส่วนเปลือกและส่วนเนื้อ เช่นว่าเมื่อมีพระพุทธรูป ก็ต้องมีให้ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ของพระพุทธรูป คือมีไว้เพียงเป็นเครื่องเตือนให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าชั้นเนื้อใน ดังนี้พระองค์ตรัสว่า "**เห็นธรรมะ คือเห็นตถาคต เห็นตถาคต คือเห็นธรรมะ**" นี่ก็หมายความว่าเราทะลุเปลือกชั้นนอกเข้าไปถึงเนื้อธรรมะ กล่าวคือความหลุดพ้น และความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ๆ เราอาศัยเปลือกชั้นนอก คือ พระพุทธรูปเป็นจุดเป้าหมายในทางตาก่อน แล้วก็เข้าให้ถึงเนื้อชั้นใน อย่างนี้ก็เรียกว่าเดินอยู่ในทางสายกลาง **ถ้าใครไปติดอยู่ที่เปลือกชั้นนอก คือถือเอาพระพุทธรูป**

เป็นพระพุทธเจ้า แล้วยังคิดว่าในรูปนั้นมีจิตมีวิญญาณมีอำนาจพิเศษ และเอารูปมาแขวนคอเป็นเครื่องราง มันก็เป็นความเห็นนอกลู่นอกทางไปหมด ไม่ใช่ความคิดของปัญญาชนเลย มันก่ออันตรายมากขึ้นทุกที ๆ ฉะนั้นเราจะต้องมีสติปัญญาลืมหูลืมตา ปฏิบัติให้ถูกต้อง ส่วนเปลือกชั้นนอกและเนื้อชั้นใน ถ้าเราดึงไปในทางนอกเกินไปหรือในเกินไป ก็เรียกว่าเป็นการยึดมั่นถือมั่นเหมือนกัน

วัดวาอารามก็เป็นเปลือกชั้นนอก ที่เป็นชั้นในนั้นก็คือความมุ่งหมายที่จะทำให้เกิดแสงสว่างขึ้นมาในใจ นี่คือความมุ่งหมายของการสร้างวัดวาอาราม **ฉะนั้นถ้าวัดใดทำให้เกิดแสงสว่างทางธรรมะขึ้นมา ใน จิต ใจ ของ คน ได้ วัดนั้นก็เป็นวัดที่แท้จริง** ธรรมะที่แท้จริงจึงเป็นเนื้อแท้ของวัดวาอาราม

ประเพณีก็เหมือนกัน อาจทำให้เกิดการยึดมั่นถือมั่นจนเกิดโทษก็ได้ และอาจเป็นสื่อเป็นสะพานนำไปสู่ธรรมะจริง ๆ ก็ได้ ส่วนมากปรากฏว่าคนปฏิบัติประเพณีไม่ตรงตามความมุ่งหมายอันฉลาดของผู้ที่บัญญัติลัทธิ ประเพณีขึ้น อย่างประเพณีทางพุทธศาสนานั้น เขามีความมุ่งหมายว่า ถ้าเราประพฤติตามประเพณีนั้นแล้ว ประเพณีนั้น ๆ จะช่วยบังคับหรือแวดล้อมเราให้เข้าไปถึงตัวแท้ คือธรรมะจริงของพุทธศาสนา แต่ปรากฏว่าคนมีฝ้าในดวงตาหนามาก ฝ้าปิดตาเกินไป เลยหลงทำประเพณีนั้นอย่างงมงาย ยึดมั่นมากขึ้นทุกที ๆ จนเชื่อว่าเป็นประเพณีศักดิ์สิทธิ์โดยไม่รู้ความมุ่งหมายของการบัญญัติประเพณีนั้น

ขึ้น แล้วก็ทำไปอย่างที่เรียกกันว่า "เถรส่องบาตร" หมายถึงทำไปตามที่เคยชินหรือตามประเพณีโดยไม่รู้ความหมาย ที่ถูกนั้นต้องรู้จักใช้ประเพณีให้เป็นการเริ่มต้นที่ดี นำไปสู่ความมุ่งหมายที่แท้จริงของประเพณี คือธรรมะแท้จริง อย่างนี้ไม่ติดทั้งประเพณีไม่ติดทั้งธรรมะจริง รู้จักใช้ประเพณีให้สำเร็จประโยชน์ เรียกว่ายังอยู่ในทางสายกลาง พิธีรีตองต่าง ๆ ก็เหมือนกัน ธรรมะจริงเป็นเนื้อแท้ซ่อนอยู่ส่วนใน แต่คนละเลยส่วนในนั้นเสีย ไปติดอยู่แต่ตัวพิธีรีตองล้วน ๆ เลยกลายเป็นการติดประเพณีรีตองกลายเป็นความเชื่องมงาย กระทำไปด้วยความงมงาย ธรรมะสอนไม่ให้ติดทั้งซ้ายหรือขวา มันจึงจะอยู่ในทางสายกลาง

อีกคู่หนึ่งได้แก่ทรัพย์ข้างนอกและทรัพย์ข้างใน คือทรัพย์ไม่จริงกับทรัพย์จริง ทรัพย์ข้างนอกได้แก่ทรัพย์สมบัติข้าวของเงินทอง ทรัพย์ข้างในได้แก่ธรรมะสำหรับดับทุกข์ ใครหลงผิดก็จะติดฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมากเกินไป แม้จะติดทรัพย์ข้างในมันก็ยังเป็นการหลงอยู่นั่นเอง มันต้องไม่ติดทั้งสองฝ่ายให้อยู่ตรงกลาง คือทำให้มันเกื้อกูลกันและกันไม่เป็นทาสของเงิน แต่ก็รู้จักใช้เงินให้เป็นประโยชน์ ไม่ยึดมั่นถือมั่นบูชาธรรมะที่เป็นทรัพย์ภายในอย่างวัตถุศักดิ์สิทธิ์ อาศัยทรัพย์ข้างนอกเป็นเป็นเครื่องอำนวยชีวิตให้คงอยู่ เพื่อการเข้าให้ถึงทรัพย์ข้างใน อย่างนี้ก็เรียกว่าทางสายกลาง ซึ่งเป็นหลักของพระพุทธศาสนา

ในเรื่องได้กับเสีย เรื่องดีกับชั่ว ถ้าเดินสายกลางแล้วก็ต้องไม่ยึดไม่ติดทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่ยึดมั่นถือมั่นในเรื่องเสียจนนั่งร้องไห้หรือฆ่าตัวตาย ไม่ยึดมั่นถือมั่นในเรื่องได้จนดีใจจนเงินไปหมด ไม่เป็นโรคเส้นประสาทเพราะการเป็นห่วงวิตกกังวล ซึ่งเป็นการยึดมั่นในเรื่องได้ฝ่ายหนึ่งกับเรื่องเสียฝ่ายหนึ่งจนเกินไป เลยไม่อยู่ในที่ทางสายกลาง ถึงแม้ดีกับชั่วก็เหมือนกันต้องไม่ติดชั่วติดดีด้วยความหลงข้างใดข้างหนึ่ง เพราะในแง่ของโลกุตตรธรรมแล้ว มันเป็นเรื่องไม่ควรติดเหมือนกันหมด ความดีนั้นมันแปลก ถ้าไปหลงติดพันมันแล้วมันจะทำให้เราโง่จนถึงกับไม่รู้จักคำว่าดีนั้นว่าเป็นอย่างไร และจะไม่ได้สิ่งที่ดีจริง ๆ ส่วนเรื่องชั่วนั้นไม่เป็นปัญหา มันเป็นอันตรายโดยตรง การไม่หลงยึดมั่นถือมั่นอย่างหลงใหลฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด ก็เรียกว่าเดินอยู่ในทางสายกลาง **พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนให้ละความยึดมั่นถือมั่นทั้งเรื่องชั่ว และเรื่องดีอย่างหลักพระพุทธศาสนาทั่วไปที่ว่า ให้เว้นความชั่วเสีย กระทำแต่ความดี แล้วก็ทำจิตให้บริสุทธิ์ กล่าวคืออย่าได้ไปหลงยึดถือทั้งทางฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว จิตจึงจะบริสุทธิ์ และอยู่เหนืออำนาจของสิ่งทั้งปวง** ข้อปฏิบัติที่ทำจิตให้บริสุทธิ์นั้นก็คือการเดินทางสายกลางแท้ ๆ อันจะไปสู่พระนิพพานความดับทุกข์ได้ ทางสายกลางในความหมายต่าง ๆ นั้น จะต้องรู้จักพิจารณาด้วยสติปัญญาของตัวเองบ้าง อย่าหวังที่จะเอาคำอธิบายจากพระคัมภีร์หรือจากทางวัดนัก คิดพิจารณาด้วยตนเองแล้วก็จะพบว่า กฎนี้ช่างสำคัญเสียจริง ๆ ในขณะใดที่จิตไม่ยึดถืออะไร จิตก็ดำเนินอยู่ในทางสายกลาง

คือจิตกำลังว่าง ไม่วุ่น ไม่ไปติด ไม่ไปผูกพันกับสิ่งใด ในขณะนั้นถ้าจะทำอะไรก็ทำได้ดีที่สุด คิดอะไรก็คิดดีที่สุด จำอะไรก็จำเก่ง มันเป็นเรื่องของสติปัญญาล้วน ๆ

ทางสายกลางของพระพุทธเจ้าท่านจำแนกได้ ๘ ประการ และความพอเหมาะพอดีทั้ง ๘ ประการนี้ ต้องรวมกันเป็นสิ่งเดียวอย่าไปแยกเป็นอันขาด ที่คนปฏิบัติธรรมะหรือปฏิบัติวิปัสสนาไม่สำเร็จ ก็เพราะไปแยกมัน ไม่รวมเป็นทางอันเดียวกัน คือ ไม่เป็นทางสายกลาง บางคนก็ผิดทางไปเลย พวกคุณยายคุณตาบางคนก็ทำบุญทำทานจนไม่รู้ว่าจะทำอะไรอีก สร้างโน่นสร้างนี่แล้ว ก็ไม่พ้นที่จะเป็นโรคเส้นประสาท มัวเมาในการทำทานซึ่งมุ่งหมายถึงบุญหรือสวรรค์ของแก บางคนติดศีลหรือรักษาศีลอย่างงมงายที่สุด หรือทำสมาธิจนต้องเข้าโรงพยาบาลโรคจิต เพราะไม่รู้จักเดินในทางสายกลางนั่นเอง ขอให้สนใจในคำว่า "ทางสายกลาง" ว่าจะต้องประกอบพร้อมกันไปด้วยความเหมาะสมหลาย ๆ อย่าง เจือกันพอเหมาะพอดีเกิดเป็นทางขึ้นมา อันแรกเรียกว่า สัมมาทิฏฐิ แปลว่ามีความคิดความเชื่อมั่นหรือความเข้าใจถูกต้อง อันที่สองคือสัมมาสังกัปโป มีความมุ่งหมายปรารถนาไปอย่างถูกต้อง อันที่สามคือสัมมาวาจา มีการพูดจาหรือคำพูดที่ถูกต้อง อันที่สี่คือ สัมมากัมมันโต มีการกระทำมีวิธีกระทำทางกายให้ถูกต้อง อันที่ห้าคือ สัมมาอาชีโว ดำรงชีวิตถูกต้อง คือหามาอย่างถูกต้องและบริโภคอย่างถูกต้อง อันที่หกคือสัมมาวายาโม ความพากเพียรขยันขันแข็ง กล้าหาญต่อสู้อดทน และดิ้นรน

อยู่อย่างถูกต้อง อันที่เจ็ดได้แก่ สัมมาสติ คือควบคุมตัวเองอยู่ด้วยสติอย่างถูกต้องเสมอ อันที่แปดก็คือ สัมมาสมาธิ ได้แก่การดำรงจิตมั่นอยู่อย่างถูกต้อง

ความเห็นชอบ (สัมมาทิฏฐิ) นี้ รวมทั้งความเชื่อ ความเข้าใจ ความรู้ทั้งหมดที่ถูกต้อง เรื่องนี้มีพระบาลีกล่าวไว้ว่า "**คนพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ก็เพราะสมาทานสัมมาทิฏฐิ**" หมายความว่า เมื่อสัมมาทิฏฐิตัวนำนี้ถูกต้องแล้ว ความปรารถนาการพูดจา การกระทำ การเลี้ยงชีวิต ความเพียร สติสมาธิ จะพลอยถูกไปหมด พอมีความเห็นถูกต้องแล้วมันก็กระตุ้นเอง เพราะว่าความเห็นถูกต้องนั้นมันบอกว่าขี้เกียจไม่ได้ มันต้องมีการกระทำแล้วมันก็เป็นไปอย่างถูกต้องทุกเรื่อง เกิดเป็นทางไหลเลื่อนไปหาความดับทุกข์คือนิพพาน ฉะนั้นจงพยายามใช้ทางสายกลางนี้แหละ แล้วจะเลื่อนไหลไปสู่ความไม่มีทุกข์ มีความสะอาดสว่างสงบในลักษณะที่ง่ายเหมือนกับกลิ้งครกลงจากภูเขา แต่ถ้าไปทำไม่ถูกวิธีของทางสายกลาง ดังที่เขาทำกันอยู่ตามวัดวาอารามนั้น มันจะไม่ได้ผล คือเหมือนกลิ้งครกขึ้นภูเขา ทำบุญก็แล้ว ถือศีลก็แล้ว ทำสมาธิก็แล้ว สติปัญญาหรือความรู้ก็มิได้เพิ่มขึ้นเลย

คำว่าสมาทานสัมมาทิฏฐินั้น หมายความว่าถือสัมมาทิฏฐิเป็นอย่างดี แต่พวกเราเดี๋ยวนี้ไม่ได้ถือเป็นอย่างดี คือถือแต่ปากถือตามธรรมเนียม ถือตามประเพณี ท่อง ๆ บ่น ๆ ไปเท่านั้นเอง อย่างนี้ไม่เรียกว่าสมาทาน สมาทาน

คือการรู้เรื่องนี้จริง แล้วปฏิบัติจริง จึงได้ผลจริง ๆ การสมาทานศีลแต่ปาก ถึงพระพุทธเจ้า ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์ แต่ปากอย่างนี้ไม่เรียกว่าสมาทาน ศีลกหล่นเกลื่อนอยู่ตรงที่รับศีลนั่นเอง เพราะเราไม่ได้สมาทาน คือไม่ได้เอาไปกับเนื้อกับตัว ถ้าสมาทานจริงก็ต้องเอาศีลไปกับเนื้อกับตัว ไปอยู่กับผู้นั้นที่กายวาจาใจของเขา เขาก็เป็นคนมีศีลได้จริง

สัมมาทิฏฐินั้นคือปัญญา ใครเอาปัญญานำทาง สิ่งต่าง ๆ จึงจะเป็นไปอย่างถูกทาง ไม่ว่า ศีล สมาธิ หรือการให้ทานจะถูกทางได้ก็เพราะปัญญานำหน้า ฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงกล่าวว่า "**คนเราบริสุทธิ์ด้วยปัญญา**" ไม่บริสุทธิ์ด้วยทานด้วยศีล หรือด้วยสมาธิ จะบริสุทธิ์ด้วยปัญญาคือสัมมาทิฏฐินี้เท่านั้น หมายความว่าให้เอาปัญญาไปจูงทาน จูงศีล จูงสมาธิ จูงข้อปฏิบัติทุกอย่าง อย่าไปตกหลุมตกบ่อ หรือออกนอกลู่นอกทางไป จึงกล่าวได้ว่าปัญญาประเสริฐกว่าธรรมทั้งปวง เหมือนกับดวงจันทร์ย่อมเด่นกว่าดาวทั้งหลาย อย่างนี้เป็นต้น

สัมมาทิฏฐิประเภทต่ำ ๆ นั้น ศาสนาไหน ๆ ก็มักจะมีสอนกันทั้งนั้น เช่นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แต่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สัมมาทิฏฐิอย่างนี้ยังเป็นโลกีย์อยู่ มันแก้ปัญหาทางโลกได้ คือจะเป็นไปในทางดีได้ อยู่ในโลกอย่างดีได้ แต่ยังไม่พ้นจากวิสัยของชาวโลก ฉะนั้นจึงควรจะมีโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ คือความเห็นถูกต้องที่จะพาเราไปเหนือวิสัยโลก ๆ ข้อนี้ได้แก่ความรู้

เรื่องอริยสัจจ์ เรื่องกรรม เรื่องไตรลักษณ์ เรื่องสุญญตา (ความว่าง) คือความรู้ว่าไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ๆ ทั้งหมด นั่นแหละเป็นโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิอย่างนี้นำเราให้พ้นโลก พ้นเกิด พ้นแก่ พ้นตาย พ้นอะไร ๆ ทั้งปวง เช่นอย่างเรื่องอริยสัจจ์นั้น ก็คือสัมมาทิฏฐิที่เห็นชัดถูกต้องว่าอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อะไรไม่มีทุกข์เลย อะไรเป็นทางให้ไม่มีทุกข์เลย ไตรลักษณ์ก็คือสัมมาทิฏฐิที่มองเห็นว่าสิ่งทั้งปวงมีลักษณะไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่เป็นตัวเราของเรา เราต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับมันด้วยความรู้อย่างนี้ อย่าหลงไปยึดมั่นเข้าเกี่ยวข้องกับมันให้ถูกวิธีแล้ว สิ่งเหล่านั้นก็ไม่ทำอันตรายเราได้ ส่วนเรื่องกรรมที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วนั้น ศาสนาไหน ๆ ก็มีสอน แต่สัมมาทิฏฐิในพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับเรื่องกรรมนั้นบอกว่า ยังมีกรรมอีกอันหนึ่ง คือ **กรรมที่สาม กล่าวคือการทำกิเลสให้สิ้นไป** หรือเรียกว่าอริยมรรค ถ้ากระทำอยู่อย่างนี้จะเป็นกรรมที่สามขึ้นมา ไม่ต้องเป็นไปตามอำนาจของกรรมดี กรรมชั่วไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดเป็นคนดีเป็นชั่ว แต่จะหยุด จะดับเป็นนิพพาน ฉะนั้นกรรมที่สามนี้จึงเป็นไปเพื่อนิพพาน

รวมความว่า สัมมาทิฏฐินี้ เป็นสิ่งที่คนจะเอาตัวรอดได้ ขอให้มีสัมมาทิฏฐิในระดับที่เหมาะที่สมกับตัวเองที่สุด สัมมาทิฏฐิอย่างโลกก็ต้องทำให้ถูกต้อง อย่างที่พ้นทุกข์จริงคือโลกุตตรต้องสนใจตามควร ปฏิบัติตามควรเข้าใจไว้ตามควร มิฉะนั้นแล้วมันจะเอาชนะความทุกข์ไม่ได้ ถึงแม้ใครจะไม่

ต้องร้องไห้ แต่ก็ยังจะต้องนั่งหัวเราะอยู่ ซึ่งเป็นการกระหืดกระหอบอย่างเดียวกัน ฉะนั้นจะต้องมีปัญญาพอที่จะไม่ให้เราต้องร้องไห้หรือหัวเราะทั้งสองอย่าง ให้อยู่ด้วย "ความว่าง" อย่างสงบสบาย

มุ่งหมายชอบ (สัมมาสังกัปโป) คือมุ่งหมายที่จะไม่ให้มีความทุกข์ คนเรามุ่งหมายผิดเพราะไม่รู้ว่าทุกข์เป็นอย่างไร อย่างเช่นว่านักศึกษาได้ลงทุนเรียนเป็นปี ๆ เสียเงินทองมากมายนี้ เขามุ่งหมายกันตรงไหน นักศึกษาควรจะมุ่งหมายให้ถูกต้อง อย่าได้มุ่งหมายแบบเห็นกงจักรเป็นดอกบัว หรือเห็นงูเป็นปลา ถ้าได้อาศัยความรู้ทางพุทธศาสนาแล้ว จะรู้จักมุ่งหมายถูกต้อง ทำให้ไม่เป็นทุกข์ ในขณะที่เรียนอยู่ก็ไม่เป็นทุกข์ ขณะที่ไปประกอบอาชีพก็ไม่เป็นทุกข์ ประกอบอาชีพสำเร็จมีผลมาบริโภคใช้สอย ก็ไม่เป็นทุกข์ นั่นแหละจึงจะเรียกว่ารู้จักปรารถนาถูกต้องหรือมุ่งหมายชอบ

พูดจาถูกต้อง (สัมมาวาจา) **ทำการงานถูกต้อง** (สัมมากัมมันโต) ตลอดจน **ดำรงชีวิตถูกต้อง** (สัมมาอาชีโว) ก็อาศัยสัมมาทิฏฐิเป็นมูลฐานคุ้มครอง ควบคุมให้อยู่ในร่องในรอยของทางสายกลาง ฉะนั้นปัญหาจึงไปอยู่ที่ว่า พยายามทำความเห็นชอบให้มากจนบังคับตัวเองได้ ให้ความคิดชอบมีอำนาจพอที่จะเหนี่ยวรั้งเอาให้เข้ามาในร่องในรอยของทางสายกลางนี้ ให้จงได้แล้ว **ความเพียรชอบ** (สัมมาวายาโม) **การควบคุมตนด้วยสติอย่างถูกต้อง** (สัมมาสติ) **การดำรงจิตมั่น** (สัมมาสมาธิ) ก็จะเกิดขึ้นตามมาเอง

และยังส่งเสริมสัมมาทิฏฐิในเรื่องความเห็นถูกต้อง ความดี ความจริงและการกระทำจริง สัมมาสมาธิจะควบคุมให้ทุกข้อเป็นไปในทางถูกต้องเรื่อยไป อาศัยสัมมาสมาธิเป็นกำลังดันไป อาศัยสัมมาทิฏฐิเป็นเครื่องจูงอยู่ข้างหน้า และอาศัยความถูกต้องข้ออื่น ๆ ช่วยสนับสนุนพร้อม ๆ กันหมด มันจึงมีอาการแล่นไปสู่ทิศทางที่เราไม่เคยไปถึงมาก่อน

พอเราเป็นอยู่ชอบด้วยองค์แปดประการของมรรคนี้แล้ว กิเลสก็ถูกล้อมหมด มันไม่ได้กินอาหารทางหู ทางตา ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายอีกต่อไป มันก็ผอมลงและจะตายไปในที่สุด นี่เป็นอุบายอย่างยิ่งของพระพุทธเจ้าท่านจึงทำว่าไม่มีสิ่งอะไรที่ดียิ่งไปกว่านี้ กล่าวโดยทั่วไปแล้ว จะเห็นได้ว่าการเป็นกลางนี้ อยู่ที่ความพอเหมาะพอดี ฉะนั้นจะจำ "**ความพอเหมาะพอดี**" ไว้ก็ได้ มันจะเป็นเครื่องช่วยเตือนให้เกิดความเป็นกลาง การทำอะไรมากไปหรือน้อยไปนี้ไม่เรียกว่าเป็นกลาง **ในการจะทำอะไรนั้น พระพุทธเจ้าให้หัวข้อไว้ว่า จะต้องรู้ความพอดี คือรู้ในเหตุ รู้ในผล รู้ในตน รู้ในประมาณ รู้ในกาล รู้ในสังคม รู้ในบุคคล** (สัปปุริสธรรม) เมื่อเราเข้าใจความพอเหมาะพอดีแล้ว ถึงไม่มีใครบอกเรา เราก็รู้เองว่าตรงไหนกลาง ตรงไหนเป็นสุดโด่งข้างซ้าย สุดโด่งข้างขวา ไม่มีการเหวี่ยงซ้ายเหวี่ยงขวากันต่อไป ฉะนั้นมันไม่ระหกระเหิน มันไม่ชอกช้ำทั้งในเรื่องการหามากินก็ดี ในเรื่องการบริโภคใช้สอยก็ดี เรื่องศึกษาเล่าเรียนก็ดี เรียกว่าเป็น

ผู้เดินอยู่ในทางสายกลาง อย่างที่บอกไว้แล้วว่า ให้มีด้วยความไม่ยึดว่า "มี" ซึ่งมีค่าเท่ากับ "ไม่มี" นี่คือวิธีของพระพุทธเจ้าที่ไม่ยึดมั่นใน "มี" และไม่ยึดมั่นใน "ไม่มี" นี่เป็นการปฏิบัติอย่างถูกต้อง

คือถ้าจะมีก็มีไปตามภาษาโลก ๆ ส่วนในจิตใจนั้นไม่รู้สึกยึดมั่นว่ามีอย่างนี้มันไม่มีเรื่องทุกข์ใจ ไม่มีเรื่องดีใจ เมื่อจะมีเงินมีทอง มีสามีภรรยามีอะไรก็ตามใจที่คนเขามี ๆ กันอยู่ ก็ให้มีแต่ในเรื่องของฝ่ายที่เขาสมมติว่ามีตามเรื่องของโลก ส่วนเรื่องนึกของจิตของวิญญาณนั้น อย่าได้โง่จนกระทั่งรู้สึกว่าเรามีจริง ๆ เพราะว่าทางธรรมะนั้นเราไม่อาจจะมีอะไรได้ **ธรรมชาติไม่ยอมให้เรามีอะไรเป็นกรรมสิทธิของเราตลอดไป** ธรรมชาติสงวนสิทธิของมันอยู่เสมอว่า สิ่งต่าง ๆ เป็นของธรรมชาติ เราอย่าได้ไปหลงเอาอะไรมาเป็นของเราโดยเด็ดขาด ถ้าเราไปคิดอย่างนั้น เป็นทุกข์ห่วงใยขึ้นมาทันที แล้วต่อมาจะทุกข์ยิ่งขึ้น เมื่อสิ่งนั้นมันแสดงอาการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงพูดว่า ท่านไม่ยุ่งกับ "เรื่องมี" และ "เรื่องไม่มี" ท่านไม่เข้าไปเกี่ยวข้องข้างไหนหมด ไม่ไปยึดมั่นถือมั่นข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ท่านอยู่ในทางสายกลาง ท่านปฏิบัติถูกต้องต่อสิ่งทั้งปวง ในแง่ของของโลก ๆ ก็ปฏิบัติอย่างโลก ๆ ในแง่ของธรรมะก็ปฏิบัติอย่างธรรมะ ไม่ให้มีอะไรผืนกันทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรมนั้นเรียกว่าเดินสายกลาง ตรงแน่วไปสู่ความดับทุกข์โดยไม่มีอะไรจะต้านทานได้หรือป้องกันได้ ดังที่เขากล่าวสรรเสริญคุณของ

พระธรรมที่พระพุทธเจ้าประกาศนี้ว่า เป็นธรรมที่ใคร ๆ ตีโต้ให้ถอยกลับไปไม่ได้ แม้ผู้นั้นจะเป็นเทวดา เป็นมาร เป็นพรหม หรือเป็นอะไรก็ตาม ทั้งนี้หมายความว่า ไม่มีใครอาจจะพิสูจน์ว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นผิด

ฉะนั้น ขอให้รับเอาสิ่งที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้ ชนิดที่ว่าใครค้านไม่ได้นี้ ไปเพื่อดับทุกข์โดยสิ้นเชิง ทำให้ถูกต้องทั้ง ๘ ประการ รวมกันเป็นทางสายกลาง ไปสู่ความดับทุกข์ นี้เป็นตัวแท้ของธรรมะ เป็นตัวแท้ของพระพุทธศาสนา เป็นตัวพรหมจรรย์ทั้งหมด ที่รวมกันเข้าไว้ได้ในทางสายกลาง

มรรค ผล นิพพาน

ในบทนี้จะกล่าวถึง ผลของการเดินทางสายกลาง ซึ่งได้แก่สิ่งที่เรียกว่า มรรค ผล นิพพาน โดยที่แท้ก็คือการหมดความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราและของเรา ในการอธิบายครั้งนี้ อาตมาก็พร้อมที่จะรับคำเยาะเย้ยของผู้ที่เขาจะเยาะเย้ยว่า เอาเรื่องมรรค ผล นิพพาน มาพูดแก่คนสมัยนี้ ซึ่งจะฟังเรื่องมรรค ผล นิพพานให้เข้าใจได้อย่างไรกัน นักสอนพุทธศาสนาทั้งหลายเห็นว่าเป็นเรื่องพ้นสมัยหรือเป็นเรื่องไร้สาระ แต่อย่างไรก็ตามขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟังให้สมกับที่อาตมาเสียสละที่จะถูกเยาะเย้ย และขอให้สนใจเป็นพิเศษกว่าบทอื่น ๆ เพราะว่าเรากำลังจะพูดถึงเรื่องที่เขาประณามกันว่าไม่อาจจะเข้าใจได้สำหรับคนหนุ่มคนสาว หรือคนในยุคนี้ ส่วนสำหรับผู้ที่คงแก่เรียนนั้น ถ้าใครเห็นว่าในการอธิบายของอาตมานี้ มีคำอธิบายอะไรที่แปลกออกไปไม่เหมือนกับความรู้ชนิดที่เคยเล่าเรียนมาจากตำรา หรือครูบาอาจารย์ทั้งหลายแล้ว ก็ขอให้ช่วยรับไปคิดไปวิจารณ์ดูว่ามันจะเป็นไปได้ไหม ในการที่จะเข้าใจเรื่องมรรค ผล นิพพาน ในลักษณะที่กล่าวต่อไปนี้

คำว่า มรรคผล นิพพาน นั้น คนแก่ ๆ โดยเฉพาะคนที่แก่วัด ได้ยกเอาคำสามคำนี้เป็นคำศักดิ์สิทธิ์สูงสุด แสดงกิริยาอาการท่าทางให้คนทั้งหลายกลัวจนกระทั่งคนทั่วไปกลัวคำว่า "มรรค ผล นิพพาน" และไม่กล้าสนใจ ความ

จริงตัวเองก็ไม่รู้จักสิ่งนั้นและไม่เข้าใจเรื่องนั้น แล้วก็แกล้งทำท่าทางกลัว หรือยกขึ้นไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่น่ากลัวหรือในฐานะเป็นสิ่งที่จะถึงได้ก็ต่อเมื่อต้องตายแล้วตายอีกหลายสิบหลายร้อยชาติ บางคนก็เข้าใจว่าเป็นเมืองแก้ว ทำนองเรื่องสวรรค์ชั้นสุขาวดีของอินดูหรือของลัทธิมหายานแบบกลางบ้านของพวกอาซิ้มทั้งหลาย มรรค ผล นิพพาน ก็เลยเป็นเรื่องเข้าใจกันไม่ได้ และไม่ยอมสอนกัน ฉะนั้น ขอให้เราตั้งใจฟังให้เข้าใจกันให้ได้ และให้ตรงอย่างยิ่งตามความมุ่งหมายของพระพุทธเจ้า หรือของพระพุทธศาสนา

คำว่า "มรรค" แปลว่าทาง และหมายถึงทางสายกลางดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คำว่า "ผล" ก็แปลว่าผลที่เกิดขึ้นจากการเดินไปตามทางสายกลางนั้นเอง คำว่า "นิพพาน" แปลว่าสิ้นทุกข์ ดับทุกข์ เพราะว่าถ้าใครเดินตามทางสายกลางแล้วก็จะมีภาวะเป็นผู้ที่สิ้นทุกข์ คือเสวยผลของการเดินในทางนั้น คำว่ามรรค ถ้าจะเปรียบโดยความทั่วไป ก็คือการกระทำที่ควรกระทำอย่างยิ่ง ได้แก่การปฏิบัติธรรม คำว่าผลก็แปลว่าทำถูกจนได้รับผลประสบความสำเร็จในการปฏิบัติธรรม นิพพานก็คือการได้รับผลของการที่กิเลสสิ้นไปแล้ว ใช้ชีวิตอยู่ด้วยความว่างจากกิเลส นิพพานก็เป็นภาวะของการว่างจากกิเลสนั่นเอง

มรรคผลนิพพาน ย่อมเกี่ยวข้องอยู่กับการงานหรือการกระทำเป็นประจำวันของคนทุกคน ไม่ยกเว้นแม้แต่นักเรียนในโรงเรียน ฉะนั้นเราอย่าได้กลัวคำว่ามรรคผลนิพพาน และเราอย่าได้คิดว่าจะประสบสิ่งเหล่า

นี้ต่อเมื่อตายแล้วอีกหลายสิบชาติ ซึ่งคำกล่าวเช่นนี้จะเป็นจริงไปไม่ได้ เป็นคำกล่าวที่คนโง่ ๆ เขลา ๆ กล่าวไปตามความเข้าใจผิดของเขาเอง ไม่ตรงตามที่พระพุทธเจ้าท่านกล่าวไว้เลย

คำอุปมาของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับเรื่องของมรรคผลนิพพานนั้น ท่านเปรียบเทียบเหมือนการที่คนจะเอาตัวรอดจากการจมน้ำตาย คนบางพวกตกน้ำลงไปแล้วหายเงียบไปเลย หมายความว่าเขาตายไปโดยไม่ได้โผล่ให้ใครเห็น คนบางพวกตกน้ำไปแต่ยังโผล่ขึ้นมาได้ครั้งหนึ่ง แต่แล้วก็จมลงหายไป คือตายเหมือนกัน คนบางพวกดีกว่านั้นนิดหน่อย คือโผล่ขึ้นมาสองสามครั้ง แต่เมื่อไม่มีใครช่วยเขา เขาจึงจมน้ำตายด้วยเหมือนกัน เหล่านี้คือพวกที่ตาย ที่นี้คนบางพวกตกน้ำจมลงไปแล้ว สามารถโผล่ขึ้นมาและว่ายน้ำอยู่ได้ ชะเง้อคอมองหาทิศทาง จนกระทั่งเขาเห็นทิศทางแล้วจึงว่ายมุ่งเข้าไปหาฝั่ง อีกพวกหนึ่งนั้นคือพวกที่ว่ายใกล้ฝั่งเข้าไปทุกที ๆ บางพวกก็ว่ายเข้าไปถึงเขตน้ำตื้น จนกระทั่งเขายืนได้เดินได้ เขาก็เดินท่องน้ำขึ้นไปบนฝั่ง พวกที่ดีที่สุดก็คือพวกที่ขึ้นบกได้แล้ว เนื้อตัวแห้งสนิท นั่งสบายนอนสบายอยู่บนบกด้วยความปลอดภัย ในพวกที่จมน้ำตายไปนั้นเราไม่พูดถึง แต่ขอให้ดูคนที่ไม่ตาย ๔ พวก คือพวกที่หนึ่งโผล่ขึ้นมาได้และกำลังว่ายน้ำอยู่ เขามองเห็นฝั่งและมุ่งหน้าเข้าหาฝั่ง พวกที่สองกำลังว่ายเข้าไปใกล้ฝั่งมากขึ้น ๆ พวกที่สามถึงเขตน้ำตื้น พวกที่สี่คือพวกที่ขึ้นบกได้โดยสมบูรณ์ คน ๔ พวกนี้พระพุทธเจ้าท่านเปรียบเทียบกับพวกที่บรรลุมรรคผลสี่ขั้น คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

ชื่อทั้งสี่ชื่อนี้บางคนฟังแล้วก็รู้สึกรำคาญ เพราะเห็นว่ามันไกลสุดเอื้อมอีกเหมือนกัน แต่ถ้าเขาจะเป็นคนมีบุญอยู่บ้าง คือไม่โง่เขลาเกินไปแล้ว ก็จะเข้าใจได้ว่าพระพุทธเจ้าท่านเปรียบไว้อย่างไร คือเป็นเพียงแต่คนที่ว่ายน้ำอยู่และมองเห็นฝั่งว่าอยู่ทางทิศไหน แล้วก็มุ่งหน้าไปหาฝั่ง เราจะเป็นคนพวกนี้ไม่ได้หรืออย่างไร ถ้าไม่ได้ก็ต้องจมน้ำตายและไม่ต้องสอนกัน พระโสดาบันก็คือคนพวกแรกนี้ พระสกิทาคามีก็คือพวกที่ว่ายใกล้ฝั่งเข้าไปทุกที ๆ พยายามว่ายอีกพักเดียวแข็งใจอีกทีเดียวก็ถึงฝั่ง พระอนาคามีก็คือพวกที่ถึงเขตน้ำตื้นจนยืนถึง ไม่ต้องว่ายกันอีก แต่ยังอยู่ในน้ำแค่อก ส่วนพระอรหันต์ท่านเปรียบกับพวกที่ถึงฝั่งจนนั่งนอนสบายอยู่บนบก แห้งสนิทไม่ต้องเปียกปอนอะไรกันอีกแล้ว

คราวนี้มาถึงปัญหาต่อไปว่า ที่ว่าว่ายน้ำนั้นเป็นทะเลอะไรกัน ถ้าจะพูดให้เป็นภาษานักประพันธ์ ก็ว่าเป็นทะเลแห่งชีวิต ทะเลแห่งสังสารวัฏฏ์ กล่าวคือทะเลของการเวียนว่าย ตายเกิดของ ความรู้สึก ที่ว่าเรามีตัวมี ตนมี อะไรของตัวของตน แล้วประพฤติไปตามอำนาจของกิเลส ได้รับผลมาอย่างไรก็ก่อความอยากรูปใหม่ขึ้นมาอีก คิดเห็นแก่ตัวขึ้นมาอีก และพยายามกระทำไปตามความอยากนั้นอีก เป็นเรื่องการเวียนวนของสิ่ง ๓ อย่าง คือความอยาก → กระทำตามความอยากนั้น → ได้รับผลหรือไม่ได้ผลก็ตาม ย่อมก่อเป็นความอยากขึ้นมาอีก → กระทำอีก → ได้ผลหรือไม่ได้อีก วนเวียนเป็นวงกลมอยู่อย่างนี้หยุดไม่ได้ และเกิดความทุกข์ใจนานาประการอยู่ในวงกลมนี้ เพราะ

เต็มไปด้วยความรู้สึกว่ามีตัวเรา – ของเรา เต็มไปด้วยความยึดมั่นถือมั่นต่าง ๆ นานา หาความโล่งใจว่างใจมิได้ ไม่เคยสนใจที่จะแก้ไข ไม่เคยเห็นทางที่จะระงับดับทุกข์ จึงจมอยู่ในวงกลมแห่งกองทุกข์นี้ตลอดไปจนตาย ไม่มีโอกาสหลุดพ้น นี่แหละคือทะเลที่พระพุทธเจ้าท่านทรงหมายถึง

เพราะฉะนั้นปุถุชนคนที่หนามากไปด้วยกิเลส มีความหลงผิดหุ้มห่อดวงตาหนา ก็ย่อมไม่รู้ทิศทางที่จะเอาชนะการเวียนว่ายอยู่ในวงกลมนี้ มันจึงต้องตายอยู่ร่ำไปภายในวงกลมนี้ มีกิเลส → แล้วทำไปตามกิเลส → และได้รับผลของกิเลสไปตลอดชีวิตเลย ไม่เคยโผล่ขึ้นมาได้จากน้ำ (กิเลส) คือไม่เคยเห็นทิศทางหรือเห็นแสงสว่างของมรรค ผล นิพพาน ไม่มีความเข้าใจอันถูกต้องที่เกี่ยวกับชีวิต แม้แต่ว่าตัวเองเกิดมาเพื่ออะไรก็ยังไม่รู้ ฉะนั้นจึงเหมือนกับจมน้ำตายไม่เคยโผล่ขึ้นมา หรือโผล่ขึ้นมา ครั้งหนึ่งสองครั้ง แต่ก็ไม่มีทางที่จะเปลี่ยนใจได้ ยังหลงผิดไปตามเดิม และย่อมตายไปด้วยความหลงผิด บางทีก็เกิดสะกิดใจได้สักสามสี่ครั้ง แต่แล้วก็ยังหลงไปตามเดิมอีก แล้วก็ตายไปด้วยความหลงเช่นกัน ถ้าจะเป็นพวกที่รอดก็ต้องมีความรู้ที่ถูกต้องตามที่เป็นจริง ว่าความทุกข์คืออะไร ? เหตุให้เกิดทุกข์นั้นคืออะไร ? ภาวะที่ไม่มีทุกข์เลยคืออะไร? และปฏิบัติอย่างไร จึงจะได้ความไม่มีทุกข์มาก

อย่างนี้เรียกตามภาษาวัดว่าคนมี "ธรรมจักษุ" ถ้าเรียกอย่างภาษาบ้าน ก็คือคนมีสติปัญญาพอที่จะมองเห็นว่าความทุกข์อยู่ที่ไหน และความดับ

ทุกข์ไปทางไหน หรือว่าเราเกิดมาเพื่อจะไปที่ไหนกัน เพื่อจะทำอะไรกัน เพียงแต่เริ่มรู้หรือเข้าใจถูกต้องอย่างนี้ ก็อยู่ในพวกที่เปรียบได้กับพระโสดาบัน คือพวกที่โผล่จากน้ำมองเห็นทิศทางที่จะว่ายไป จากทะเลลึกเข้าไปหาฝั่งได้ ถ้าเขาได้ว่ายเข้าไปมากกว่านั้น ก็หมายความว่ามนุษย์ผู้นั้นฉลาดมากขึ้น ในการที่จะประพฤติให้ผิดน้อยลงไปทุกที ๆ มีความประพฤติถูกต้องมากขึ้น ความถูกต้องของเรื่องนี้หมายความว่า ทำให้เกิดการยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราว่าของเราเบาบางลงไป มีความรู้สึกเกี่ยวกับ ตัวเรา – ของเราน้อยลงทุกที ๆ จึงเปรียบกันได้กับผู้ที่ใกล้ฝั่งเข้าไปทุกที ๆ นี้ได้แก่พระสกิทาคามี ส่วนพระอนาคามีก็ได้แก่ผู้ที่ว่ายไปจนกระทั่งถึงเขตน้ำตื้นยืนได้ เมื่อถึงขั้นสุดท้ายคือพระอรหันต์ท่านก็หมดความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวเราว่าของเรา มีความรู้สึกว่าว่างจากตัวเราของเรา และเต็มไปด้วยสติปัญญาแจ่มใส เห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง เรียกว่ามีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ไม่มีชีวิตอยู่ด้วยกิเลสตัณหาอีกต่อไปโดยเด็ดขาด มีความสะอาด สว่าง สงบ เต็มที่โดยประการทั้งปวง เป็นพวกที่นั่งบนบกตัวแห้งสนิทแล้ว ไม่ถูกรบกวนด้วยความทุกข์ ซึ่งในที่นี้เปรียบเหมือนน้ำทะเลซึ่งเต็มไปด้วยความเปียกปอนและสัตว์ร้าย

ฉะนั้นขอให้กำหนดความหมายของคำว่า "มรรค ผล นิพพาน" ไว้ในลักษณะอย่างนี้ ทุกคนจะต้องได้รับผลเป็นของตัวทุกคน แม้เพียงแต่แรกเห็นลู่ทางและ เดินถูกทางก็ จะมีการรับผล ของการเดิน ถูกทาง อยู่ด้วย เหมือนกันฉะนั้น ขอให้เข้าใจว่า แม้พระอริยบุคคลชั้นต้น ๆ เช่น พระโสดาบันและพระ

สกิทาคามี ท่านก็ได้รับผลอยู่แล้ว ท่านดับทุกข์ได้เท่าไร ก็เป็นนิพพานของท่านเท่านั้น ท่านสามารถมีชีวิตอยู่ด้วยความผาสุกตามขั้นของท่าน หมายความว่า นิพพานได้ลดลงมาระดับที่เหมาะกับพระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และมีความหมายเต็มเปี่ยมในกรณีของพระอรหันต์

อริยบุคคลทั้ง ๔ ประเภทนี้ เป็นพวกที่รอดตาย ไม่จมน้ำ อย่างปุถุชนทั่ว ๆ ไปที่กำลังจมน้ำอยู่ โอกาสที่จะรอดตายนั้นก็มีอยู่ในชีวิตประจำวันของเราทุกคน ใครที่ไม่หลงทาง ที่เห็นลู่ทางของชีวิตที่จะดำเนินไปโดยถูกต้อง เห็นสัจจธรรมแล้ว ก็เรียกว่าอยู่ในกระแสของพระอริยบุคคลทั้งนั้น ฉะนั้นอย่าไปทำลายตัวเองด้วยการคิดว่าเหลือวิสัยหรือสมัครเป็นผู้ไม่รู้ไม่ชี้ คิดเอาแต่ความสะดวกหรือความพอใจของตนเป็นประมาณ คือสมัครใจยอมทุกข์ ซึ่งที่แท้คนเราไม่ควรจะต้องเป็นทุกข์มากถึงขนาดนั้น ธรรมชาติไม่ได้สร้างเรามาให้ต้องเป็นทุกข์ แต่ความเข้าใจผิดของเราเองทำให้เราต้องเป็นทุกข์อย่างนั้น ฉะนั้นอย่าเป็นผู้ขาดทุนในเรื่องนี้ ธรรมชาติได้สร้างเรามาให้มีสติปัญญาความสามารถที่จะดับทุกข์ได้เท่าไร จะเป็นอยู่ด้วยความสงบสุขเท่าไร เราจะต้องเอาให้ได้เต็มที่ อย่าให้ต้องขาดทุนเลย คนเขลาบางคนอาจคิดไปว่าฉันไม่ได้ขาดทุน จึงไม่ต้องคิดถึงข้อนี้มุ่งเอาแต่ความสนุกสนานโดยเห็นเป็นกำไรเรื่อย ๆ ไม่เห็นเป็นการขาดทุน แต่ที่แท้มันก็คือความขาดทุนอย่างย่อยยับ เพราะเขาควรจะได้ของประเสริฐสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้ ซึ่งถ้าคิดเปรียบเป็นราคาก็ตั้ง

พันล้านหมื่นล้านบาท เขากลับได้ไปเพียงความสนุกสนานไม่กี่สตางค์ แล้วก็ตายไปด้วยการได้ผลอันไม่เป็นแก่นสารเพียงเท่านั้น อย่างนี้เรียกว่า ความขาดทุนของคนเขลา

ทีนี้จะได้อธิบายถึงลักษณะของอริยบุคคล ทั้ง ๔ เหล่านั้นอีกครั้งหนึ่ง คือมรรคผลระดับแรกที่สุดคือการเป็นพระโสดาบัน คำว่า "โสดาบัน" ตามตัวหนังสือแปลว่า "ถึงกระแส" คือก้าวลงสู่วิถีทางที่จะไปสู่ความดับทุกข์ ผู้ใดมองเห็นชัดเจนในเรื่องของชีวิต ในเรื่องของความทุกข์ จนไม่มีการเดินผิดทางอีกต่อไป กล่าวคือเดินแต่ในทางสายกลาง เพียงกำลังตั้งต้นเดินหรือเริ่มเดินในทางที่ถูกต้องเท่านั้น ก็เรียกว่าเป็นผู้ถึงกระแสหรือก้าวเข้าสู่วิถีทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง คือมีพระนิพพานอยู่ในปลายทาง อย่างนี้เรียกว่าพระโสดาบัน

ถัดไปเป็นพระอริยบุคคลประเภทที่สอง เรียกว่าสกิทาคามีแปลว่า "ผู้มาอีกครั้งหนึ่ง" หมายความว่าพระสกิทาคามีเดินไปตามหนทางอันถูกต้องนั้นแล้ว แต่เพราะกิเลสดั้งเดิมที่เหลือเชื้ออยู่บางอย่าง ยังทำให้เกิดความระลึกนึกคิดหวลกลับไปเหมือนกันแต่ไม่ใช่การวกกลับเลย ย้อนกลับมาด้วยความอาลัยอาวรณ์ใน สภาพ ความ เป็น อยู่เดิม ๆ พอใจติด ใจใน ความ สุขเวทนา เดิม ๆ อย่างคนธรรมดาอีกครั้งหนึ่ง แต่อีกไม่กี่มากน้อยก็หันกลับไปสู่ที่ตั้งใจไว้เดิมได้และแน่วแน่ยิ่งไปกว่าเดิม มุ่งตามทางต่อไปนี้เป็นกริยาอาการธรรมดาที่มนุษย์

เราต้องเป็นอย่างนั้น การที่ใครจะเดินไปในทางสูงหรือทางประเสริฐนั้น ยากนักที่จะไม่มีความลังเลใจ ย้อนกลับมาสู่สภาพเดิมด้วยความอาลัยอาวรณ์ในกามารมณ์บ้าง จึงมีอาการอย่างนี้อยู่ในพวกพระอริยเจ้าประเภทที่สอง ซึ่งถือว่ามีความโลภความโกรธความหลง น้อยกว่าพระโสดาบัน

พระอริยบุคคลพวกที่สามได้แก่พระอนาคามี แปลว่า "ไม่กลับมาสู่โลกนี้อีก" คือว่าไม่มีจิตใจหวลมาสู่วิสัยโลกที่มีกามนี้อีกเลย จะได้เป็นพระอรหันต์โดยเที่ยงแท้ในเวลาต่อไป

พระอรหันต์ คือพวกที่ถึงปลายทางแล้วโดยสมบูรณ์เป็นผู้ถึงความประเสริฐสุดในสิ่งที่มนุษย์เราจะถึงได้ หมายความว่าธรรมชาติสร้างเรามาให้เข้าถึงได้สูงสุดเพียงไร มันก็สูงสุดอยู่เพียงแค่ความเป็นผู้ดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง กล่าวคือเป็นพระอรหันต์นั้นเอง อย่าได้ถือว่าเป็นเรื่องนอกฟ้าป่าหิมพานต์ หรือเป็นเรื่องที่จะถึงได้ก็แต่เมื่อตายแล้วหลาย ๆ สิบชาติ มันเป็นเรื่องภายในชีวิตนี้เอง ก่อนเข้าโลงนี้เองไม่ใช่อย่างที่เขาชอบโฆษณากันอยู่ว่าทำบุญให้ทานกันมาก ๆ เพื่อไปสวรรค์เสียก่อน ไปเป็นพรหมเสียหลายหมื่นหลายแสนปีก่อน แล้วจึงจะมีหวังได้นิพพาน พระพุทธเจ้าท่านไม่เคยมุ่งหมายอย่างนั้นเลย ท่านมุ่งสอนคนเพื่อให้เข้าถึงกระแสอันไม่มีการย้อนกลับไปสู่สภาพต่ำ แม้แต่จะมีอาลัยอาวรณ์อยู่บ้างแต่ก็ยังรุดไปข้างหน้าเรื่อย ๆ ฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่าพระองค์เองเป็น

ผู้รับประกันว่า พวกที่ก้าวลงสู่กระแสของทางสายกลาง คืออริยมรรคมีองค์แปดแล้ว จะไม่กลับมาสู่ทางต่ำแน่ ๆ มีแต่รุดไปข้างหน้าเรื่อย ๆ **ฉะนั้นเราจึงควรสนใจคำว่า "มรรค ผล นิพพาน" ไว้ในฐานะที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของคนในชาตินี้เอง กล่าวคือ ที่นี่ และเดี๋ยวนี้**

ปุถุชนที่ไม่ใช่พระอริยบุคคล ยังเต็มไปด้วยความรู้สึกว่าเป็นตัวตน–ของตน ถ้าเป็นตัวตนอย่างไม่ดี คือว่าเป็นอย่างบาปอย่างอกุศล ก็ทำตนเองให้ทุกข์และทำผู้อื่นให้ทุกข์ด้วย ส่วนพระอริยะเจ้าทั้งหลายนั้นมีความรู้สึกที่เป็นตัวตน–ของตนน้อยลงไป แม้ความรู้สึกที่เป็นตัวตนและของตนอย่างดี คือมีความประพฤติถูก และความยึดมั่นถือมั่นในความดีอย่างนี้ก็ต้องน้อยลง ๆ ตามลำดับ ๆ จนกระทั่งไม่มีความรู้สึกว่ามีตัวตนเลยเมื่อไม่มีตัวตน แล้วก็ไม่มีอะไรเป็นของตนโดยแน่นอน มันไม่มีที่ตั้งที่อาศัย ในบางเวลาเราไม่มีความรู้สึกถึงตัวตนเลย จึงสบายใจในความว่างจากความเห็นแก่ตัว "ความว่าง" เกิดขึ้นเมื่อไรเมื่อนั้นก็จะสบายใจที่สุด แต่พอเกิดความรู้สึกว่าเป็นตัวตน เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ และจะต้องรับผิดชอบทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ หรือมีของนั้นของนี้เป็นของตน ที่ต้องรับผิดชอบขึ้นมาเมื่อไรแล้ว เมื่อนั้นก็จะเป็นทุกข์ใจทันที จะเป็นกี่นาทีกี่ชั่วโมงก็ตาม มันจะต้องเป็นทุกข์ตลอดเวลาที่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวเรา หรือของเขา แม้สักนาทีเดียวก็เป็นทุกข์ ถ้าใจเราว่างจากความรู้สึกว่าเป็นตัวตน หรือของตนได้ เมื่อนั้นจะไม่มีความทุกข์ เหมือนกับพวกเราที่กำลังอ่านอยู่นี้

ระหว่างนี้แม้จะอ่านไปคิดไปก็ไม่นึกถึงตัวตน ไม่คำนึงว่าอะไรเป็นของตน มันเพียงแต่เป็นการหายใจอยู่ด้วยสติปัญญาล้วน ๆ ในขณะที่กำลังอ่านอยู่หรือคิดอยู่นี้ เป็นเวลาที่ว่างจากตัวตน แต่เต็มไปด้วยสติปัญญา อย่างนี้ไม่มีทุกข์เลย เรียกโดยโวหารธรรมะว่าเวลานี้เรา "ว่าง" ว่างจากอะไร ? ก็ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวตนและของตนนั่นเอง ทั้ง ๆ ที่เต็มเปรี่ยมอยู่ด้วยสติปัญญาคอยอ่านคอยคิด คอยนึกสงสัยไปตามนั้น ก็ยังเรียกว่า "ว่าง" อยู่ ภาษาธรรมะเขาหมายถึงอย่างนั้น คำว่า "ว่าง" นี้ไม่ใช่ว่างชนิดไม่มีความรู้สึกตัวอะไรเลย เช่นนั่งวิปัสสนาตัวแข็งเป็นท่อนไม้ไม่มีสติสัมปชัญญะ แล้วไปเรียกว่าว่าง นั่นเป็นเรื่องของนักสอนพวกหนึ่งที่ว่าเอาเองไม่ใช่พระพุทธเจ้าท่านว่า ถ้าว่างตามแบบ "สุญญตา" ของพระพุทธเจ้าแล้ว หมายถึง "ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวตนหรือมีอะไรเป็นของตน" แม้ท่านที่กำลังอ่านหนังสืออยู่นี้ ก็ไม่ได้นึกถึงตัวตนหรือนึกว่ามีภาวะอะไรเป็นของตน อย่างนี้ก็เรียกว่า "ว่าง" ได้ แต่ถ้าพอไปทำอะไรอย่างอื่นเข้า คือนึกถึงตัวตนหรือของตนขึ้นมา หรือมีอะไรมากระทบตาหูจมูกลิ้นกายใจ ก็เกิดความรู้สึกไปในทางตัวตนและของตน อย่างนี้ไม่ว่างเสียแล้ว คือไม่มีสติปัญญาที่เป็น "ความว่าง" มีแต่ความหนักใจกลัดกลุ้มเพราะความเห็นแก่ตัว ส่วนพระอริยะเจ้าท่านทำใจของท่านให้ว่างได้มากกว่าพวกเรา และว่างมากขึ้นชนิดที่จะไม่กลับวุ่นได้ง่าย ๆ จนกระทั่งว่างไปเลย **เป็นอยู่ด้วย "ความว่าง" นั่นแหละคือนิพพาน** ฉะนั้นเราทุกคนแม้

ที่กำลังอ่านอยู่นี้ ก็กำลังได้รับรสของนิพพานนิดหน่อย เป็นการชิมลองน้อย ๆ อยู่ในระดับหนึ่งทีเดียว คือได้รับผลหรือรสของ "ความว่าง" นั่นเอง อย่าได้เกลียดอย่าได้กลัว "ความว่าง" หรือนิพพาน อย่างที่คนเขลาทั้งหลายไม่เข้าใจ แล้วยังพูดพล่ามให้คนอื่นเข้าใจเขวเข้าใจผิดไปด้วย -ในขณะที่จิตว่างจากความรู้สึกเป็นตัวตน ก็เป็นนิพพานนั่นเอง เป็นเวลาที่ประเสริฐสุดของเรามีสติปัญญาเต็มอัตราของตน ทำอะไรได้ดีที่สุดจนเหมือนกับปาฏิหาริย์ทีเดียว

"ความว่าง" จึงเป็นสิ่งที่เราจำเป็นจะต้องใช้ และบางทีเราก็ใช้อยู่แล้วโดยไม่รู้ตัว เช่นเราจะขว้างอะไรให้ถูกเป้าหมาย ถ้าเราฉลาดพอที่จะทำให้ใจเราอยู่กับ "ความว่าง" ในขณะที่ขว้าง ก็จะขว้างได้แม่นอย่างผิดปกติ ตามปกตินั้น เรามักจะ ขว้างด้วย จิตที่วุ่นไป ด้วยความรู้สึก ว่าเป็น ตัวเรา ของเรา อย่างนี้ได้ผลสู้ไม่ได้ เพราะทั้งมือทั้งใจมันสั่นไปหมด ที่ว่าขว้างด้วยจิตที่ว่างนั้น บางคนอาจไม่เข้าใจหรือฟังไม่ถูก คือหมายความว่า ในขณะที่เราตั้งท่าจะขว้าง ขณะนั้นจิตต้องลืมความรู้สึกว่าตัวเราจะขว้าง จะขว้างเพื่ออวด จะขว้างให้ชนะคนอื่น หรือเพื่อแข่งขัน จึงลืมตัวเราเสีย มีแต่สติสัมปชัญญะเต็มไปด้วยสติปัญญา เพียงคิดว่าจะขว้างอย่างไรเท่านั้น มันเหลืออยู่แต่จิตกับร่างกาย ระบบประสาทและกล้ามเนื้อทั้งหลายจะทำหน้าที่ของมัน ความคิดที่เป็นตัวเราหรือเป็นของเราต้องไม่เข้ามาเจือปน เพราะฉะนั้นกำลังจิตของเราทั้งหมด

จะรวมอยู่ที่การขว้างเท่านั้น ถ้าพูดตามภาษาธรรมะก็เรียกว่าขว้างไปโดยไม่มีตัวตนผู้ขว้าง ขอให้จำสำนวนนี้ไว้บ้าง จะมีประโยชน์ในวันข้างหน้า กินโดยไม่มีตัวผู้กิน นอนโดยไม่ต้องมีตัวผู้นอน เดินทางไปโดยไม่ต้องมีตัวผู้เดินทาง เป็นการกินการนอนการเดินที่ไม่มีความทุกข์เลย คืออยู่เป็นสุขสบาย พวกพุทธศาสนามหายานนิกายเซ็น เขาสอนอย่างนี้ทั้งนั้น เรามีชีวิตอยู่โดยไม่ต้องมีตัวเรานี้ ฟังดูแล้วน่าขัน กินโดยไม่ต้องมีตัวผู้กิน ทำโดยไม่ต้องมีผู้ทำ แต่ว่าสติปัญญาเป็นผู้ทำแทน คือจิตที่ประกอบไปด้วยสติปัญญา ไม่มีความรู้สึกเจือปนอยู่ว่าเป็นตัวเราของเรานั้น มันทำเสียเอง เพราะฉะนั้นจึงไม่มีตัวเราผู้ทำ แต่มีการกระทำทุกอย่าง และกลับทำได้ผลดีที่สุด นี่คือคุณค่าของนิพพาน คือการรู้สึกว่าไม่มีตัวมีตน ไม่มีการเกิด ไม่มีอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น แต่ว่าจะใช้มันได้มากอย่างไรนั้น เอาไปพิจารณาดูเอาเองก็แล้วกัน อย่างน้อยมันก็ทำให้เราไม่เป็นทุกข์อยู่เป็นประจำ และทำให้เราสามารถทำการงานได้ผลทุกอย่าง แม้แต่งานฝีมือประณีตที่สุด เช่นช่างเขียนที่จะเป็นศิลปินเอกของโลก เขาจะต้องเขียนภาพโดยลักแต่มือ ป้ายสีไปด้วยจิตใจที่เต็มไปด้วยสติปัญญา ลืมตัวตนโดยสิ้นเชิง หรือศิลปินที่แสดงละครก็ต้องลืมตัวตน แล้วก็แสดงบทบาทซึ่งไม่ใช่เรื่องของตนเลย จึงจะแสดงได้ดี นี้เรียกว่าค่าของ "ความว่าง" หรือค่าของนิพพาน ถ้าเราว่างอย่างยิ่งเด็ดขาดไปไม่ได้ ก็ขอให้ว่างให้ได้ ในขณะที่เราจะทำสิ่งที่ยากที่สุดที่ดีที่สุด ถ้าพูดอย่างสำนวนธรรมะชั้นสูงสุดก็พูดได้ว่า "จงตายเสียก่อนที่จะตาย" ได้ยินอย่างนี้แล้วคงจะงง ทุกคนควรตาย

เสียก่อนแต่ที่ตนจะตาย ไม่ใช่ไปตายเอาตอนที่เจ็บหนัก ตอนที่เขาจะเอาใส่โลง ตอนนั้นเรียกว่าตายทางร่างกาย ให้ตายไปก่อนหน้านั้น คือตายเสียตั้งแต่เดี๋ยวนี้ ที่นี่ก็ยิ่งดี คือไม่มี "ตัวเรา" เสียที่นี่และเดี๋ยวนี้สำหรับจะตายต่อไป เป็นการดีวิเศษที่สุด แต่นั่นเป็นการบรรลุพระอรหันต์ ไม่ใช่เพียงพระโสดาบันพระสกิทาคามีหรืออนาคามี คนที่หมดความรู้สึกว่ามีตัวตนของตนโดยสิ้นเชิง ก็มีแต่พระอรหันต์เท่านั้น เพราะฉะนั้นพระอรหันต์จึงเป็นผู้ที่ไม่รู้จักตาย เพราะท่านได้ตายไปเสร็จแล้วก่อนแต่ที่จะตายเข้าโลง นี้พูดโดยสมมติ เพราะเมื่อไม่มีความรู้สึกว่ามีเราอยู่ตอนนั้น เราก็ไม่ตาย คือไม่มีตัวเราที่จะตาย ฉะนั้นขอให้เป็นอย่างนี้ให้ได้ก่อนที่จะถูกจับใส่โลง ก็เรียกว่าตายเสียตั้งแต่ก่อนจะตาย กลับเป็นคนที่ไม่มีความทุกข์เลย เพราะมันไม่คิดถึงความตายต่อไป ไม่มีตัวตนที่จะอยู่ ตัวตนที่จะตาย มีแต่จิตที่ประกอบด้วยสติปัญญาล้วน ๆ ทำไป พูดไป คิดไป ทำอะไรทุกอย่าง เหมือนอย่างที่เคยทำอยู่ทุกวันนี้ โดยไม่ต้องมีความรู้สึกว่าเราเป็นผู้กระทำ เรียกว่าทำโดยไม่ต้องมีผู้ทำ กินโดยไม่ต้องมีผู้กิน เป็นสุขโดยไม่ต้องมีผู้เป็นสุข นั่นแหละจึงจะเป็นสุขจริง ๆ ถ้าผิดจากนั้นแล้วมันเต็มไปด้วยตัวเราและของเรา มันหนัก มันร้อน มันร้อยรัด พัวพัน เสียดแทง เผาลน สารพัดอย่างแล้วแต่จะเรียกกัน

ท่านเห็นได้หรือยังว่า สิ่งที่เรียกว่ามรรคผลนิพพานนั้น มันเป็นของสำหรับคนทุกคนจริงหรือไม่ และเป็นของทุกคนอย่างจำเป็นที่สุดจริงหรือไม่ เพราะว่าถ้าเขาไม่ได้สิ่งนี้มา แทบกล่าวได้ว่าเขาไม่ได้เกิด

มาเป็นมนุษย์ แต่เกิดมาเป็นสัตว์นรกชนิดหนึ่ง หรือสัตว์เดรัจฉาน ที่หลงใหลในความเป็นอยู่ง่าย ๆ ตามธรรมชาติของสัตว์ชนิดหนึ่งเท่านั้น เขาไม่ต่างอะไรกับสัตว์เลย ฉะนั้นถ้าจะเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ ให้ได้รับคุณค่าของการเป็นมนุษย์ มันต้องฉลาดขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ คือการไม่ต้องมีความทุกข์เลย และทำอะไรได้มากที่สุด เป็นประโยชน์ที่สุดแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น เพราะว่าเขาเป็นอยู่ด้วยสติปัญญาดังที่กล่าวมาแล้ว ไม่ใช่เป็นอยู่ด้วยความเห็นแก่ตัวจัด อย่างที่คนส่วนมากกำลังเป็นกันอยู่

ทั้งหมดนี้ เป็นความหมายของคำว่า "มรรคผลนิพพาน" สำหรับคนทุกคน ทุกชาติ ทุกภาษา ทุกศาสนา ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งคนเฒ่าคนแก่ สมกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า มีธรรมะนี้ไว้เพื่อสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ไม่ใช่เพื่อใครคนใดคนหนึ่ง แต่เราไม่ได้เดินตามทางของท่าน เถลไถลออกไปนอกทางเรื่อย ๆ เพราะความที่เห็นแก่ตัวตนและของตนจัด เลยออกไปนอกทางของความสงบสุข ไปสู่หนทางแห่งความเร่าร้อนโดยไม่รู้สึกตัว แล้วบูชาสิ่งที่เร่าร้อนนั้นในลักษณะที่เห็นกงจักรเป็นดอกบัวไป น้ำตาไหลก็ยังชอบ นี่คือสังคมของมนุษย์หรือสังคมโลกในยุคปัจจุบัน ซึ่งกำลังเดินทางไปในเส้นทางอย่างนี้ ด้วยความรู้สึกอย่างนี้ มันจึงเป็นการสร้างวิกฤตกาลถาวรขึ้นในโลก ฟังจากวิทยุวันละ ๑๐ นาที ก็รู้ว่าโลกนี้อยู่ในสภาพวิกฤตกาลถาวรอย่างไร และไม่มีวันที่จะสิ้นสุดลงได้ มีแต่จะยุ่งยากมากขึ้นในทางเศรษฐกิจ ในทางการเมือง

ในทางการทหาร การครองชีพและอะไร ๆ ทุกอย่าง เป็นวิกฤตกาลถาวรที่เปิดเผยโดยตรงก็มี ที่เร้นลับซ่อนอยู่ก็มี เพราะว่าสังคมโลกกำลังประกอบด้วยความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนและของตนฝ่ายต่ำ อยู่ในอำนาจของกิเลสอันนี้ เหมือนกับคนตกน้ำ ก็มีแต่จะจมลงไปในน้ำ ไม่ใช่พวกที่จะโผล่ขึ้นมามองเห็นทิศทางแล้วว่ายเข้าหาฝั่ง แต่ถ้าหากความรู้เรื่องมรรคผลนิพพานของพระพุทธเจ้าแพร่หลายไปในหมู่มนุษย์ในโลกแล้ว สังคมคงจะกลับตัวได้โดยแน่นอน เพราะต่างคนต่างก็จะรู้จักโทษของความเห็นแก่ตัวจัด และรู้จักใช้สติปัญญาครองชีวิต ใช้ธรรมะแท้จริงครองโลก โลกก็จะอยู่ในความสงบสุข เราเป็นพุทธบริษัทจึงควรจะได้อะไรบ้างจาก ธรรมะของพระพุทธเจ้า และควรจะช่วยเพื่อนมนุษย์ร่วมโลกของเราที่ไม่ได้เป็นพุทธบริษัท ให้เข้าใจเรื่องนี้ ให้ตั้งอยู่ในแนวมรรคผลนิพพานอย่างที่กล่าวแล้วด้วย เพราะถ้าต่ำกว่านั้นมันไม่พอ คือมันจะไม่อาจปราบปรามภูตผี ปีศาจ กล่าวคือกิเลสที่เห็นแก่ตัวจัดนี้ได้ ต้องอาศัยอำนาจของมรรค ผล นิพพานมาใช้เป็นเครื่องมือเท่านั้น

ส่วนการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึง มรรค ผล นิพพาน นั้น พระพุทธเจ้าท่านให้ละกิเลสหมวดหนึ่ง เรียกตามภาษาบาลีเรียกว่า "สังโยชน์" ที่แท้ก็คือละความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนชั้นหยาบ ให้ได้มากขึ้นตามลำดับนั้นเอง ให้ตัวเราและของเราเบาบางมากขึ้น คำว่า "สังโยชน์" แปลว่า "เครื่องผูกมัด" คือผูกมัดชีวิตจิตใจของคนเราให้ติดไว้กับวิสัยของชาวโลก สิ่งที่ผูกมัดจิตใจก็

คือ ความ รู้สึก ยึด มั่น ถือ มั่น ว่า เป็น ตัว เรา หรือ มีอะไร ๆ เป็นของเรา ฉะนั้น สังโยชน์นี้คือ "ความเห็นแก่ตัว" นับตั้งแต่หยาบที่สุด จนถึงละเอียดประณีต ที่นิยมกันว่าดีนั่นเอง แม้ชนิดนี้ก็ต้องละไปด้วย สังโยชน์ ๓ ข้อที่ถ้าละได้แล้ว จะทำให้ปุถุชนกลายเป็นพระโสดาบันนั่น คือ :–

๑. **สักกายทิฏฐิ** คือความเห็นแก่ตัวจัด

๒. **วิจิกิจฉา** คือความสงสัยในเรื่องชีวิตของตน

๓. **สีลัพตปรามาส** คือการเชื่ออย่างงมงายไร้เหตุผล

สักกายทิฏฐิเป็นความรู้สึกตามธรรมดาสามัญ ที่ทำคนให้เห็นแก่ตัวจัด บางรายก็เห็นแก่ตัวจัดจนไม่คำนึงถึงใครเลยและคิดว่า "ตัวตน" อยู่ที่ร่างกายที่เนื้อหนังของตนเท่านั้น แล้วยังแถมยึดมั่นถือมั่นว่าร่างกายนี้เที่ยงแท้ถาวร ไม่เคยรู้ว่ามันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย เขาจึงมัวเมาในความเป็นอยู่ของเขา หลงในอำนาจวาสนา สมบัติพัสถาน ไม่เคยคิดถึงเรื่องความชราและความตายที่จะมาถึง หลงอยู่แต่รูปร่างและความหนุ่มสาว บำรุงบำเรอกาย เพลิดเพลินอยู่ในความไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ นึกว่าร่างกายนี้เป็นของตน คิดว่า "ตัวเรา" นั้นมีอยู่จริง คือเอาจิตกับกายรวมเป็นตัวตน เลยสนใจแต่เรื่องตัวตน บำรุงตัวตนจนเกินความจำเป็น กอบโกยเงินทองเอาไว้เป็นของตัวและ ครอบครัวของ ตัวโดยไม่ คิดถึง ความเสียหายของคนอื่น พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ต้องละก่อนอันไหน ๆ หมด จึงจะ

เปลี่ยนจากคนที่หนาไปด้วยกิเลส ให้มาสู่การเป็นคนเบาบางด้วยกิเลส อันจะเข้ามาในขอบวงของพระอริยเจ้าได้ในโอกาสต่อไป ฉะนั้นจะต้องละความเห็นแก่ตัวจัดหรือสักกายทิฏฐิตัวนี้เสียก่อน ยังไม่ต้องไปสนใจกิเลสอื่น ๆ ก็ได้ **สักกายทิฏฐิตัวนี้เท่านั้น ที่สร้างวิกฤตกาลถาวรขึ้นในบ้านเมืองหรือในโลกได้** และตลอดเวลาที่มนุษย์ชาติต่าง ๆ ไม่ว่าจะมีลัทธิการเมืองการเศรษฐกิจอย่างใด ถ้ายังละสักกายทิฏฐิไม่ได้หรอกยังไม่ได้ทำให้มันเบาบางลงก็ไม่มีทางปรองดองกันได้ ไม่มีทางจะช่วยทำให้ประชาชนในบ้านเมืองหรือโลกนี้สงบเย็นได้ จะเป็นวิกฤตกาลถาวรเร่าร้อนอยู่ตลอดนิรันดร แม้แต่สังโยชน์ตัวแรกก็มีความสำคัญแก่สังคมและโลกถึงเพียงนี้แล้ว **ฉะนั้นเมื่อเราจะเตรียมตัวช่วยกันสร้างประเทศชาติสร้างโลกสร้างสังคมให้งดงาม ให้สงบเย็น ให้สะอาด สว่างไสวไปด้วยธรรมะ เราก็ต้องมีความปักใจอย่างแน่วแน่ที่จะละสังโยชน์ข้อที่ เป็น ความเห็น แก่ตัวจัดนี้ให้ จงได้เสียก่อน ไม่ใช่เรื่องการพัฒนาการอย่างอื่น ๆ**

วิจิกิจฉา แปลว่าสงเล ส่วนใหญ่หมายถึงการสงเลในเรื่องชีวิต ว่าจะดำเนินไปในข้างธรรมชาติฝ่ายต่ำหรือฝ่ายสูง บางทีคิดว่าจะเอารวยมาก ๆ บางทีคิดว่าเห็นแก่ความยุติธรรมความถูกต้องดีกว่า เฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องความสุขก็สงเลใจว่าจะเอาความสุขจากเงิน จากชื่อเสียง อำนาจวาสนา หรือจะเอาความสุขจากความสงบเย็นแบบพระอริยเจ้า สงเลว่าจะออกหาความสงบใจหรือยัง หรือว่าจะทนอยู่ในกองทุกข์และความวุ่นวายเพื่อเอาเงินเอาชื่อ

เลี้ยง ยอมถูกผูกมัดด้วยภาระต่าง ๆ ยอมสละศีลธรรมเพื่อเอาความร่ำรวย ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเครื่องอำนวยความสุขสบาย เพราะว่ากิเลสตามสัญชาตญาณเดิมท่านองนี้มันเหนียวแน่นมาก เหนียวแน่นเท่ากับสักกายทิฏฐิ เพราะฉะนั้นจึงมีการลังเลใจ ว่าจะเอาข้างธรรมะดีหรือว่าจะเอาทางโลกดี แม้ปัญหาง่าย ๆ เช่นว่าพระพุทธศาสนานี้ควรมีการสอนในมหาวิทยาลัยหรือไม่ นักศึกษาควรจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในฐานะเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งแก่ชีวิตหรือไม่อย่างนี้บรรดาศาสตราจารย์ทั้งหลายก็ลังเล โอกาสที่จะไปดูภาพยนตร์ยังมีมากที่จะมาศึกษาธรรมะตั้งหลายร้อยเท่า แต่กลับเห็นกันว่าไม่มีเวลาฟังธรรมะ ส่วนการไปทำสิ่งที่ทำให้หมดเปลืองเงินทอง และแผดเผาความสงบใจจนกระวนกระวายแล้ว ก็มีเวลากันมากทีเดียว ทั้งนี้เพราะเขาไม่รู้ว่าคนเราเกิดมาเพื่ออะไรกันแน่ มีชีวิตอยู่เพื่ออะไรกัน และควรจะต้องถึงอะไรให้ได้ในชีวิตนี้ก่อนตาย อะไรเป็นงานที่แท้จริงของมนุษย์ เขาไม่เคยรู้เลยว่าความสุขที่แท้จริงเป็นอย่างไร และธรรมะจำเป็นแก่ชีวิตอย่างไร แต่ถ้าใครหมดความลังเลใจในชีวิต มองเห็นทางที่จะได้รับความสงบสุขอย่างแท้จริงแล้ว เขาก็เลือกทางอันสูงและมุ่งหน้าต่อไปโดยไม่ถอยหลังกลับ ไปสู่ความเป็นอารยชนมากขึ้น เพราะหมดความลังเลใจหรือที่เรียกว่าวิจิกิจฉา

สีลัพพตปรามาส สังโยชน์อันสุดท้ายที่จะทำปุถุชนให้เป็นพระอริยบุคคลได้แก่ความงมงายดั้งเดิมที่ติดมาโดยสัญชาตญาณ ส่วนใหญ่เป็นเพราะความ

โลภและความกลัวของบุคคลผู้นั้น เลยเป็นเหตุให้ทำอะไรไปโดยไม่คิดถึงเหตุผล ไม่ใช้สติปัญญา อย่างที่พวกอนารยชนคนป่าคนดึกดำบรรพ์เคยทำกันเมื่อแสนปีมาแล้ว พอมีใครมาบอกว่าทำอย่างนี้แล้วไม่ต้องกลัว เขาก็ทำตามอย่างนั้นเลย จึงเกิดมีการตั้งการกราบไหว้ศาลพระภูมิ เอาพระเครื่องรางของขลังต่าง ๆ มาแขวนคอ ทำอะไรต่าง ๆ ซึ่งขำที่สุด แล้วเขาก็โฆษณากันว่าสามารถระงับความกลัวและแก้ไขเหตุการณ์ได้ทันที คนไม่ฉลาดจึงไม่ใช้ความคิดหรือเหตุผลของตนเอง กลายเป็นคนงมงาย ทำตามคำหลอกลวงของเขาไปหมด ไม่มีเหตุผลหรือใช้เหตุผลผิดไปหมด ทั้งที่บางคนก็มีความรู้ทางโลกสูง ๆ หรือมีตำแหน่งหน้าที่การงานสูง ๆ ได้รับยกย่องว่ามีความรู้ แต่ก็หาได้ยั้งคิดหยุดพิจารณาเรื่องความงมงายหลงผิดเหล่านี้ไม่ เห็นคนเขาทำกันมาอย่างไรเขาเชื่ออย่างไร ก็เชื่อตามเขาไป นี้เรียกว่า สีลัพตปรามาส คำนี้ถ้าแปลตามความหมายก็แปลว่า ความโง่เขลาที่ทำให้ของถูกของดีเปรอะเปื้อนเป็นของผิดของเลวไปหมด คือว่าระเบียบปฏิบัติทางศาสนาที่เขาวางไว้ดี ๆ แล้วนั้น คนเขลาทั้งหลายก็เข้าใจผิดด้วยความงมงายเลยนำไปใช้ผิดทาง เช่นว่าพระพุทธรูปมีไว้ให้นึกถึงความสะอาดสว่างสงบของพระพุทธเจ้า ถ้าใช้ให้ถูกต้องก็จะเกิดความสงบสุขสว่างไสวแก่จิตใจ แต่คนปัญญาอ่อนก็เอาพระพุทธรูปไปแขวนคอ เพื่อประโยชน์อย่างอื่น เช่นเพื่อให้พ้นภยันตราย เพื่อให้รวยให้เกิดเสน่ห์ ให้เกิดโชคลาภใหญ่ หรือแม้แต่เอาไปทำชั่ว ไปขโมยไปปล้นเขาอย่างนี้ เรียกว่าทำของที่ดีที่สะอาดนั้นให้สกปรกไปเสีย การบำเพ็ญทาน

รักษาศีล เจริญภาวนากัมมัฏฐานเพื่อเป็นทางกำจัดกิเลสนั้น คนที่มีสีลัพพตปรามาส ก็ทำเขวไปหมด งมงายเข้ารกเข้าพงจนกระทั่งยากจนเดือดร้อนเพราะการให้ทานก็มี เจ็บป่วยเพราะรักษาศีลก็มี เสียสติต้องส่งเข้าโรงพยาบาลโรคจิตเพราะทำวิปัสสนาผิด ๆ ก็มี เพราะฉะนั้น จะต้องเปลี่ยนมาเป็นผู้ที่ใช้สติปัญญาพิจารณาถึงเหตุผลก่อน ใช้เหตุผลให้ถูก และใช้สิ่งต่าง ๆ ที่มีความมุ่งหมายเดิมที่ดีที่ถูกนั้น ให้เป็นไปตามความหมายเดิม อย่าให้ไขว่เขวได้ ถ้าใครละความโง่เขลาแบบนี้ได้ ก็แปลว่าละสีลัพพตปรามาสได้

เมื่อใครละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ๓ อย่างนี้ได้ ก็จะไม่เห็นแก่ตัวจัด ไม่ลังเลใจ ไม่โง่เขลา งมงาย เขากลายเป็นพระโสดาบันและกำลังเดินอยู่ในทางที่แน่นอนต่อความดับทุกข์ขั้นสูง คือนิพพาน คนเช่นนี้เรียกว่า พระอริยเจ้าอันดับแรก คำว่า "อริยะ" เป็นภาษาบาลี ภาษาสันสกฤตคือ "อารยะ" เดี๋ยวนี้เราเอาคำว่า "อารยะ" มาใช้เรียกพวกเราทุกคน หมายว่าหลุดพ้นจากความเป็นมนุษย์ดึกดำบรรพ์ที่ป่าเถื่อน แต่แล้วเราเป็น "อารยะ" จริงหรือเปล่า ? เลิกประพฤติอย่างคนป่าเถื่อนแน่แล้วหรือ

"อารยะ" ตามความหมายของพระพุทธเจ้าก็คือ คนที่ไม่เห็นแก่ตัว ไม่ลังเลในการเลือกทางถูกของชีวิต และไม่หลงงมงายไร้เหตุผลอย่างคนปัญญาอ่อน ฉะนั้นใครที่ยังเห็นแก่ตัวจัด ยังลังเล ยังงมงายอยู่ เขาก็ยังป่าเถื่อน ต่อให้เป็นโปรเฟสเซ่อร์ของมหาวิทยาลัยหรือของโลก เขาก็ยังป่าเถื่อนอยู่นั่นเองแหละ ถ้ายังไม่ละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส

คำว่า "สุภาพบุรุษ" ก็เหมือนกัน คือคนชนิดไหน ? ไม่ใช่คนใส่เสื้อนอกผูกเน็คไทเดินให้โก้ ๆ แล้วจะเป็นสุภาพบุรุษ อย่างนี้อาจเป็นสุภาพบุรุษที่ป่าเถื่อนก็ได้ เพราะคนแต่งตัวอย่างนี้ยังทำความชั่ว ยังมีความประพฤติที่เสื่อมศีลธรรม กระทำสิ่งอันน่าขยะแขยง "สุภาพ" แปลว่า ภาวะดี คือมีความเป็นอยู่ดีเป็นอย่างไร ? คือเป็นอยู่อย่างไม่มีความเห็นแก่ตัวจัด ไม่มีความลังเลในการเลือกทางสู่ทางธรรมะ และไม่หลงงมงาย จึงจะเรียกว่าสุภาพบุรุษได้ แม้ใครจะสำเร็จจากมหาวิทยาลัยเมืองนอกมา ก็เป็นสุภาพบุรุษไม่ได้ ถ้าเขายังมีการเห็นแก่ตัวจัด ยังลังเลในชีวิตและยังงมงายอยู่ **มหาวิทยาลัยไม่มีทางสร้างคนให้เป็นสุภาพบุรุษได้เลย ถ้าไม่สร้างจิตใจคนให้มีธรรมะไว้ด้วย** ฉะนั้นชาวไทยผู้ถือพระพุทธศาสนา ควรจะกำหนดความหมายของคำว่า "สุภาพบุรุษ" หรือ "อารยะชน" ไว้ให้ถูกต้องตามความจริงของธรรมชาติ ไม่ใช่ของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่ของใคร คำพูดนี้เกิดขึ้นตามธรรมชาติ และมันก็มีความหมายของมันเอง "สุภาพ" ก็คือ ภาวะที่ดี "อารยะ" ก็คือประเสริฐ ประเสริฐตรงที่พ้นเสียได้จากความทุกข์ ไกลจากความทุกข์ ฉะนั้นเราจะต้องเป็นสุภาพบุรุษ หรือเป็นอารยชนให้ถูกตามความหมายของธรรมชาติ เมื่อละสังโยชน์ได้ ๓ อย่างนี้ ก็เป็นสุภาพบุรุษได้เป็นอริยชนที่แท้ได้ เรียกว่า "โสดาบัน" อันเป็นพระสงฆ์ที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา ที่เราควรกราบไหว้และประพฤติตามเป็นที่พึ่งที่ระลึกได้ไม่เป็นอันตรายแก่ใคร ๆ เพราะท่านเป็นพระที่จะสืบต่อพระศาสนา ไม่ใช่พระที่ทำลายพระศาสนา

อารยะชนอันดับที่สองคือ พระสกิทาคามี แปลว่าผู้หวลกลับมาด้วยความอาลัยอาวรณ์ในกามอีกครั้งเดียว แล้วจึงเลยไปไม่กลับ พระโสดาบันอาจหวลกลับมาสู่ชีวิตของกามหลายครั้ง พระสกิทาคามีก็คือผู้ที่ละสังโยชน์อย่างเดียวกับพระโสดาบัน แต่มีกิเลสเบาบางกว่าพระโสดาบัน จึงไม่มีสังโยชน์ข้อใดโดยเฉพาะที่จะต้องละอีก

พระอนาคามี เป็นอริยบุคคลอันดับที่สาม แปลว่าไม่มาอีกเลย คือว่าไม่หวลกลับมาสู่ชีวิตแห่งกามอีกเลย มีแต่จะสูงขึ้นไปเท่านั้น ข้อนี้ต้องละสังโยชน์ข้อใหม่อีก ๒ อย่าง คือ "กามราคะ" พระโสดาบันและพระสกิทาคามีไม่สามารถละความพอใจในกามทั้งหลายได้ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ท่านมัวเมาลุ่มหลงในกามอย่างปุถุชนคนธรรมดา ท่านเพียงยังมีความรู้สึกพอใจอยู่ตามธรรมชาติ โดยสมควรแก่ฐานะของผู้ครองเรือน มรรคมีองค์แปดข้อสัมมากัมมันตะ (คือประกอบการงานที่ชอบ) พุทธภาษิตอธิบายคำนี้ว่าละการละเมิดผิดในกาม ไม่ใช่ละกามราคะ แม้เป็นมรรคมีองค์แปดที่ตรัสกับภิกษุแท้ ๆ ก็ยังจำแนกสัมมากัมมันตะว่า ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจารไม่ได้ใส่คำว่าอพรหมจริยาเข้าไปด้วย จึงเป็นที่แน่นอนว่ามรรคมีองค์แปดนั้น ไม่ได้หมายความว่าละกามราคะเสียโดยสิ้นเชิง แต่ว่าไม่ประพฤติผิดในกามก็แล้วกัน พระโสดาบันและพระสกิทาคามีก็ยังมีความรู้สึกพอใจในรูปรสกลิ่นเสียงสัมผัส ที่เรียกรวม ๆ กันว่ากามราคะ ต้องถึงขั้นพระอนาคามีจึงจะหมดความรู้สึกเหล่านี้โดยสิ้นเชิง เห็นกามเป็นสิ่งที่น่าขยะแขยงไปเลย

สังโยชน์อีกข้อหนึ่งที่พระอนาคามีจะต้องละให้ได้ เรียกว่า "ปฏิฆะ" คือความรู้สึกขุ่นใจ ส่วนความโกรธพลุ่งหรือโกรธออกมาข้างนอกนั้น พระสกิทาคามีก็สามารถละได้แล้ว แต่ความรู้สึกขุ่นด้วยความโกรธ จึงเป็นสังโยชน์ที่พระอนาคามีก็จะต้องละ ก่อนที่จะได้เป็นพระอรหันต์ต่อไป พระโสดาบัน พระสกิทาคามี ถึงแม้จะละความโกรธไปได้บ้าง แต่ก็ละได้ไม่หมด ยังคงมีเหลืออยู่ตามวิสัยของพระอริยบุคคลเบื้องต้น ๆ พระสกิทาคามีละโกรธได้มากกว่าพระโสดาบัน แต่ก็ยังละความขุ่นใจไม่ได้ต้องเป็นพระอนาคามีจึงจะละได้

พระอรหันต์เป็นพระอริยเจ้าประเภทที่ ๔ จะต้องละ รูปราคะ อรูปราคะ มะนะ อุทธัจจะ อวิชชา คือสังโยชน์อีก ๕ ชื่อ "รูปราคะ" ก็คือความพอใจในรูป "อรูปราคะ" คือความพอใจในสิ่งที่ไม่มีรูป "ราคะ" แปลว่ารักอย่างยิ่งจนหลงใหล แต่สิ่งที่ถูกรักนั้นไม่จำเป็นจะต้องเป็นกามอย่างเดียว สิ่งอื่นก็ยังมี พวกที่ติดในวัตถุที่บริสุทธิ์เช่นจิตศิลป์ รูปเขียนรูปปั้น ไม่เกี่ยวกับกามเลย ก็หลงใหลรักจนถึงกับลืมลูกลืมเมียได้ นี่เป็นตัวอย่างของรูปราคะอย่างหนึ่ง บางคนหลงใหลในกล้วยไม้ ต้นบอน ต้นโกศล หรืออื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับกาม ก็เรียกว่ารูปราคะได้เหมือนกัน ส่วนอรูปราคะก็คือมีความหลงใหลในสิ่งที่ไม่มีรูปเป็นวัตถุ เช่นเกียรติยศ ชื่อเสียง ตำแหน่ง หรือว่าทนงในความเป็นปราชญ์เป็นโปรเฟสเซ่อร์ ส่วนพวกฤาษีก็หลงในฌาน ในสมาธิ ในความสงบนิ่งของจิต เหล่านี้เรียกว่าเป็นอรูปราคะ ซึ่งพระอนาคามีละยังไม่ได้ เพราะพระอนาคามีบางองค์ยังหลงใหลในความสุขที่เกิดจากรูปฌานหรืออรูปฌาน

"มะนะ" คือการถือตัวถือตน พระอริยเจ้าข้างต้นนั้นยังละไม่ได้หมด แต่ก็เบาบางลงไปมาก พอมาถึงขั้นนี้ก็ละหมด ไม่มีความรู้สึกว่ามีตัวตน ไม่สนใจว่าเป็นหญิงหรือเป็นชาย เป็นคนจนเป็นเศรษฐี ฉะนั้นจึงไม่มีความรู้สึกว่า "ฉันดีเท่าเขา ดีกว่าเขา เลวกว่าเขา" แล้วอะไรที่เป็นของตัวก็ไม่มีความรู้สึกว่ามีอยู่ เพราะฉะนั้นจึงมีอะไรก็เหมือนกับไม่มี หรือเปรียบว่าตายแล้วตั้งแต่ก่อนตาย คือเป็นอยู่โดยไม่มีตัวตน นี่คือขั้นที่ไม่มีความทุกข์เลย

อุทธัจจะ หมายถึงในที่นี้ว่าเพียงความหวั่นไหวของจิตใจ ได้เห็นอะไรได้ยินอะไรที่แปลกเข้า ก็อดรู้สึกทึ่งอดสนใจกับมันไม่ได้ หรืออยากได้บ้างอะไรทำนองนี้ เป็นความกระเพื่อมของจิตใจ อย่างนี้เรียกว่าอุทธัจจะชั้นสูงสุดที่พระอรหันต์ต้องละ อย่าเอาไปปนกับอุทธัจจะคือความฟุ้งซ่านของปุถุชนซึ่งสามัญปุถุชนจะละได้ด้วยการเข้าสมาธิเสีย แต่อุทัจจะชั้นต้น ๆ นี้ ไม่ใช่อุทธัจจะของพวกอนาคามีจะต้องละเพื่อเป็นอรหันต์ การละอุทัจจะชั้นสูงนั้นผลก็คือ จิตใจไม่กะเพื่อมเมื่อเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส กายสัมผัส ไม่ต้องพูดถึงเรื่องอยากเรื่องหลงใหลเลย แม้แต่เพียงจิตใจจะหวั่นไหวจะกระเพื่อมก็ไม่มี

พวกพุทธศาสนานิกายเซ็น มีเรื่องเล่าอยู่เรื่องหนึ่งเกี่ยวกับจิตใจไม่หวั่นไหวของอาจารย์เซ็นท่านหนึ่ง ชื่อเฮโกอิน ท่านผู้นี้มีความสงบสุขอยู่ตามแบบของผู้สำเร็จในทางธรรม จนประชาชนแถววัดนั้นยอมรับว่าเป็นผู้สำเร็จ

ต่อมาปรากฏขึ้นว่าหญิงสาวสวยคนหนึ่งเกิดมีครรภ์ขึ้นมาโดยไม่รู้ว่าใครเป็นสามี พ่อแม่ซักถามมากเข้าก็ไม่รู้จะบอกอย่างไร เลยบอกไปว่าอาจารย์องค์นั้นแหละเป็นบิดาของเด็กในครรภ์ พ่อแม่ก็เกิดเป็นฟืนเป็นไฟวิ่งไปด่าหลวงพ่อ ด่าเสียจนเหนื่อย จนไม่รู้ว่าจะด่าอย่างไรอีก หลวงพ่อก็พูดคำเดียวว่า "อย่างงั้นหรือ ?" พอพ่อแม่หญิงกลับไป พวกชาวบ้านทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ก็มาช่วยกันด่าหลวงพ่ออีก ด่าทุกวัน ท่านก็ได้แต่พูดว่า "อย่างงั้นหรือ ?" พอหญิงนั้นคลอดบุตร พ่อแม่หญิงก็พาเอาเด็กไปให้อาจารย์และบอกว่า "นี่ลูกของแก แกต้องเลี้ยง" อาจารย์ก็ตอบว่า "อย่างงั้นหรือ ?" แล้วท่านก็ยอมเลี้ยงเด็กนั้น ส่วนคนที่เขาไม่เชื่อเรื่องนี้เสียทีเดียวก็ยังมีอยู่ เขาก็ไปให้อาหารเด็กคนนั้นจนโต ส่วนข้างแม่ของเด็กก็ผอมลง ๆ เพราะร้อนใจที่ได้โกหกไว้ วันหนึ่งทนต่อไปไม่ได้ก็เลยบอกกับพ่อแม่ว่า บิดาที่แท้จริงของเด็กก็คือเจ้าหนุ่มที่ร้านขายปลา ทีนี้เล่นเอาพ่อแม่ตกใจเกือบตาย ต้องวิ่งไปขอโทษหลวงพ่อเป็นการใหญ่ หลวงพ่อก็มีแต่พูดว่า "อย่างงั้นหรือ ?" ชาวบ้านก็มาขอโทษหลวงพ่อกันทั้งบ้านทั้งเมือง ท่านว่า "อย่างงั้นหรือ ?" ตามเคย ท่านมีจิต "ว่าง" อยู่ตลอดเวลา ไม่กระเพื่อม ไม่หวั่นไหว เฮโกอินเป็นอาจารย์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในหมู่พุทธศาสนานิกายเซ็น ในทางที่มีจิตว่างจากตัวตนของตน "จิตว่าง" ขนาดนี้ก็มีอยู่ได้ไม่เหลือวิสัย และใช้เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ได้ดีอยู่นั่นเอง ฉะนั้นเราอย่าได้กลัวคำว่า "จิตว่าง" และอย่าเข้าใจว่าจิตว่างแล้วจะใช้อะไร

ไม่ได้ ทำอะไรไม่ได้ และอย่าไปเข้าใจผิดว่าสิ่งนี้ไม่มีอยู่ในพระพุทธศาสนา การมีจิตไม่อุทธัจจะ ไม่หวั่นไหว มันมีได้อย่างนี้ สูงสุดอย่างนี้

อวิชชาสังโยชน์ข้อสุดท้าย **คือความไม่รู้ในสิ่งที่ควรจะรู้อันเกี่ยวกับการดับทุกข์** ผู้ใดละอวิชชาเสียได้ ผู้นั้นก็กลายเป็นพระอรหันต์ มีความรู้เต็มเปี่ยมที่สุดในเรื่องที่จะต้องรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือเรื่องอริยสัจจ์ เรื่องความดับทุกข์ เรื่องความจริงของกรรมดีกรรมชั่ว กรรมชนิดที่อยู่เหนือดีเหนือชั่ว รู้อริยมรรคอันเป็นที่สิ้นสุดของกรรมดี กรรมชั่ว ท่านเห็นชัดในตัวเองหมด เพราะท่านเข้าถึงแล้วจริง ๆ ท่านจึงเห็นชัดว่าสัตว์โลกซึ่งยังต้องอยู่ใต้กฎของกรรมดีกรรมชั่ว ท่านกระทำแต่กรรมประเภทที่ทำให้กิเลสสิ้นไปหมด ท่านไม่ติดใจแม้ในกรรมที่ดี จึงเรียกว่าเป็นกรรมที่สาม คือกรรมที่เหนือความดีความชั่ว ไม่ได้ทำอะไรเพื่อหวังเอาบุญเอาสวรรค์วิมาน เอาเกียรติยศชื่อเสียงอย่างที่คนสามัญเขาหวังกันอยู่ หลงใหลกันอยู่ แต่ท่านทำไปด้วยความเมตตากรุณา หรือเห็นด้วยปัญญาว่าเป็นสิ่งที่ควรทำเพื่อคนอื่น ไม่ใช่เพื่อตัวเอง การหมดอวิชชาก็ทำให้รู้อย่างแจ่มแจ้งจริง ๆ ในเรื่องปฏิจจสมุปบาท เรื่องไตรลักษณ์ เรื่อง "ความว่าง" คือ สุญญตา ซึ่งแปลว่าความว่างจากการรู้สึกว่ามีตัวตนโดยแท้จริง

เมื่อสังโยชน์ทั้ง ๕ อย่างนี้ ถูกละไปอีก ก็กลายเป็นคนที่เต็มเปี่ยมเป็นคนที่สมบูรณ์ที่สุด ของความเป็นมนุษย์ คือเป็นพระอรหันต์ เป็นสภาพสูงสุดตามหลักของพระพุทธศาสนา มี "ความว่างจากตัวตน" โดยสิ้นเชิง มี

อิสระเหนือทุกสิ่งทุกอย่าง เหนือวิสัยโลก เพราะว่าเป็นผู้รู้จริงถึงที่สุด ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่ามันไม่มีอะไรนอกเหนือไปจากความว่างจากตัวตน และที่เรียกว่า "ว่าง" นี้ มันว่างอย่างถูกต้องตามหลักของพุทธศาสนา คือไม่ใช่ว่างชนิดอย่างที่คนโง่แล้วอวดดีเขาสอนกัน เช่นว่าจิตของเขาไม่คิดอะไรเลย กายก็แข็งทื่อเป็นท่อนไม้ แต่ที่ถูกนั้นเป็นความว่างชนิดที่เฉลียวฉลาดที่สุด ว่องไวที่สุด เต็มไปด้วยสติปัญญาถึงที่สุด อย่างนี้จึงเรียกว่า "ความว่าง" เหมือนกับเรื่องอาจารย์เฮโกอินที่กล่าวแล้ว คือไม่มีการยึดมั่นถือมั่นในตัวตน หรือความเห็นแก่ตัว มีแต่สติปัญญา ไม่มีกิเลสตัณหา มรรค ผล นิพพาน จึงอยู่แค่จมูกนี่เอง ที่หน้าผากนี่เอง จะคลำพบได้ง่ายถ้ารู้จักคลำ ไม่ใช่ว่าเป็นเรื่องเหลือวิสัย หรือว่าอยู่นอกฟ้าป่าหิมพานต์ หรือจะได้ก็ต่อเมื่อตายแล้วเกิดแล้วหลายร้อยหลายพันชาติ ขอให้พวกเราจับใจความทั้งหมดนี้ให้ได้ ทั้งยังเป็นเรื่องจำเป็นแก่ชีวิตประจำวันของคนทุกคน มิฉะนั้นแล้วเขาจะตกนรกทั้งเป็นโดยไม่ต้องมีใครมาดลบันดาล เพราะเขาเลือกทางผิดของเขาเองโดยไม่มีความรู้ในเรื่องนี้ นี้คือลักษณะ ความหมาย คุณค่า และอานิสงส์ของสิ่งที่เรียกว่า มรรค ผล นิพพาน

การถือศาสนา และ การถึงธรรม

ในบทที่ ๗ นี้ จะได้ชี้ถึงข้อเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ เพื่อช่วยให้เข้าใจในวิธีที่จะศึกษาและปฏิบัติตามหลักศาสนา อย่างที่กล่าวมาแล้วในบทก่อน ๆ ให้ละเอียดยิ่งขึ้นไปอีก แต่จะขอทบทวนความจำมาตั้งแต่ต้นว่า ธรรมะควรเป็นสิ่งคู่กันกับชีวิตหรือเป็นของคู่ชีวิต ถ้าใครมีสติปัญญารู้จักมองธรรมะเป็น ถึงขนาดสูงสุดจริง ๆ แล้ว ก็จะเห็นว่ามันเป็นตัวเดียวกันกับชีวิตเลย ฉะนั้นจึงไม่มีทางที่แยกกันได้ ถ้าแยกก็หมายความว่ามันผิดความมุ่งหมายของธรรมชาติ การที่ผิดความมุ่งหมายของธรรมชาติก็คือความวุ่นวายระส่ำระสาย เพราะการไม่สมดุลย์หรือเพราะอย่างไรก็ตาม แต่มันมีอาการที่เรียกว่าเป็นความทุกข์เกิดขึ้นมา ถ้าธรรมะนี้เป็นสิ่งที่คู่กันไปกับชีวิต หรือเป็นอันเดียวกับชีวิตเสียเลยแล้ว มันถูกตรงตามความหมาย ตามอำนาจ ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ฉะนั้นจะราบรื่น คือไม่เป็นทุกข์

ธรรมะมีคำแปลหรือความหมายหลายอย่าง เราจะต้องรู้จักความหมายและจะต้องใช้มันให้ถูกต้องตรงตามความประสงค์ **เราจะถึงธรรมะก็ได้ด้วยการปฏิบัติ ชนิดที่ขจัดความรู้สึกที่ว่ามีตัวเรา ว่ามีอะไรเป็นของเรา ที่**

เรียกว่าความเห็นแก่ตัวนั้นออกไป อยู่เป็นประจำจนกระทั่งไม่มีความรู้สึกทำนองนั้นเกิดขึ้น จะมีแต่ธรรมะที่เป็นสติปัญญา เป็นความสะอาด สว่าง สงบ เกิดอยู่กับจิตใจ **แต่คนโดยมากเข้าใจธรรมะไม่ได้ก็เพราะเข้าใจลำบาง คำในภาษาธรรมะผิดไป เช่น คำว่า "ชาติ" "ความเกิด" และคำว่า "โลก" คำว่า "ชาติ" นั้น พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้หมายความว่าการคลอดจากท้องมารดา แต่หมายถึงการเกิดความรู้สึกที่เป็นการเห็นแก่ตัว เช่นความรู้สึกว่าเป็นตัวเรา – ของเรา วันหนึ่งเกิดขึ้น ครั้งหนึ่งหรือหลาย ๆ ครั้งก็ได้ นั้นคือการเกิดตามความหมายของพุทธศาสนา คำว่า "โลก" ก็หมายถึงสิ่งที่มีพิษ มีอิทธิพล มีอำนาจ ต่อตาหูจมูกลิ้นกายใจของเรา เราต้องรู้จัก "โลก" ในลักษณะอย่างนี้ จึงจะควบคุมสิ่งทั้งปวงไม่ให้ปรุงเป็นความทุกข์ขึ้นมาได้**

เราจะต้องรู้จักมองให้เป็นทั้งสองด้าน คือทั้งด้านนอกและด้านใน คือส่วนภายนอกและส่วนลึกที่มองเห็นได้ยาก ต้องใช้ปัญญาจึงจะมองเห็นด้านในของสิ่งทั้งปวง **พระพุทธเจ้าท่านเป็นผู้มองสิ่งทั้งปวงด้านใน เมื่อเราอยากรู้เรื่องของท่าน เราก็ต้องหัดมองสิ่งทั้งปวงด้านในตามแบบท่าน** และในที่สุดเราก็จะมองสิ่งต่าง ๆ ออก ซึ่งเป็นเหตุทำให้เราสามารถเดินในทางถูก คือ "ทางสายกลาง" ชนิดที่ไม่เปิดโอกาสแก่ความทุกข์ ชนิดที่ไม่ให้อาหารแก่กิเลสเลย ในที่สุดก็จะประสบสิ่งที่เรียกว่า มรรคผลและนิพพาน คือ

การที่ตัดความชั่วหรือกิเลสที่ไม่พึงปรารถนาเหล่านั้นออกไปได้ และได้รับผลของความหมดกิเลส จะเป็นอย่างต่ำอย่างกลางอย่างสูงก็ได้ เด็ก ๆ ก็ทำได้ ถือหลักเกณฑ์ที่ว่า ถ้าว่างจากความรู้สึกว่าตัวตน – ของตนเมื่อไร ก็เป็นนิพพานเมื่อนั้น "ว่าง" จริงก็เป็นนิพพานจริง "ว่าง" ชั่วคราวก็เป็นนิพพานอย่างชั่วคราว แม้แต่การชิมลองก็ยังดี จะเป็นเหตุให้เข้าใจนิพพานจริงได้ยิ่งขึ้น และจะเดินไปถูกทางโดยเร็ว ไม่ต้องวกวนกันจนเวียนหัว อย่างที่พวกเรากำลังเป็นอยู่ในขณะนี้

ในบทที่ ๗ นี้ จะได้กล่าวในหัวข้อที่ให้ชื่อว่าการถือศาสนากับการถึงธรรม **การถือ กับ การถึง ๒ คำนี้มีความหมายต่างกัน** เราถือศาสนาก็โดยมุ่งหมายเพื่อจะเข้าให้ถึงธรรมะ ฉะนั้นทุกคนต้องพิจารณาดูตัวเองว่า การถือศาสนาของตัวหรือที่กำลังปฏิบัติอยู่เดี๋ยวนี้นั้น จะช่วยตัวให้ถึงธรรมะได้หรือไม่ มันยังมีอะไรผิดพลาดบกพร่องหรือไม่ เมื่อกล่าวโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว **คนไทยส่วนมากยังถือศาสนากันในลักษณะที่ไม่ตรง และไม่เต็มตามความหมายของการถือศาสนาตามหลักของพระพุทธเจ้า** เรื่องทางโลก ๆ นั้นเราสนใจและทำกันด้วยชีวิตจิตใจจริง ๆ แต่พอถึงเรื่องของธรรมะหรือศาสนาแล้ว เราไม่ได้เป็นอย่างนั้นเลย เพราะเราไม่รู้ไม่เข้าใจเพียงพอ ถึงจะเข้าใจบ้างก็ไม่มีกำลังใจมากพอที่จะต่อสู้กับอารมณ์ฝ่ายโลกหรือฝ่ายต่ำ ฉะนั้นจึงมีการถือศาสนากันในลักษณะที่ไม่เพียงพอ แก่ความจำเป็นของมนุษย์ จนบางทีดูคล้าย

กับว่าทำเล่น ๆ ทำตามธรรมเนียมประเพณีโดยเสียไม่ได้ ลองคิดดูว่าเราต้องการธรรมะหรือศาสนาเหมือนกับที่เราดิ้นรนหายาเพื่อรักษาโรคทางกายหรือเปล่า ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่าเราไม่รู้เรื่องจริงของชีวิต ว่ากำลังมีความทุกข์อยู่ชนิดหนึ่งซึ่งมองไม่เห็นตัว ถ้าเรามองเห็นตัวเราก็คงกระตือรือร้น ถึงแม้ความทุกข์ที่มองเห็นได้ชัด เช่น **ความทุกข์ของสังคมในปัจจุบันที่เกี่ยวกับความตกต่ำทางศีลธรรม หรือการเบียดเบียนเอารัดเอาเปรียบกอบโกยความร่ำรวยเข้าตัว เราก็ยังเห็นกันน้อยเกินไป จึงไม่มีใครรับผิดชอบหรือคิดแก้ไขภาวะของสังคมเช่นนี้ มัววุ่นกันแต่การพัฒนาการทางวัตถุ คล้ายๆ ว่ามือเปื้อนก็ช่างหัวมัน ปล่อยให้มันเปื้อนต่อไป เปื้อนมากขึ้นก็ช่างมัน ถ้าใครมีความตั้งใจเพียง ขนาดว่าถ้ามือเปื้อน ก็อยากจะล้างให้สะอาดเสีย ต้องการธรรมะกันเพียงเท่านี้เท่านั้น ความเป็นไปในทางจริยธรรมและศีลธรรมของมนุษย์ ก็จะดีกว่านี้มาก** เดี๋ยวนี้ไม่เป็นอย่างนั้น ส่วนมากชอบทำตาม ๆ กันไป เป็นเรื่องเห่อทำนองเดียวกับเด็ก ๆ เช่นเรื่องเห่อสวมแว่นตาดำ ในเมื่อตาก็ไม่ต้องใช้แว่นตาดำ สวมแว่นตาดำกันแม้ในเวลาค่ำคืน นี่เรียกว่าเห่อแว่นตา บางคนก็เห่อธรรมะ พอรู้ว่าที่ไหนมีอะไรแปลกหรือว่าเขาโฆษณากันว่าดี ก็ไปพลอยทำกับเขาด้วย ดูมันเป็นเกียรติหรือมันเก๋ดี คนหนุ่มบ้านนอกชาวนาก็เห่อซื้อปากกาหมึกซึมเอาไปเสียบที่กระเป๋าโดยไม่เคยเขียนเลยก็มี เห่อนาฬิกาข้อมือซึ่งไม่ต้องใช้เลย เพียงแต่ให้ได้ใส่ก็พอใจแล้ว ไม่ได้มุ่งหมาย

ประโยชน์อันแท้จริงของสิ่งนั้นแต่ว่าทำไปตามความเห่อ แม้ในหมู่พุทธบริษัทก็เห่อวิปัสสนา เห่อคารม เห่อสุ้มเสียง เห่อภิกษุองค์นั้นองค์นี้ ผลมันจึงได้เพียงแค่ทำตามที่เห่อ ๆ ไม่ได้เข้าถึงธรรมะกันเลย

พวกคนแก่ก็ถือศาสนาไปตามขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะว่าปู่ย่าตายายเคยถือกันมา บางทีก็ถือเพราะกลัวตายหรือกลัวเรื่องหลังจากตายแล้ว เช่นกลัวยมบาลจะจับไปลงโทษอย่างนั้นอย่างนี้ จึงอุตส่าห์เข้าวัดเข้าวาพอเป็นเครื่องอ้างกับยมบาล บางคนถือศาสนาเพื่อค้ากำไรเกินควร คือทำบุญหน่อยหนึ่ง แล้วอธิษฐานเอาวิมานหลังหนึ่ง ทำบุญเพื่อแลกสวรรค์หรือต้องการให้เป็นคนมีโชคดี อย่างนี้ก็มีอยู่มาก **ถ้าเป็นไปในลักษณะเช่นนี้แล้ว ย่อมเป็นการหวังได้ยากที่จะเข้าถึงตัวธรรมะที่แท้จริง เพราะมันไม่ถูกเป้าหมายของการถือศาสนา** ถึงแม้ว่าคนถือศาสนาก็แบบเดียวกัน มีการเล่นตลกกับพระเจ้าของตน แล้วจะให้ศาสนาเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรคุ้มครองให้ประสบสันติภาพที่ถาวรได้อย่างไร แม้แต่สันติภาพชั่วขณะก็ไม่ได้เสียแล้ว นี่เป็นเพราะว่าการถือศาสนาของมนุษย์ในโลกไม่ได้ถืออย่างดี หรือสมาทานอย่างถูกต้องตามความหมายของศาสนานั่นเอง ถ้ามีการกระทำในข้อนี้ถูกต้องไม่บกพร่องเมื่อไร เมื่อนั้นก็จะได้รับประโยชน์จากศาสนาของตน ๆ เพราะทุกศาสนาก็ล้วนแต่สามารถที่จะทำให้โลกนี้เป็นโลกของพระศรีอาริย์ได้ด้วยกันทั้งนั้น แต่ว่ามีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน ต่างมุ่งหวังสภาวะ ที่น่าชื่นใจที่สุด แต่แล้วก็ยังไม่

เห็นมั่วแวว **แต่ถ้าคนถือศาสนาของตนให้ถูกเรื่องถูกราวจริง ๆ เท่านั้น โลกของพระศรีอารย์ก็จะเกิดขึ้นที่นี่ เดี๋ยวนี้และทันที และถ้ายังไม่เกิดขึ้นทั่วไปสำหรับคนอื่น ก็จะเกิดขึ้นแก่ บุคคลที่ปฏิบัตินั้นเป็นส่วนตัวทันที ฉะนั้นเราควรจะปรับปรุงวิธีการถือศาสนากันเสียใหม่**

สิ่งต่าง ๆ ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงเรื่อย เปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย ถึงแม้สิ่งที่เรียกว่าศาสนาก็เหมือนกัน ฉะนั้นจึงจำต้องมีหลักเกณฑ์สำหรับจับให้ได้ผล ให้ได้ตัวแท้ของศาสนา แม้ในด้านศิลปด้านวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี หรืออะไรต่าง ๆ ก็ดี ย่อมจะมีแนวที่ดำเนินมา คือตั้งแต่ยุคแรกเกิดเป็นต้นมาจนถึงยุคปัจจุบัน อย่างน้อยก็ ๖ ระยะ ซึ่งจะต้องทำความเข้าใจกันเสียก่อน มิฉะนั้นจะไม่มีทางวินิจฉัยว่าอะไรเป็นของแท้หรือของเทียม ขอยกเอาเรื่องความเป็นมาของพระพุทธศาสนาเป็นตัวอย่าง เราจะต้องรู้ว่าต้นกำเนิดของพระพุทธศาสนาแท้เมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว คือเมื่อพระพุทธเจ้ายังอยู่นั้น มันมีอยู่อย่างไร มันเกิดขึ้นมาอย่างไร ในลักษณะเช่นไร นั้นเรียกว่าต้นกำเนิด เราต้องศึกษาให้เข้าใจหรือจับหลักจับใจความสำคัญให้ได้ นี่เป็นระยะที่ ๑

ต่อมาก็ถึงระยะ ๒ คือระยะแห่งความคลี่คลายในตัวมันเอง เพราะไม่มีสิ่งใดที่จะไม่มีการคลี่คลายในตัวมันเอง ไม่ว่าทางรูปธรรมวัตถุธรรมหรือทางนามธรรมทางจิตใจ ทั้งนี้ก็เป็นไปตามธรรมชาติ สิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านได้วาง

หลักเดิมไว้อย่างไร สืบต่อมาก็มีการที่เรียกว่าคลี่คลายไปในตัวมันเอง โดยอาศัยเวลา สถานที่ และสิ่งแวดล้อม ไม่ใช่เจตนาของผู้ใด เพราะฉะนั้นพุทธศาสนาจึงเปลี่ยนรูปไปเรื่อย ๆ

ระยะ ๓ ก็คือ การดัดแปลงเอาตามใจชอบของผู้เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา คือเจ้าหน้าที่ผู้สืบอายุพระพุทธศาสนานั่นเอง เริ่มดัดแปลงในประเทศอินเดียเอง แล้วก็ระบาดไปถึงประเทศมองโกเลีย ธิเบต จีน ญี่ปุ่น กลายเป็นลัทธิมหายาน แม้ในประเทศพม่า ลังกา เขมร ไทย การดัดแปลงก็ยังมีอยู่เรื่อย ๆ พระพุทธศาสนาจึงเปลี่ยนรูปไปเพราะการดัดแปลง ซึ่งบางทีเขาเห็นเป็นว่าเป็นความจำเป็นที่ต้องดัดแปลง เพื่อให้ศาสนาคงอยู่ได้บ้าง เช่นเพื่อต่อสู้กับศาสนาอื่น หรือจูงใจคนของศาสนาอื่น ฉะนั้นจึงมีการอธิบายความหมายใหม่ มีการร้อยกรองใหม่ **เช่นคัมภีร์พระอภิธรรมทั้งหมดนั้น เป็นพุทธศาสนาดัดแปลงซึ่งเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ประมาณ ๕๐๐–๖๐๐ ในยุคนาลันทามหาวิทยาลัย** เป็นต้น

ทีนี้ถึงระยะ ๔ ที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อ เช่นสมัยที่พระพุทธศาสนาถูกย้ายจะล่มจม หรือว่าพุทธศาสนาจะออกไปจากประเทศอินเดียไปสู่ธิเบต ไปสู่มองโกเลีย ฯลฯ ในระยะที่กำลังเป็นการถ่ายทอดนี้ ก็ต้องเป็นพุทธศาสนาอีกรูปหนึ่งเหมือนกัน พระพุทธศาสนาในมองโกเลียไม่เหมือนกับในอินเดีย และไม่เหมือนกับในธิเบต เราจะถือว่าพุทธศาสนาในประเทศเหล่านั้นเป็นพุทธศาสนาแบบถ่าย

ทอดก็ได้ พุทธศาสนาในยุคที่ถูกศาสนาอินดูเบียดเบียน ในยุคที่ชาวมุสลิมย่ำยี จนถึงกับแทบจะไม่เหลือซากอยู่เลยในอินเดีย พุทธศาสนาก็เป็นอีกแบบหนึ่ง ใครไปรับมาตอนนั้น เขาก็ได้พุทธศาสนาแบบนั้น

พุทธศาสนา เมื่อได้ออกไปถึงประเทศนั้น ๆ แล้ว ก็ยังถูกอำนาจบาง อย่างในประเทศนั้น ๆ ครอบงำอีก มันก็ต้องเปลี่ยนรูปไปบ้าง ทั้งในด้านหลัก ธรรม วัตถุธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือตัวเจ้าหน้าที่ผู้สืบอายุพระ-ศาสนา คือพระภิกษุ เช่นเมื่อตอนที่พระพุทธศาสนาไปถึงประเทศจีน ในยุค เดียวกันนั้นก็ได้มีลัทธิของขงจื้อหรือเล่าจื๊อระบาดอยู่ทั่วประเทศจีน อยู่ก่อน แล้ว ทำให้คนฉลาดหัวแหลมอย่างยิ่ง เมื่อพระพุทธศาสนาไปถูกอิทธิพลอย่างนั้นเข้า ก็มีการรับเอาของใหม่ มีการดัดแปลงของเดิม มีการตบแต่งเสียใหม่ให้เข้ากับ อิทธิพลและสิ่งแวดล้อมในยุคนั้น จึงเกิดมีการอธิบายพุทธศาสนาใหม่ ด้วยคำ พูดที่คมคายให้ทันกันกับลัทธิเล่าจื๊อเป็นต้น ที่เป็นทางวัตถุหรือทางบุคคลนั้นเรา จะเห็นได้ง่าย เช่นว่าเมื่อพระพุทธศาสนามาถึงประเทศไทย อิทธิพลของราชสำนัก ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ได้เข้าไปครอบงำถึงสิ่งต่าง ๆ ในพุทธศาสนา พุทธศาสนาก็ต้องถูกดัดแปลงไปบ้าง เช่นถ้อยคำที่ใช้พูดกันหรือการเป็นอยู่ของ พระสงฆ์ มีการแต่งตั้งภิกษุให้เป็นพระราชาคณะ แปลว่าคณะของพระราชา เมื่อเป็นพระสงฆ์ในคณะของพระราชาขึ้นมาแล้วอย่างนี้ พระสงฆจะอยู่ในรูป เดิมได้อย่างไร เพราะพระสงฆ์กลายเป็นผู้ถูกแต่งตั้งและถูกถอดโดยพระราชา พระภิกษุจึงเปลี่ยนแปลงไปผิดจากภิกษุในสมัยพุทธกาล ทั้งหมดนี้ถือว่าเป็น พุทธศาสนาระยะที่ ๕

พระพุทธศาสนาในระยะ ๖ ยังถูกครอบงำโดยประเพณีต่าง ๆ ของท้องถิ่น เช่นทุกวันนี้เรามีโบสถ์วิหาร วัดวาอารามชนิดที่ไม่เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าท่านมี พระพุทธเจ้าท่านอยู่กุฏิเล็ก ๆ ไม่มีเครื่องตบแต่งอย่างใด มีความเป็นอยู่ผิดไปจากภิกษุสมัยนี้ ท่านจึงไม่มีปัญหายุ่งยากมากมายหลายประการ ไม่เหมือนกับพวกเราเลยจนนิดเดียว พระพุทธศาสนาถูกอิทธิพลโดยสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงมาก จึงเปลี่ยนรูป เปลี่ยนปรากฏการณ์ไป แม้ว่าสัจจธรรมเป็นสิ่งที่ใครเปลี่ยนไม่ได้ แต่ว่าปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เนื่องเกี่ยวกับธรรมะ อันเราเรียกกันว่าศาสนานั้น ได้เปลี่ยนแปลงไปมากอย่างยิ่ง

ทีนี้อย่างไหนเล่าที่จะเป็นธรรมะหรือเป็นศาสนา อันเราควรหยิบมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตจิตใจของเรา อย่างชื่นอกชื่นใจ เพราะดับทุกข์ได้ พุทธ-ศาสนาแบบเดิมแท้ก็เหลือวิสัยที่คนธรรมดาจะไปคว้าฉวยเอามาได้ คืออยู่ในอินเดียตั้งสองพันกว่าปีมาแล้ว พุทธศาสนาแบบอย่างอื่น ๆ มันก็รวนเรเรื่อยมาตามลำดับ ยิ่งพวกสุดท้ายด้วยแล้วละก็ยิ่งไปกันใหญ่ ใช้ไม่ได้เลย นี่เป็นปัญหาที่เราจะต้องวินิจฉัยกันในยุคนี้ เพื่อตัวเราเองและเพื่อประเทศชาติของเรา ดังนั้นขอให้พิจารณาลักษณะของพุทธศาสนาทั้ง ๖ แบบ ดังกล่าวมาแล้ว และจะต้องสนใจในแง่ที่จะนำพุทธศาสนามาใช้กับชีวิตประจำวันของเราให้มากที่สุด อย่าไปนึกว่าขึ้นชื่อว่าเป็นพุทธศาสนาแล้วจะใช้ได้เสมอไป เพราะว่าแม้ระเบียบปฏิบัติจะเฉไปมากหรือแทบจะกลับไม่ลง คนเขาก็ยังเรียกว่าเป็นพุทธศาสนาอยู่นั่นเอง

ฉะนั้นขอให้เราสนใจเรื่องนี้กันให้มากหน่อย ระมัดระวังให้มากหน่อย เราต้องรู้จักแยกเพชรออกมาจากหิน เพื่อจะเอามาใช้ประโยชน์อย่างเพชรได้จริง ๆ เราต้องรู้จักเจียระไนมันด้วย หมายความว่าต้องทำจริง เอาจริง อย่าทำสักว่าเป็นพิธีให้เสร็จ ๆ ไป หรือละเลยไปเสียแบบมือเปื้อนก็ยังไม่ยอมล้าง **เช่นเวลานี้ก็ยังมีปัญหาถกเถียงกันอยู่ว่าควรจะสอนหลักพระพุทธศาสนากันในโรงเรียนและในมหาวิทยาลัยหรือไม่ นี่มันน่าขันสักเท่าไร แทนที่จะถามกันว่าเราควรจะสอนพุทธศาสนาให้คืบหน้าต่อไปได้อย่างไร กลับมัวถามกันว่าเราควรจะสอนหลักพุทธศาสนาในโรงเรียนกันหรือไม่ อย่างนี้เป็นต้น นี่ก็หมายความว่า เราไม่รู้ว่าธรรมะเป็นสิ่งจำเป็นแก่ชีวิตทุกระดับทุกวัย หรือทุกลมหายใจเข้าออกนั่นเอง เพราะเหตุนั้นเราจึงหาครูและนักเรียนตามอุดมคติของพุทธศาสนาไม่ได้**

ธรรมะมีคุณค่าอย่างมหาศาล ธรรมะสามารถคุ้มครองคนได้ทุกเพศทุกวัย ทุกชั้น ทุกอาชีพ ดังพุทธภาษิตที่ว่า "ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม" จะขอยกตัวอย่างเกี่ยวกับบุคคลที่ประกอบอาชีพบางอย่าง เช่น **ทหาร ตำรวจ ผู้พิพากษาตุลาการ ตลอดจนเพชฌฆาต ซึ่งมักจะมีปัญหาถกเถียงสงสัยกันอยู่เสมอว่า การปฏิบัติหน้าที่ของบุคคลเหล่านี้จะเป็นบาปกรรมแก่เขาหรือไม่ เพราะลักษณะของงานย่อมจะทำให้ผู้อื่นถึงแก่ความตาย จะถือว่าเป็นบาปฐานฆ่าคนตายหรือไม่** ในเรื่องเช่นนี้ จะต้องพิจารณาว่าผู้นั้นมี

ธรรมะหรือไม่ หากเขาปฏิบัติการงานของเขาด้วยจิตใจประกอบไปด้วยธรรมะ ซื่อตรงต่อหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้ทำ เขาปฏิบัติหน้าที่ของเขาไปอย่างถูกต้อง เขามีความรู้ในธรรมะอย่างถูกต้อง มีความเข้าใจธรรมะอย่างถูกต้อง เป็นสัมมาทิฏฐิที่แท้จริงต่อธรรมะ และในการปฏิบัติหน้าที่ของเขานั้น เขาไม่มีเจตนาอกุศลจะฆ่าคน แต่เขามีเจตนาจะผดุงธรรมะหรือผดุงความเป็นธรรม หรือความยุติธรรมของสังคมหรือของธรรมะเอง **ตัวอย่าง เช่น ทหาร ถ้ายิงปืนออกไปด้วยความเกลียดชังต่อฝ่ายตรงกันข้าม มันก็เป็นการฆ่าคนโดยเจตนา ถ้าในใจของทหารผู้นั้นเต็มไปด้วยความรู้ทางธรรมที่ถูกต้องตามหลักของพระพุทธศาสนา มีเจตนาที่จะลั่นไกปืนออกไปเพื่อผดุงความเป็นธรรม ที่จะเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลกอย่างนี้แล้ว ก็ไม่มีเจตนาฆ่าคนอยู่ในใจของทหารนั้น ผู้พิพากษาตุลาการก็เป็นอย่างเดียวกัน เขาต้องมีจิตใจว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวตน – ของตน กล่าวคือมีความไม่เห็นแก่ตัวโดยถูกต้องเสียก่อน เขาจึงจะอ่านตัวบทกฎหมายวินิจฉัยอรรถคดีลงไปว่า ใครทำผิดตรงกับตัวบทกฎหมายที่ได้ระบุไว้ ก็ประกาศความผิดและบทลงโทษออกไปอย่างนั้น ไม่มีเจตนาจะฆ่าคน พูดถึงเพชฌฆาต ถ้าเขามีความรู้เรื่องธรรมะให้ถูกต้องจริง ๆ เท่านั้น เขาจะไม่มีเจตนาฆ่าคนในการที่จะฟันคอคนลงไปหรือยิงออกไป เขาจะรู้สึกอยู่แก่ใจว่าสิ่งนี้ต้องทำเพื่อผดุงความเป็นธรรม คือผดุงธรรมะนั้นเอง**

เพื่อให้คนดีอยู่ได้ต่อไปโดยสงบสุข การฆ่าคนชั่วตามระเบียบของบ้านเมือง จึงไม่เป็นบาปกรรมเพราะการฆ่าคนหรือต้องตกนรกเพราะเหตุนั้น

นี่หมายความว่า ถ้าธรรมะแท้เข้ามาคุ้มครองแล้ว แม้แต่ตำรวจ ทหาร ตุลาการ เพชฌฆาตที่ทำให้คนตาย ก็ไม่ต้องบาปและไม่ต้องตกนรก ขอให้เล็งเห็นความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมะว่ามันคุ้มครองคนได้ออกมาถึงระดับนี้ มันยังคุ้มครองโลกให้สงบสุข ประสบสันติภาพอันถาวร คือไม่เบียดเบียนกัน อนึ่ง ถึงแม้ว่าเราจะไม่ฆ่ากันเลยในโลกนี้ แต่ถ้าเราไม่มีธรรมะถึงที่สุดแล้ว เราก็ยังจะต้องมีความหม่นหมองใจอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ในใจด้วยกันทุกคน ปัญหาเรื่องเกิด เรื่องแก่ เรื่องตาย และปัญหาเรื่องความโลภ ความโกรธ ความหลงงมงาย ซึ่งยังจะต้องเกิดขึ้นโดยไม่ยอมยกเว้นใครเลย ถ้ามีธรรมะเพียงพอแล้ว มนุษย์จะไม่มีการเบียดเบียนกัน และไม่ถูกเบียดเบียนโดยกิเลส หรือความทุกข์ภายใน เขาก็จะสดชื่นทั้งภายนอกและภายใน เป็นมนุษย์ที่สดชื่นอย่างยิ่ง สมตามความหมายของการเป็นมนุษย์ที่เราเกิดมาเพื่อเอาชนะสิ่งทั้งปวง

อยากจะยืนยันต่อไปว่า ถ้าพวกเรามีธรรมะอยู่แล้ว จะป้องกันปัญหาทุกอย่างที่ไม่พึงปรารถนาได้หมด **อย่างเดี่ยวนี้ โลกมีปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับการปราบปรามคอมมูนิสต์ ทั้งนี้ก็เป็นเพราะมันขาดธรรมะกันทุกฝ่าย ถ้ามีธรรมะ คอมมูนิสต์ก็จะไม่เกิดขึ้นได้ ปัญหาที่จะปราบคอมมูนิสต์**

ด้วยความยากลำบากก็ไม่มี ในที่นี้เราจะไม่วินิจฉัยกันว่าอะไรถูกอะไรผิด แต่วินิจฉัยกันว่าปัญหายุ่งยากเกิดขึ้นเพราะการไม่มีธรรมะทั้ง ๒ ฝ่าย ถ้าหากว่าลัทธิคอมมูนิสต์มันเกิดขึ้นมาเพราะความเห็นแก่ตัว อย่างไม่คิดจะเอื้อเฟื้อกันระหว่างนายทุนกับกรรมกรแล้ว ก็จะเล็งเห็นได้ว่า เพราะการขาดธรรมะเท่านั้น ที่ทำให้นายทุนหรือคนร่ำรวยมาก ๆ ไม่เอื้อเฟื้อต่อกรรมกรและประชาชนคนยากจนส่วนมาก และกรรมกรหรือประชาชนที่ยากจนก็ไม่สันโดษตามแบบของตน เพราะเหตุที่ขาดธรรมะเหมือนกัน ปัญหายุ่งยากในโลกจึงได้เกิดขึ้น แต่ถ้ามีธรรมะเข้ามาเสียอย่างเดียวเท่านั้น สิ่งยุ่งยากในทำนองนี้และความเข้าใจกันไม่ได้นี้ก็จะไม่มี อานุภาพหรือความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมะมีมากอย่างนี้ ฉะนั้น มนุษย์จึงควรต้องการธรรมะอย่างยิ่ง คำขวัญสำหรับประชาชน จึงควรจะมีคำว่า "ธรรมะ" เป็นอุดมคติ หรืออาจจะขยายออกไปเป็นคำว่า "ความดี ความงาม ความจริง ความยุติธรรม ความสงบ คือยอดปรารถนาของพวกเรา" ก็จะถูกต้องมากกว่า คนจะได้หมดความเห็นแก่ตัวจัด อันเป็นทางทำให้เข้าถึงธรรมะ แล้วลัทธิคอมมูนิสต์ก็คงไม่เกิดขึ้น

ที่ว่า "ความดี" ในที่นี้ต้องดีจริง ๆ ไม่ใช่เอาคนชั่วมาสวมหัวโขนให้เป็นคนดี เหมือนอย่างที่นิยมหรือกำลังยกยอกันอยู่ในโลกเดี๋ยวนี้ ถ้าพูดถึง "ความงาม" แล้ว ก็ไม่มีอะไรจะงามยิ่งไปกว่าธรรมะ งามรูปก็ดี งามทรัพย์

ก็ดี งามวิชาความรู้วิทยฐานะสูงตำแหน่งสูงก็ดี มันยังไม่งามเท่ากับงามด้วยอำนาจของธรรมะ คนยังต้องร้องไห้น้ำตาไหลเพราะงามรูป งามทรัพย์วิทยฐานะงาม และกินอยู่งาม แต่คนไม่ต้องร้องไห้เพราะการมีธรรมะงาม ชาวพุทธจึงควรสนใจแต่ความงามทางศีลธรรมไม่ว่าของตนหรือของใคร ๆ

"ความจริง" ก็หมายถึงกฎแห่งความจริงที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ โดยไม่ต้องอาศัยใครหรือสิ่งอันใด เรารู้จักสิ่งที่จริงแท้เพื่อประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องไปตามความจริงตามลำพังของเราเอง ส่วน "ความยุติธรรม" นั้น เมื่อเกิดปัญหาขึ้นระหว่าง ๒ ฝ่ายแล้ว จะไปหวังความยุติธรรมที่แท้จริงได้ยาก ถ้าเป็นเรื่องทางโลกก็จะได้ความยุติธรรมเพียงแบบโลก ๆ มันยุติธรรมจริง ๆ ไปไม่ค่อยได้ คือคนที่มีอำนาจก็เอาอำนาจบาตรใหญ่หรือเอาเปรียบเข้าข่ม มีเงินก็เอาเงินเข้าข่ม และถือว่ายุติธรรมแล้ว แม้เรื่องระหว่างชาติระหว่างประเทศ มันก็ยังยุติธรรมไปไม่ได้เพราะเป็นเรื่องทางโลก ต้องเป็นเรื่องทางธรรมเท่านั้นจึงจะมีความยุติธรรมจริง เราผู้อยู่ในโลกจะต้องเข้าใจเรื่องนี้จะได้ไม่เสียใจ

สำหรับ "ความสงบ" นั้น ไม่มีความสงบจริงอย่างไหนจะเกิดได้นอกจากอาศัยธรรมะ นอกนั้นเป็นความสงบหลอก ๆ บ้าง เป็นความสงบชั่วคราวบ้าง ไม่น่าไว้วางใจเลย ฉะนั้นความดี ความงาม ความจริง ความยุติธรรม

และความสงบ ที่รวมอยู่ในคำว่า "ธรรมะ" นั้น จึงเป็นยอดปรารถนาของพวกเรา เราควรถือคำขวัญเหล่านี้ เพื่อเป็นเครื่องช่วยให้เราเดินไปตามทางของธรรมะได้ง่ายขึ้น หรือโดยไม่รู้สึกตัวก็ได้ "**ความดี ความงาม ความยุติธรรม ความสงบ คือความปรารถนาของพวกเรา ไม่มีสิ่งอื่นที่เป็นยอดปรารถนาของเราเท่ากับสิ่งเหล่านี้**" ถึงแม้คำขวัญของรัฐบาลที่ชักชวนเรื่อง "**งาน คือ เงิน เงิน คือ งาน บันดาลสุข**" นี้ก็เหมือนกัน ถ้าใครเข้าใจถูกจึงจะเป็นคุณ เข้าใจผิดจะเป็นโทษอย่างมหันต์ คือจะกลายเป็นคนเห็นแก่เงินจัด ถ้าเข้าใจถูกก็หมายความว่า งานนั้นต้องถูกควบคุมอยู่ด้วยธรรมะ และเงินก็ถูกควบคุมอยู่ด้วยธรรมะ มันจึงเป็นงานดีเงินดี ถ้างานไม่ถูกควบคุมอยู่ด้วยธรรมะแล้ว มันจะเป็นงานที่สกปรกลามกถึงขนาดไหนท่านก็ลองนึกเอาเอง เงินก็เหมือนกัน **ถ้าไม่ใช่เงินที่ได้มาโดยชอบธรรมแล้ว มันเป็นเงินชั่วเงินหราม ทำให้เจ้าของกลายเป็นภูตผีปีศาจร้าย ตัวเองหรือลูกหลานนำไปกินไปใช้มันเข้า มันก็หล่อเลี้ยงความเป็นภูตผีปีศาจมากขึ้นอีก มันเป็นความพินาศได้ถึงอย่างนี้**

ฉะนั้น ถ้าจะให้เป็นคำขวัญที่นำความเจริญมาสู่ประเทศชาติแล้ว อุดมคติจะต้องอยู่ที่ธรรมะ มุ่งตรงที่ธรรมะ เพื่อความเป็นธรรมะเสมอไป ขอให้พุทธบริษัททั้งหลาย จงสนใจธรรมะ เอาธรรมะเป็นแก่นสารของทุกสิ่งทุกอย่าง

ถ้าเราหวังจะช่วยพวกเราอย่างจริงใจให้รอดจากความทุกข์แล้ว ก็ต้องมีอุดมคติอย่างว่า ถ้าผิดไปจากนี้แล้ว งานก็ตาม เงินก็ตาม ชื่อเสียงเกียรติยศหรืออะไรก็ตาม มันจะสกปรกและเป็นทางวัตถุนิยมจัดไปหมด ไม่เป็นไปในทางธรรมะเลย ที่เรากลัวคอมมิวนิสต์ ก็เพราะเรากลัวความเป็นวัตถุนิยมจัดของเขานั่นเอง แล้วทีของเราบ้างเล่า ทำไมไม่ระวังคำขวัญของเราว่ามันจะก่อให้เกิดเชื้อโรคอย่างนี้ขึ้นมาเอง เพราะว่าถ้าพวกเราไปหลงทางวัตถุจัดไม่เห็นแก่ธรรมะแล้ว เชื้อของคอมมูนิสต์แบบใหม่จะเกิดขึ้นในจิตใจของพวกเรา โดยไม่ต้องรับมาจากภายนอก นั่นแหละคือการตั้งต้นหันหลังให้แก่ศาสนา โดยไม่ต้องมีใครชักชวนหรือบังคับ เรานี่แหละจะหันหลังให้แก่ศาสนา และทำลายศาสนาของตัวเองมากยิ่งขึ้นทุกทีมันกำลังเป็นภัยที่ร้ายกาจ จะกลายเป็นคอมมูนิสต์ที่ยิ่งไปกว่าคอมมูนิสต์ก็ได้ ฉะนั้นขอให้เอาธรรมะเป็นหลักป้องกันตัวเรา และประเทศชาติของเราหรือทั้งโลก ให้ปลอดภัยจากสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาทุกอย่างทุกประการ ภัยที่น่ากลัวอย่างยิ่งนั้น ไม่มีแต่เพียงคอมมูนิสต์ มันอาจจะมีอะไร ๆ ที่น่ากลัวเกิดขึ้นกว่านี้ก็ได้ มันเป็นเพราะพวกเราไม่มีธรรมะนั่นเอง

เพราะฉะนั้น ธรรมะจะป้องกันได้ทุกอย่าง เราจึงควรจะระลึกถึงธรรมะอยู่เป็นประจำ อยู่ทุกลมหายใจเข้าออก จะวิเศษที่สุด เรามีทางที่จะทำเช่นนั้นได้ในเมื่อเราศึกษาธรรมะมากเพียงพอ ถ้าเราไม่ศึกษาเพียงพอแล้ว เราจะไม่

อยู่ในทำนองครองธรรม จะชุลมุลวุ่นวาย แต่ถ้าเราศึกษาธรรมะเพียงพอ แม้แต่ขณะที่มีการยุ่งยาก เราก็จะปฏิบัติงานสำเร็จลงได้ด้วยความเรียบร้อย เป็นที่พอใจของทุกฝ่าย เพราะมีจิตว่างจากความรู้สึกเห็นแก่ตัวจัด **เมื่อมีจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวแล้ว นั่นแหละคือมีธรรมะกันละ มันจะมีสติปัญญาเกิดขึ้น แล้วก็ทำอะไรไปได้โดยถูกต้องและสนุกสนานดี พอเกิดความรู้สึกเห็นแก่ตัวขึ้นมาเท่านั้น มันจะเปลี่ยนแปลงไปทันที จะลืมศีลลืมธรรม กลายเป็นภูตผีปีศาจที่หิวกระหายดื่มกินเท่าใดก็ไม่รู้จักพอ** แต่ถ้ามีธรรมะแล้ว ถึงจะไปโกยโคลนในท้องคูที่สกปรก มันก็ยังสนุกสนาน ฉะนั้นถ้าจะมีการพัฒนาคูที่สกปรกกันละก็ ผู้ปฏิบัติงานจะต้องมีธรรมะอย่างยิ่งไม่เช่นนั้นแล้ว ก็จะดีแต่ยุคนอื่นให้โกย ตัวเองหาลงโกยไม่ เดี๋ยวนี้มันเป็นอย่างไรก็ขอให้เราคิดดู วันหนึ่งคืนหนึ่งเรานึกถึงธรรมะกันกี่มากน้อย ในวันหนึ่งเราไม่ได้นึกถึงธรรมะเลยก็ได้ บางทีสัปดาห์หนึ่ง เดือนหนึ่ง ปีหนึ่งก็ยังมี ชาวบ้านนอกพอเห็นพระปลงผมในวันโกน เขาก็รู้ว่ารุ่งขึ้นจะเป็นวันพระแล้ว เขาก็เตรียมอะไรต่าง ๆ ที่จะทำให้สมกับที่เป็นวันพระ เลิกละสิ่งบาปมาบำเพ็ญบุญในวันพระ ให้มีความสะอาด สว่าง สงบ อย่างนี้มันก็น่าชื่นใจ ถ้าจะใช้ศีรษะของพระเป็นปฏิทินอย่างนี้ พวกพระก็ยินดีจะอุทิศให้โดยโกนผมทุก ๗ วัน ทั้งๆ ที่พระพุทธเจ้าท่านก็อนุญาตไว้ว่า ๒ เดือนจะโกนครั้งหนึ่งก็ได้

ลองคิดดูอีกที ว่าวันหนึ่งท่านไปที่อ่างล้างหน้าเพื่อล้างมือล้างหน้าวันหนึ่งสักกี่ครั้ง ยิ่งคนที่ยึดถือในเรื่องสวยงามแล้ว คงจะไปที่อ่างล้างหน้าล้างมือ

ไปที่กระจกหวีหัวแต่งตัววันละหลาย ๆ ครั้ง แต่แล้วท่านมีจิตใจส่งไปยังธรรมะวันหนึ่งกี่ครั้ง ถ้าเราคิดถึงธรรมะวันหนึ่งหลาย ๆ หน พวกเราจะดีกว่านี้มาก เรื่องนี้ต้องขอชมเชยชาวอิสลาม ที่ว่าอย่างน้อยเขาก็มีการไหว้พระวันหนึ่ง ๕ ครั้ง คือถึงเวลานั้นแล้ว เขาจะต้องเข้าอยู่กับพระผู้เป็นเจ้ามีจิตใจจดจ่อกับพระเป็นเจ้า ระลึกนึกถึงพระเป็นเจ้า ลืมโลกลืมสิ่งต่าง ๆ ลืมตัวเอง ลืมการงานอะไรหมด มีจิตใจอยู่กับพระเป็นเจ้า ๕ - ๑๐ นาที แล้วแต่เขาจะทำได้ นั่นแหละมันเป็นเครื่องรับประกันว่า พระผู้เป็นเจ้าจะมาคุ้มครองเขา เพราะชั่วเวลาไม่กี่ชั่วโมงที่ทำอย่างอื่นอีก เขาก็คงไม่เผลอตัวมากเกินไป ถ้าเขาไม่เคยนึกถึงพระผู้เป็นเจ้าเป็นวัน ๆ เป็นสัปดาห์ ๆ เป็นเดือน ๆ แล้วมันจะเอียงไป ๆ ในทางความชั่ว แล้วในที่สุดก็หล่นโครมจมลงไปเลย โดยไม่คำนึงถึงศีลธรรมหรือความยุติธรรม ฉะนั้น **ขอให้นึกถึงธรรมะ อย่างน้อยก็เท่ากับจำนวนของครั้งที่ท่านไปที่อ่างล้างมือล้างหน้า หรือที่กระจกส่องหน้า นี่จะเป็นความปลอดภัยแก่ตัวเองและแก่ประเทศชาติ ดีกว่าจะไปสนใจพัฒนาสิ่งอื่น ๆ โดยมิได้พัฒนาจิตใจของคนผู้ปฏิบัติงานเสียก่อน** ธรรมะจะคุ้มครองเราต่อเมื่อเราหันหน้าเข้าหาธรรมะ และเราจะต้องคอยซ้อมความเข้าใจกันไม่ให้ลืมศีลธรรมอยู่เป็นประจำ รัฐบาลขอร้องให้ประชาชนประหยัด และให้เร่งมือในการพัฒนา แต่ก็ไม่สามารถประหยัดหรือไม่สามารถพัฒนาได้ เหตุมันอยู่ที่ตรงไหน ? อาตมากล่าวยืนยันลงไปเดี๋ยวนี้และที่นี่ว่า มันอยู่ตรงที่การไม่มีธรรมะ

เพราะไม่เอาธรรมะเข้ามาเจืออยู่ในการประหยัดหรือการพัฒนา เพราะคนไม่นึกถึงธรรมะ จนไม่มีจิตใจเป็นธรรมะ ไม่มีเนื้อตัวที่เป็นธรรมะ การประหยัดและการพัฒนาจึงเป็นสิ่งที่น่าเอือมระอาไปหมด แต่ถ้าคนมีธรรมะไม่เห็นแก่ตัวกันจัด ด้วยอำนาจของความโลภ หรือกิเลสตัณหาอุปาทานแล้ว เขาจะยิ่งชอบการประหยัดและพัฒนาโดยไม่ต้องมีใครมาชักชวน เพราะสติปัญญามันจะชักนำให้มุ่งไปอย่างนั้นอยู่แล้วในตัวมันเอง การที่เราประหยัดไม่ได้ ละทิ้งของชั่วก็ไม่ได้ เพราะมันขาดธรรมะ แม้เป็นธรรมะที่ต่ำที่สุดเราก็ยังมีในจิตไม่ได้ แล้วจะไปมีธรรมะที่ละเอียดที่จะละความโลภ ความโกรธ ความหลงงมงาย ได้อย่างไรกัน อบายมุขต่าง ๆ เช่น เรื่องสุรานารีภาชักพาบัตร หรืออื่น ๆ อีกทั้งหมดนั้น เราก็ยังละไม่ได้ บันเทาให้น้อยลงก็ไม่ได้ ทั้งนี้เพราะมันขาดธรรมะนั่นเอง

ส่วนการสร้างสรรหรือการพัฒนาบ้านเมืองนั้น ต้องอาศัยบุคคลที่มีจิตใจเป็นธรรมะ ถ้าจิตใจไม่มีธรรมะแล้ว มันก็คอยจ้องที่จะเอาเปรียบกัน คอยกอบโกยเอาประโยชน์เข้าตัวถ่ายเดียว ตัวอย่างการทำขนม คนที่จะหาพื้นหาน้ำตำแป้งกวนขนมนี้มันหายาก แต่คนที่พร้อมจะกินให้มาก ๆ นั้น มันมีอยู่เสมอ ฉะนั้นการพัฒนาคูคลอง ถนนหนทาง วัดวาอาราม ต่าง ๆ นั้น มันก็ทำนองเดียวกัน คนที่คอยจ้องจะเอาประโยชน์เข้าตัว คอยจะใช้สิ่งเหล่านั้น มันมีอยู่ถึง ๙๙.๙ % เรื่องมันเป็นอย่างนี้ แล้วจะใช้ความสนุกสนานเฮฮาไปล่อเขามาทำ หรือเอาเกียรติไปล่อให้เขาช่วยพัฒนานี้ มันได้ชั่วครู่

ชั่วยาม และลงท้ายก็เป็นไปไม่ได้ แต่ถ้าอาศัยธรรมะเข้ามาช่วยแล้ว มันพัฒนาได้ เราจะเห็นได้ว่าปู่ย่าตายายของเรา ท่านสร้างวัดวาอารามกันขึ้นได้ด้วยการใช้เงินน้อยที่สุด เพราะทุกคนมีศรัทธามีธรรมะ พร้อมที่จะร่วมมือร่วมใจกันช่วยกันทำงานด้วยจิตที่เป็นธรรมะ มิได้หวังที่จะคอยหาทางกอบโกยเงินทองให้ตัวเองร่ำรวยจนล้นเหลือถ่ายเดียว

ถ้าเราไปดูถ้ำอยันตะที่อินเดีย เราจะรู้สึกว่าแทบจะเหลือวิสัยมนุษย์จะทำได้ คือสลักภูเขาให้เป็นโบสถ์เป็นวิหาร เป็นอะไรต่ออะไรไปในเนื้อภูเขา ตั้ง ๒๙ ถ้ำ แต่ละถ้ำลึกหลายสิบฟุตสูงหลายสิบฟุต ในนั้นสวยเหมือนท้องพระโรงกษัตริย์ สลักเป็นหินมีภาพเขียนงดงาม มีอะไรต่าง ๆ ตั้ง ๑,๒๐๐ ปีมาแล้ว พิสูจน์หรือค้นคว้าอย่างไร มันก็ไม่มีเรื่องว่าเขาทำด้วยแรงดาบหรือแรงหวาย แต่ว่าเขาทำด้วยแรงศรัทธาแรงของธรรมะ ธรรมะนี่แหละจะอบรมช่วยให้คนเกิดความรู้สึกที่จะพัฒนาขึ้นมาเอง แล้วจะวิ่งไปทำด้วยเรี่ยวด้วยแรง ด้วยทุนด้วยรอน ด้วยเครื่องมือเครื่องใช้ของตนเอง ถ้าเรามีหลักในการยึดถือธรรมะอย่างนี้แล้วการสร้างชาติให้สวยสดงดงามนั้น มันก็จะเป็นไปได้ และง่ายเหมือนกับปอกกล้วยเข้าปาก **แต่เวลานี้มันไม่เป็นอย่างนั้น ความเห็นแก่ตัว ความโลภ และวัตถุนิยม ได้บดขยี้คนเสียแหลกละเอียด จนไม่มีจิตใจเหลืออยู่สำหรับจะรองรับธรรมะ อะไร ๆ ก็เพื่อเงิน มันจึงต้องเดือดร้อนระส่ำระสาย หรือถึงกับอาจล่มจมลงในที่สุด** อย่างเรื่องในมูล

บทบรรพกิจ ที่ว่าพาราสาวัตถีต้องล่มจมไปเพราะว่าคนเกลียดธรรมะ หันหลังให้ธรรมะ ถึงขนาดที่เรียกว่า "ค่ำเช้าเฝ้าสีซอ เข้าแต่หอล่อกามา" คนที่เคยอ่านหนังสือมูลบทบรรพกิจ คงได้ยินได้ฟังเรื่องนี้มาบ้าง โดยเฉพาะคำกลอนที่ว่า "ค่ำเช้าเฝ้าสีซอ" ก็อธิบายอยู่ในตัวของมันเองแล้วว่า ทุกค่ำทุกเช้าก็มัวแต่บำรุงบำเรอตาหูจมูกลิ้นกายใจ "เฝ้าแต่หอล่อกามา" คือเข้าไปในสถานที่จัดไว้สำหรับหาความเพลิดเพลินทางกามราคะ เป็นประจำ เมื่อเป็นไปอย่างนี้แล้วมันจะประหยัดได้อย่างไร จะพัฒนาได้อย่างไร

จะต้องระวังเป็นพิเศษอย่างยิ่งด้วยว่า การที่มีวิทยุกระจายเสียงขึ้นหลายสิบสถานีในประเทศไทยนี้ ๙๕ % ของเพลงที่ส่งออกไปนั้น เป็นเพลงชนิดยั่วยวนกันทั้งนั้น จนเหลือที่คนมีศีลธรรมจะเปิดฟังได้ นี่ก็คือ "ค่ำเช้าเฝ้าสีซอ" เหมือนกัน คนหนุ่ม ๆ สาว ๆ บ้านนอกเดี๋ยวนี้ ทำไร่ทำนาด้วยเหงื่อไหลไคลย้อย รวบรวมเงินได้ก็จะต้องซื้อวิทยุก่อนสิ่งอื่นทั้งหมด วิทยุเลยขายดีเป็นเทน้ำเทท่า เป็นการประหยัดกันหรือเปล่า วิทยุได้ช่วยให้เกิดอาการที่เรียกว่า "ค่ำเช้าเฝ้าสีซอ" ซึ่งผู้มีอำนาจมีอิทธิพลควรจะพิจารณาแก้ไขเรื่องนี้เสียก่อนที่มันจะเป็นพิษมากเกินไป ก็จะเป็นบุญกุศลของพระพุทธศาสนาและของคนไทย **สิ่งที่ส่งออกไปทางวิทยุนั้น มันควรจะมีสิ่งที่ให้เกิดความเข้าใจถูกต้องในชีวิต ในการงาน ในการประหยัด ในการพัฒนา มากกว่าจะเอาเพลงชนิดที่เหมาะสำหรับโสเภณีปะเหลาะผู้ชาย หรือผู้ชายปะเหลาะโสเภณีอย่างนี้ มาส่งกันตั้งหลายสิบเปอร์เซ็นต์ของรายการ** นี่เรากำลัง

จะเป็น "พาราสาวัตถี ไม่มีใครปรานีใคร" นี่คือผลของการตกเป็นทาสของวัตถุนิยม ขอให้พวกพุทธบริษัททุกคนช่วยกันต้านทานในเรื่องนี้ อย่าไปเอาใจสนับสนุน ได้เคยเห็นนักเรียนบางคนทำการบ้านไปพลาง แล้วก็ฟังเพลงวิทยุชนิดนี้ไปพลาง นี่มันจะเป็นคุณหรือโทษ จะได้ผลการเล่าเรียนอย่างไร มันมีแต่จะนำเชื้อโรคที่ร้ายกาจเข้ามาสู่จิตใจ อย่างที่ตัวเองไม่สามารถจะแก้ไข

การที่เราไม่รู้จักใช้อำนาจหรือกำลังของธรรมะมาช่วยเรานี้ มันทำให้เราประหยัดก็ไม่ได้ พัฒนาก็ไม่ได้ แล้วยังจะเป็นการทำลายให้หมดเปลืองไปเสียอีก สมมุติว่ารัฐบาลจะประหยัดเงินได้ปีละพันล้านบาท แต่มันไม่คุ้มกับเรื่อง "ค่ำเช้าเผ้าสีซอ" ที่ทำสุรุ่ยสุร่ายไป เพราะมันเปลืองอะไรต่าง ๆ ทุกอย่างทุกประการ แต่ที่เปลืองมากที่สุดก็คือ เปลืองชีวิตจิตใจของประชาชน ของประเทศชาตินั่นเอง ชีวิตจิตใจเป็นสิ่งที่เปลืองได้ คือมันเป็นไปในทางต่ำ ไม่เป็นไปในทางสูง จิตใจที่คิดไปในทางดีทางสูงนั้น มันเหลือน้อยลงมา ซึ่งถ้าตีราคาเป็นเงินเป็นทองแล้ว คนหนึ่งต้องตีเป็นล้าน ๆ แล้วคนตั้ง ๓๐ ล้านคนไปมัว "ค่ำเช้าเผ้าสีซอ" หรือมุ่งวัตถุนิยมกันหมด รัฐบาลประหยัดเงินได้ปีละพันล้านบาท ก็ยังไม่คุ้มกันกับความรั่วไหลที่มองไม่เห็นตัว มันเลยกลายเป็นเรื่องที่น่าหัวเราะ อย่างภาษิตที่ว่า "ถี่รอดตาช้าง ห่างรอดตาเล็น"

ฉะนั้นถ้าเราจะรักตัวเรารักประเทศชาติ และรักศาสนาแล้ว ก็จงช่วยกันขจัดสิ่งซึ่งเป็นบ่อเกิดของวัตถุนิยมจัดนี้ออกไปเสีย แล้วเอาธรรมนิยมมาใช้เป็นกำลังอันมหาศาล ที่จะบันดาลให้สิ่งที่เราปรารถนานั้นเป็นไปอย่างดี จะประหยัด

ก็ได้ จะพัฒนาก็ได้ ยกตัวอย่างเช่น คนชาวไร่ ชาวสวน ไม่มีใครเขาอยาก จะเป็นดอก เขาต้องการเป็นข้าราชการมีตำแหน่งสูง ๆ เพื่อหาช่องทางร่ำรวยอย่างที่คนเขาเคยรวยกันมา แม้กระทรวงศึกษาธิการจะมีอีกสัก ๑๐ กระทรวง ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาเรื่องไม่มีที่เรียนได้ เพราะชาวนาชาวไร่เกลียดการทำนาทำไร่ มันเหน็ดเหนื่อยและไม่ร่ำรวยรวดเร็วอย่างข้าราชการ แต่ถ้าเขามีความสันโดษเพียงอย่างเดียวเท่านั้น จะแก้ปัญหานี้ได้ ลูกชาวนาก็จะสมัครเป็นลูกชาวนาที่ดียิ่งๆ ขึ้นไป ลูกชาวสวนก็อยากเป็นชาวสวนที่ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

ความสันโดษนี้ มันทำให้คนอิ่มใจ เป็นสุขเหมือนขึ้นสวรรค์อยู่ทุกลมหายใจเข้าออก อย่างว่าชาวนาพื้นดินลงไปทีหนึ่ง เขาก็อิ่มใจว่าพื้นลงไปทีหนึ่งแล้ว มันใกล้ความสำเร็จเข้าไปทีหนึ่งแล้ว พื้น ๒ ที ๓ ที ก็อิ่มใจว่าพื้นไปแล้ว ๒ – ๓ ที ร้องเพลงไปบ้างพื้นไปบ้าง เพราะความสันโดษทำให้จิตใจว่างจากความยึดมั่น ถือมั่นว่าเป็นตัวเราและของเรา ซึ่งเป็นความคิดเห็นแก่ตัวอันเป็นมูลเหตุของความทุกข์ทั้งหลาย เขาจึงเพลิดเพลินในการพื้นดินทำนากลางแดด กลางลม กลางฝน มันจะพอใจทุกทีที่พื้นดิน ความสันโดษนี้มีกำลังมหาศาลที่จะช่วยให้เราทำอะไรสำเร็จและได้สิ่งที่มุ่งหวัง ไม่ต้องไปหาทางฉ้อฉลเบียดเบียนใคร ซึ่งจะกลายเป็นความยุ่งยากวุ่นวายอย่างโจ่งแจ้งขึ้นมา ถ้าเรามีเงินอยู่บาทหนึ่ง แล้วเรารู้สึกพอใจ หนึ่งบาท

ก็เป็นความสุขขึ้นมา ถ้าเรามีเงินอยู่พันล้านบาท แต่เรายังไม่อิ่มใจ เราก็เหมือนกับมีความจนอยู่นั่นเอง ดังนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า "สันโดษนี้เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง" เพราะมันทำให้ใจเป็นสุขได้แม้แต่การพ้นดินทีเดียว สองที สามที แต่ถ้าไม่มีสันโดษเสียแล้ว เขามีเงินตั้งหมื่นล้าน เขาก็ยังเป็นภูตผีปีศาจที่หิวกระหายเสมอ เพราะว่าทรัพย์นั้นไม่มีอะไรนอกไปกว่าเครื่องทำความพอใจให้แก่คนชั่ว ๆ

ฉะนั้น ขอให้เราทุกคนใช้ธรรมะให้เป็น แล้วธรรมะจะคุ้มครองเรา จะช่วยเหลือเราอย่างมหาศาลทีเดียว ขออย่าได้เข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าไปในทางผิด ๆ และไปพูดตู่ว่า พระพุทธเจ้าสอนให้คนขี้เกียจ เช่นที่พระองค์พูดว่า "สันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง" นี้ คนส่วนมากยังเข้าใจผิดไป จึงขอวิงวอนให้ช่วยกันศึกษาพระพุทธศาสนาให้เข้าใจอย่างถูกต้องสักหน่อย จนเอามาเป็นคู่ชีวิตทีเดียว การอธิบายที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดก็เป็นสิ่งที่ปัญญาชนทั้งหลายพอจะเข้าใจได้ เว้นเสียแต่จะไม่สนใจหรือมีความหัวดื้อถือรั้น ติดตำรามากเกินไปและอวดดีเกินไป เดี๋ยวนี้การถือศาสนาและการถึงธรรมะของเราทั้งหลาย ได้เป็นไปดังที่กล่าวกันนี้หรือเปล่า ? คำว่า "ถือ" กับ "ถึง" นั้นมันต่างกันอยู่ การถึงศาสนาหรือธรรมะนั้นมันได้เป็นของเราจริง ๆ ส่วนการถือนั้นมันถือแต่ปากก็ได้ **เหมือนกับคนบางคนที่เขาบอกว่าเขาถือพุทธ แต่ความเชื่อและการกระทำของเขามิได้เป็นอย่างชาวพุทธเลย ไม่เลยรู้ว่า**

พุทธศาสนาสอนอะไร เชื่อแต่เรื่องขลัง เรื่องศักดิ์สิทธิ์อย่างนี้ มันไม่ถึงพุทธเลย ถือได้แต่ปาก แต่ไม่ถึงธรรมะ แม้การถึงสรณาคมของคนส่วนมากที่ลั่นวาจาออกไปว่า "พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ" นี้ มันถึงแต่ปากเสียทั้งนั้น ปากจะว่าอย่างไรมันก็ว่าได้ แต่ใจไม่เคยถึงสรณาคม แต่ถ้าคราวใดจิตใจของเขาในขณะนั้น ว่างจากความรู้สึกว่าเป็นตัวเรา – ของเรา มีความสะอาด สว่าง สงบ ขึ้นในจิตใจ นั่นจึงจะเรียกว่าถึงพุทธะ ถึงธรรมะ ถึงสังฆะ แม้จะไม่ลั่นวาจาออกมา เขาผู้นั้นก็ถึงสรณาคม "ถือ" กับ "ถึง" จึงไม่เหมือนกัน ปัญญาชนย่อมมุ่งเอาความถึงเพราะมันปลอดภัยกว่า และผลได้รับเป็นสาระแก่นสารมากกว่า ฉะนั้นอย่ามัวแต่ถือศาสนา ขอให้ถึงธรรมะถึงศาสนาจริง ๆ เพราะฉะนั้นจึงมีพุทธบริษัท ๒ ประเภท คือพวกที่ถือจริงแล้วถึงจริง กับพวกที่ถือก็ไม่จริง ถึงก็ยิ่งไม่จริงใหญ่ พวกหลังนี้แหละส่วนมากเป็นพวกปัญญาอ่อน ได้ชื่อว่าเป็นชาวพุทธก็เพราะบิดามารดา ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นชาวพุทธ ส่วนจิตใจของเขาไม่มีความเป็นชาวพุทธแม้แต่น้อย เขาหลอกตัวเองและหลอกคนอื่นอยู่ตลอดเวลา แม้บางคนจะได้ปฏิญาณตนว่าเป็นพุทธมามกะ เป็นอุบาสก อุบาสิกา เป็นภิกษุสามเณร เขาเป็นจริงอย่างปฏิญาณแล้วหรือ ? ความคิด ความเห็น ของเขาเป็นแบบพุทธบริษัทแล้วหรือ ? เห็นกันแต่ถือหรือถึงตามธรรมเนียม ตามประเพณีเป็นพิธีเท่านั้น

ส่วนถือศาสนาจริง ๆ นั้น ต้องมีจิตใจถึงธรรมะ คือจิตใจมีความสะอาดจากกิเลสตามสมควร มีความสว่างจากความหลงงมงาย เช่นเรื่องการเชื่อเหลวไหลเกี่ยวกับผีสางเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามสมควร มีความสงบไม่วุ่นวายใจ มีจิตใจเข้าถึง "ความว่าง จากความรู้สึกว่ามีตัวตน มีอะไรเป็นของตน" นี่แหละเป็นการถือจริงและถึงจริง ใครถือศาสนาจริง ก็ย่อมถึงธรรมะจริง แล้วเรากำลังเป็นพุทธบริษัทในความหมายไหน ? พุทธบริษัทประเภทไหนเล่าที่กำลังทำความยุ่งยากหรือกำลังทำลายพุทธศาสนาเสียเอง ไม่ต้องไปกลัวว่า ใครจะเข้ามาทำความยุ่งยากหรือทำลายพุทธศาสนาละ คำตอบก็คือ **พวกพุทธบริษัทปลอม ๆ เหล่านี้นั่นเอง ที่กำลังทำลายพุทธศาสนาอย่างโดยไม่รู้สึกตัว แล้วผู้มีปัญญาอ่อนก็ยังนิยมบุคคลเหล่านั้นกันมากเสียด้วย** ฉะนั้นขอให้ปัญญาชนทั้งหลายจงถึงธรรมะชนิดที่เรียกว่า "ความว่าง" หรือ "สุญญตา" ซึ่งเป็นธรรมะประเภทยากที่จะอธิบายแก่คนทั่วไปให้เข้าใจ ผู้ที่มีปัญญาเท่านั้นจึงจะเข้าใจได้ นักปราชญ์จีนโบราณได้เคยสั่งสอนลัทธิ "เต๋า" เช่นท่านเหลาจื๊อและจวงจื๊อ อันมีเรื่องราวเกี่ยวกับ "ความว่าง" ตามความหมายของลัทธิเต๋า อย่างไรก็ดี ลัทธินี้ได้ทำให้ประชาชนเกิดสติปัญญาสูง เมื่อพุทธศาสนาไปถึงประเทศจีน จึงเกิดเป็นนิกายเซ็น คือพุทธศาสนาแบบเซ็นขึ้นในประเทศจีน

เดี๋ยวนี้พุทธศาสนานิกายเซ็น กำลังเป็นที่สนใจของปัญญาชนทั่วโลกมากที่สุด เราอาจจะหลับตากันอยู่ในบ้านเราก็ได้ ในเมื่อนอกบ้านเขาได้มี

พุทธศาสนาแบบเซ็น พิมพ์จำหน่ายเผยแพร่กันแล้วหลายสิบเล่ม เพราะความต้องการอย่างยิ่งของบุคคลชั้นปัญญาชนทั่วโลก ขณะที่**พุทธบริษัทปลอม ๆ ในเมืองไทยกำลังประณามพุทธศาสนาแบบนิกายเซ็น การที่พุทธศาสนาอย่างเซ็นกำลังเร้าความสนใจอย่างยิ่งแก่บุคคลที่มีปัญญามากกว่า พุทธ-ศาสนาแบบอื่น ๆ ก็เพราะว่าเหมาะสมแก่สติปัญญาความคิดนึกและจิตใจของชาวยุโรป ชาวอเมริกา ที่มีการศึกษาทางโลกมาดีแล้วนั่นเอง ฉะนั้นจึงกล้ายืนยันว่า นิกายเซ็นไม่ไร้สาระเลย** ท่านโพธิธรรมได้นำพุทธศาสนาไปสู่ประเทศจีนและอยู่ในประเทศจีน ๙ ปี เมื่อตอนท่านจะกลับไปอินเดีย คือก่อนจะกลับ ท่านนึกสนุกขึ้นมาอย่างไรไม่ทราบ ท่านได้เรียกประชุมศิษย์ทั้งหมดมาสอบสวนดูว่า ใครเข้าใจธรรมะขั้นสูงสุดตามแบบของท่านบ้าง ท่านให้โอกาสคนที่รู้ดีที่สุดอธิบายว่า "**ธรรมะคืออะไร ?**" ลูกศิษย์คนหนึ่งชื่อโกฎุก ก็ให้คำอธิบายแก่ท่านโพธิธรรมว่า "**อยู่นอกเหนือการยอมรับและการปฏิเสธ นั่นแหละคือธรรมะ**" นี่ก็นับว่าแยบคายมาก เพราะธรรมะนี้ใครจะวิ่งแจ้นเข้าไปรับว่าเป็นตัวเราเป็นของเราก็ไม่ได้ แต่ใครจะปฏิเสธว่ามันไม่จำเป็นมันไม่เกี่ยวกับเรา หรือมันไม่มีอยู่อย่างนี้ก็ไม่ได้ ดังนั้นโกฎุกจึงบอกว่า ที่อยู่เหนือการยอมรับและอยู่เหนือการปฏิเสธนั้น คือธรรมะ ท่านโพธิธรรมก็ผงกศีรษะรับ เพราะเห็นว่ามีส่วนถูกอยู่บ้าง แต่แล้วก็บอกว่า "แกได้หนังของฉันไป" คือเพียงผิวหนังของท่านเท่านั้นเอง

ส่วนนางชีชื่อ โซกิ สาวกอีกคนหนึ่ง ได้ให้คำอธิบายว่า "**ธรรมะนี้ถ้าเห็นครั้งเดียว มันก็คือการเห็นทั้งหมดและเห็นตลอดไป**" ดังนั้นสิ่งที่เราเห็นเลือน ๆ กันนั้น ยังไม่เรียกว่าธรรมะ ต่อให้เป็นอาจารย์อภิธรรมหรือเป็นเปรียญ ๙ ประโยค หรือปฏิบัติอยู่ในป่าไปจนตาย สิ่งที่เรารู้กันและชอบเรียกกันตามอัตโนมัติว่าเป็นธรรมะนั้น มันก็ไม่ใช่ธรรมะอย่างแท้จริง มันต้องเห็นครั้งเดียวและเห็นตลอดไป แม่ชีโซกิพูดสั้น ๆ เพียงเท่านี้ อาจารย์ก็เข้าใจจึงผงกศีรษะ เพราะมีส่วนถูกและยังยกย่องว่า "เธอได้เนื้อของฉันไป" คนแรกได้เพียงผิวหนัง แต่นางชีคนนี้กลับได้เนื้อ

ลูกศิษย์คนที่ ๓ ชื่อโดอิกุ เสนอว่า "**ไม่มีความหมายแห่งตัวตนหรือของตนนั่นแหละคือความจริง**" หมายความว่าตามความจริงแล้ว สิ่งทั้งปวงไม่อาจจะถูกยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือของตนได้เลย ท่านโพธิธรรมผงกศีรษะมากกว่าแต่ก่อน แล้วบอกว่า "แกได้กระดูกของฉันไป"

ทีนี้คนสุดท้ายชื่อ อีก้า ยืนขึ้นทำความเคารพท่านอาจารย์แล้วก็หุบปากนิ่งอยู่อย่างนั้น ไม่พูดอะไรเลย ท่านโพธิธรรมพอใจอย่างยิ่ง บอกว่า "แกได้เยื่อในกระดูกของฉันไปทั้งหมดแล้ว"

ถ้าใครเห็นรูปภาพท่านโพธิธรรม จะเห็นว่าเขาเขียนรูปท่านนั่งหุบปากปากเม้มเข้าไปข้างในจนดูน่ากลัว เพราะว่าธรรมะที่แท้จริงนั้นมันไม่รู้ว่าจะพูดอย่างไร พูดออกไปนิดก็ผิดนิด ขึ้นพูดธรรมะตั้งชั่วโมงก็ห่างไปทั้งชั่วโมง

ที่อาตมาอธิบายมาหลายชั่วโมงนี้ มันก็ไกลธรรมะตัวจริงไปหลายชั่วโมง ทั้งนี้หมายความว่า ท่านทั้งหลายจะต้องเข้าให้ถึงธรรมะตัวจริงด้วยตัวของท่านเอง การพูดกันอธิบายกันนาน ๆ ก็เป็นเพียงการวาดภาพวิว สิ่งแวดล้อมบริเวณของธรรมะเท่านั้น เพื่อให้ท่านสามารถเลือกหนทางเดิน หรือวิธีเดินเข้าไปถึงชนิดที่ทำให้หุบปากได้ ดังนั้นเราอย่าเพิ่งตีปีกโลดเต้นให้มากไป ว่าเรารู้ธรรมะหมดแล้ว ทำวิปัสสนานั่งหลับตากันเพียง ๓ อาทิตย์ ก็ถือว่าถึงธรรมะแล้ว หรือว่าได้ครูบาอาจารย์ที่เลื่องลือชื่อพูดเก่งอ้างตำราคล่องมาสอนอย่างนั้นสอนอย่างนี้ เราก็ถือว่าถึงธรรมะแล้ว มันยังห่างไกลต่อธรรมะที่แท้จริงนัก ถ้าท่านถึงแล้วท่านก็จะต้องหุบปากเหมือนกัน นั่นแหละคือธรรมะสูงสุด ส่วนธรรมะที่เราต้องการอยู่เวลานี้ เพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวันนั้น ก็เอาแต่เพียงเท่าที่จะทำให้เราเป็นอยู่กันด้วยความสันติสุข อย่ามัวเอารัดเอาเปรียบมุ่งแต่กอบโกยประโยชน์เข้าตัวถ่ายเดียว จนคนมองเห็นความไม่เป็นธรรมแก่สังคมอย่างโจ่งแจ้ง บางคราวเมื่อเราดูข้างนอกไม่เป็นการเบียดเบียนใครก็จริง แต่ข้างในยังเบียดเบียนตนเอง คือมีความนึกคิดแต่การเห็นแก่ตัวจัด จนหาความสันโดษหรือความสุขใจไม่ได้ นั่นแหละคือการเบียดเบียนตัวเอง กลายเป็นที่เกลียดชังของสังคมของชาวโลก ขอให้เราจำเรื่องลูกศิษย์ของท่านโพธิธรรม ๔ คนนี้ด้วย ว่าคนจีนในสมัยโบราณนั้นเขาเข้าถึงธรรมะเพียงใด และเขาออกไปนอกลู่นอกทางอย่างพวกเราหรือเปล่า

สรุปความว่าเราจะต้องมีชีวิตเป็นตัวเดียวกันกับธรรมะ เกี่ยวกับการงานก็ดี ศาสนาก็ดี ศิลปะก็ดี หรืออะไร ๆ ก็ดี ทำมันให้เข้าเป็นสิ่งเดียวกับธรรมะ มีชีวิตประกอบอยู่ด้วยธรรมะแท้ ไม่ใช่ธรรมะเปลือก ๆ ปลอม ๆ หรือธรรมที่ต่ำทราม แต่กลับยกย่องกันว่าดีว่างาม ถึงจะโฆษณากันอย่างไรมันก็หาดีงามจริงไปได้ไม่ มันจะงามได้ก็อยู่ที่การไม่ทำให้คนอื่นเดือดร้อนหม่นหมองใจ ตัวเองก็ไม่มีความเร่าร้อนใจ นั่นแหละคือความดีงามอย่างยิ่ง เมื่อรู้จักทำได้อย่างนี้ เขาก็เป็นศิลปินอย่างยิ่ง คือศิลปินของชีวิต พุทธศาสนาแท้ก็คือศิลปะอย่างยอดเยี่ยม เพราะว่าเป็นอุบายอย่างหนึ่งที่จะทำให้ชีวิตนี้งดงามอย่างยิ่ง มีปรากฏการณ์แสดงออกมาเป็นความงามอย่างยิ่ง ไม่มีอะไรงามไปกว่า มันเป็นเรื่องละเอียดประณีตเป็นงานฝีมืออย่างยิ่งของคนที่มีปัญญาในการที่จะทำอย่างนั้นได้ คือการเดินไปตามทางสายกลางที่ได้อธิบายไว้แล้วบทก่อน อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์แปดประการก็คือ ศิลปะสูงสุดของศิลปะทั้งหมด หรือที่มนุษย์ผู้มีปัญญาจะรู้จักได้ การงานของเราเมื่อเนื่องอยู่ด้วยกับศาสนาหรือกับธรรมะแล้ว มันก็เป็นการงานศิลปะ ชีวิตก็เป็นชีวิตศิลปะ มองดูในแง่ชีวิตก็เป็นชีวิต มองดูในแง่การงานก็เป็นการงาน มองดูในแง่ศาสนาก็เป็นศาสนา มองดูในแง่ศิลปะก็เป็นศิลปะ เมื่อมันมีหลายคำนักก็หลอมมันเป็นสิ่งเดียวกันเสียเป็น "ธรรมะ" ธรรมะคำเดียวก็พอ ธรรมะเท่านั้นที่จะเป็นของตัวเองได้ แล้วเราจะเอาตัวรอดได้ เราอย่าไปเดินตามแขกหรือตามฝรั่ง เพราะว่าเขายังไม่รู้จักธรรมะที่จะดับทุกข์ได้จริงดีไปกว่าเรา ทั้งเราอย่าเพิ่งยอ

เขาว่าเป็นผู้นำทางวิญญาณของเราเลย จริงอยู่คำสอนของเขาอาจแก้ปัญหาในด้านวัตถุและด้านสังคมได้บ้าง ส่วนทางจิตใจอันเป็นส่วนลึก ส่วนใน ส่วนนามนั้น เราจะต้องเอาของเราเอง การไปหลงวัฒนธรรมของเขาทุกอย่างนั้นก็คือการกระโดดลงเหวที่มืดที่สุด และจะไกลจากธรรมะออกไปทุกที ๆ ขอยกตัวอย่างอุปรากรเรื่อง "เฟาทส์" อันเป็นวรรณกรรมเป็นศิลปะ และเป็นดนตรีที่เขานิยมกันมากเรื่องหนึ่ง แต่ในเรื่องนี้นางเอกที่สมัครใจทำผิดศีลธรรมขนาดหนักกลับได้รับผลเป็นการขึ้นสวรรค์ ให้อภัยกันหรือยกย่องกันอย่างไม่มีเหตุผล การสมัครใจหรือเจตนาทำผิดด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลงงมงาย ความเห็นแก่ตัวจัด อย่างนี้ไม่มีทางที่จะได้รางวัลเป็นการขึ้นสวรรค์ไปอยู่กับพระเป็นเจ้าได้เลย จะต้องตกนรก และเป็นที่เกลียดชังของประชาชนมากกว่า

แต่ถ้าใครจะแย้งว่า เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ทำขึ้นเพื่อประโยชน์ทางดนตรี เนื้อเรื่องเป็นเรื่องล้อสังคมเล่น อย่างนี้ก็ได้ แต่ถ้านึกต่อไปว่าการล้อทำนองนั้นได้ประโยชน์แก่ใคร เอามาใช้ประโยชน์แก่เราจะได้ที่ไหน หรือว่าการชุบตัวให้เป็นหนุ่มแน่นแข็งแรงในเรื่อง "เฟาทส์" นั้น มันก็เพื่อสนองความกระหายในกามราคะอันเป็นธรรมชาติของสัตว์ อยากอายุยืนเพื่อเล่นกามารมณ์ จึงค้นพบยาอายุวัฒนะให้กลับเป็นหนุ่ม แล้วก็ไปทำเรื่องนี้ มันไม่ใช่อยากอยู่เพื่อมนุษยธรรม เพื่อความดี ความงาม ความจริง ความยุติธรรมอะไรเลย

แต่เพื่อกามารมณ์เท่านั้น แล้วเราจะนิยมความคิดความนึก หลักเกณฑ์ศิลปะของฝรั่งได้อย่างไร ถ้าเราไม่ใช่พุทธบริษัทประเภทปลอม ๆ

ดังนั้น ขอให้เรารู้จักเป็นอิสระแก่ตัว โดยอาศัยบารมีของธรรมะในพระพุทธศาสนา **บ้านเมืองจะมีสันติภาพเพราะธรรมะ ไม่ใช่เพราะการเมืองหรือวัฒนธรรมอื่น ๆ หรือการพัฒนาการชนิดที่ไร้ธรรมะ** ถ้าเราหวังความสงบเราต้องเตรียมตัวเพื่อธรรมะ ไม่ใช่เตรียมบดขยี้ธรรมะอย่างที่กำลังทำกันอยู่นี้ และเราจะต้องฉลาดชนิดที่ฉลาดแท้จริง คือมีสติปัญญามองเห็นของจริงและเดินไปตามทางของธรรมะ อย่าฉลาดอย่าง "เฉโก" คือเป็นเพียงหัวแหลมที่จะคดโกงคนเอารัดเอาเปรียบคน ต้องเป็นความฉลาดที่ประกอบด้วยธรรมะ ซึ่งได้มาจากการศึกษาค้นคว้าทดลองแล้ว มันจึงจะเห็นของจริงแล้วก็จะรู้ได้ว่าอันไหนจะไปทางของชาวโลกและอันไหนจะไปทางธรรมะ

ฉะนั้น ขอให้ท่านทั้งหลาย ที่เป็นลูกชายลูกสาวของพระพุทธเจ้าทุกคน จงเป็นลูกชายลูกสาวของพระพุทธเจ้าจริง ๆ อย่าให้สิ่งอื่นใดลากพาตัวเราไปได้ นอกจากธรรมะอย่างเดียว ขอให้ธรรมะพาจูงเราไป แล้วมันจะหลอมตัวเราให้เป็นอันเดียวกับธรรมะ เราจึงจะขับรถยนต์ไม่ลงคลอง หรือจับปลาไม่ถูกเงี่ยง หรือกินปลาไม่ถูกก้าง สมตามความมุ่งหมายที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นทุกประการ

ความว่าง

"**ความว่าง**" เป็นเรื่องที่เข้าใจกันได้ไม่ยาก เช่นเวลาทำงานหรือเวลาวุ่นย่อมไม่มีใครชอบ เวลาว่างงานไม่มีอะไรกวนใจ ไม่มีอะไรวุ่นนั้นทุกคนก็ชอบ จึงกล่าวได้ว่าทุกคนชอบ "ความว่าง" ไม่ชอบความวุ่น **แต่พอใครมาชวนให้ไปฟังการบรรยายธรรมเพื่อให้จิตใจว่าง เขากลับตอบว่าเขาไม่ว่าง ถ้าใครชวนให้ไปดูภาพยนตร์ ไปดูมวยหรือกินเหล้าเขาก็มีเวลาว่างเสมอ เพราะการเป็นคนแบบนี้ เขาจึงได้จมอยู่ในความโง่ ความหลงผิด หลงงมงายอย่างไม่มีเวลาสร่าง**

เรื่องของ "ความว่าง" นั้น เป็นเรื่องสำคัญที่สุดที่มนุษย์ควรจะศึกษา เรื่องของ "ความว่าง" ก็คือเรื่องของพระนิพพานดังที่มีพุทธภาษิตยืนยันว่า **นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ** แปลว่า **นิพพานเป็นของว่างอย่างยิ่ง** หมายความว่า ถ้าเราว่างถึงที่สุด นั่นแหละคือนิพพาน ถ้าเราไม่ว่างเอาเสียเลย นั่นก็คือนรก ถ้าว่างบ้างไม่ว่างบ้างก็ยังค่อยยังชั่วหน่อย อยู่ในฐานะเป็นมนุษย์ผู้จะมีทางได้ดีได้บ้าง แต่ก็ยังเป็นวัฏฏสงสารอยู่ เพราะฉะนั้นเราทุกคนจึงควรสนใจในเรื่อง "ความว่าง" และหัดทำจิตใจให้ว่างเรื่อย ๆ ไปตามลำดับ จนกว่าจะถึง "ความว่าง" ที่สุดจริง ๆ กล่าวคือ พระนิพพานนั่นเอง

อนึ่ง โปรดรับทราบไว้เสียด้วยว่า **เรื่องของ "ความว่าง" นี้ เป็นเรื่องตัวแท้จริงของพระพุทธศาสนา แต่คนสมัยนี้อาจจะไม่ค่อยเคยได้ยิน จนมีคนโง่ที่อวดดีบางคนกล้ากล่าวว่า เรื่องความว่างไม่มีอยู่ในพระพุทธศาสนา** พระองค์ได้ตรัสถึงเรื่อง "ความว่าง" กับอุบาสกคนหนึ่งชื่อธัมมทินน์ ดังมีหัวข้อใจความสำคัญว่า เยเจหิกนฺตา มีความแสดงเนื้อความจำกัดต่อไปว่า ตถาคต ภาสิตา อันเป็นคำที่ตถาคตกล่าวแล้ว คมฺภีรา มีเนื้อความอันลึกซึ้ง โลกุตฺตรา อยู่เหนือโลก สุญฺญตปฺปฏิสํยุตฺตา ประกอบโดยเฉพาะแล้วด้วยสุญญตา (ความว่าง) กาเลน กาลํ อุปฺปสมฺปชฺช วิหริสฺสาม เราจะเข้าถึงธรรมนั้นตลอดกาล และโดยสมควรแก่กาล แล้วมีชีวิตอยู่อย่างนั้น นี่กหมายความว่า ธรรมะที่แท้จริงซึ่งกล่าวถึง "ความว่าง" นั่นแหละ ทุกคนจะต้องเข้าถึงให้ได้ตลอดกาล และโดยสมควรแก่กาล

ข้อที่ควรสนใจก่อนอื่นก็คือ คำว่า "ตถาคต ภาสิตา" ซึ่งแปลว่าเป็นคำที่ตัวท่านเองกล่าว นี้แสดงว่าไม่ใช่เป็นเรื่องที่พระสาวกกล่าว ข้อนี้จึงทราบได้ว่าคำสอนในพระพุทธศาสนานั้นมีอยู่ ๒ ประเภทด้วยกัน ประเภทหนึ่งเป็นพระพุทธภาษิตแท้ คือพระพุทธองค์ได้ตรัสด้วยพระองค์เอง ส่วนอีกพวกหนึ่งนั้นเป็นคำที่สาวกในชั้นหลัง ๆ กล่าว คำที่พระพุทธองค์ตรัสเองโดยเฉพาะนั้นก็คือเรื่องสุญญตา คือทรงแสดงถึงเรื่อง "ความว่าง" โดยพระองค์เอง จึงได้มีความและมีถ้อยคำลึกซึ้งและอยู่เหนือโลก **ส่วนสาวกในชั้นหลัง ๆ นั้น**

ไม่กล่าวถึงเรื่อง "ความว่าง" ชอบไปกล่าวประดิษฐ์ประดอยให้เป็นความไพเราะถูกใจผู้ฟัง ประจบผู้ฟัง ชักชวนให้ทำบุญอย่างนั้นอย่างนี้ แสดงให้เป็นบุญกุศลยิ่งใหญ่สวยสดงดงามให้วุ่นวายไปหมด ไม่ชักชวนในเรื่องของสุญญตา คือเรื่อง "ความว่าง" เสียเลย พระพุทธเจ้าท่านชวนคนไปในเรื่อง "ความว่าง" แต่สาวกชั้นหลังชวนไปในเรื่องความวุ่น วุ่นกันจนตาย วุ่นจนจะเข้าโลงก็ไม่รู้จักหมดความวุ่นสักที ฉะนั้นเราจึงควรสนใจในเรื่องที่เป็นตัวแท้ของคำสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งกล่าวถึงแต่เรื่อง "ความว่าง" อย่างเดียว ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ? คำตอบก็มีอยู่ชัด ๆ แล้วว่า นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ "ว่างอย่างยิ่งนั่นแหละคือพระนิพพาน" พระองค์ทรงสั่งสอนเรื่องนิพพาน เพราะฉะนั้นจึงทรงสอนเรื่อง "ความว่าง" ไม่สั่งสอนเรื่องของความวุ่น ไม่สั่งสอนชักจูงคนให้ทำบุญอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วจะได้รับผลอย่างนั้นอย่างนี้ วุ่นวายไปไม่มีที่สิ้นสุด แต่ถ้าเป็นเรื่องของ "ความว่าง" แล้ว มันหยุดมันนิ่งมันสงบคือมัน "ว่าง" นั่นเอง เพราะฉะนั้นควรจะมีความแน่ใจในข้อที่ว่าพระพุทธเจ้าสอนเรื่อง "ความว่าง" ไม่ได้สอนให้วุ่น แล้วเราจะเลือกเอา "ความว่าง" หรือว่าจะเอาความวุ่น ลองพิจารณาดูด้วยตนเองเถิด คนเราถ้าวุ่น ๆ มากเข้ามันจะเป็นอย่างไร ? อย่างน้อยที่สุดมันก็จะต้องกลุ้มอกกลุ้มใจ ถ้ามากไปกว่านั้นมันก็เป็นโรคเส้นประสาท ถ้ายิ่งไปกว่านั้นอีกที่ก็ต้องไปโรงพยาบาลบ้า ซึ่งใคร ๆ ก็เห็นกันอยู่

ทั่ว ๆ ไปว่า ถ้ามันวุ่นในใจไม่มีที่สิ้นสุดแล้ว เป็นไม่แคล้วโรงพยาบาลบ้า "ความว่าง" กับ ความวุ่นมันต่างกันอย่างนี้

พระพุทธภาษิตก็มีอยู่เป็นคู่ว่า "สงฺขารา ปรมา ทุกฺขา นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ" สงฺขารา ปรมา ทุกฺขา แปลว่าสังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง หมายความว่า มันวุ่นนั่นเอง คำว่าสังขารแปลว่า ปรุง แปลว่าของปรุง แปลว่าทำพร้อม คือทำไม่หยุดแล้วมันจะว่างได้อย่างไร มันก็ต้องมีแต่วุ่น เพราะฉะนั้นคำว่าสังขารก็หมายถึงความวุ่น คือทำเรื่อยไม่หยุด มันก็เป็นความวุ่นและไม่ว่าง สังขารจึงเป็นทุกข์อย่างยิ่ง กล่าวคือความวุ่นไม่หยุดนั้น เป็นความทุกข์อย่างยิ่ง ส่วนพุทธภาษิต ที่ว่า นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ ก็หมายความว่า นิพพาน ความดับสนิทความเย็นสนิท หรือ "ความว่าง" อย่างยิ่งนั่นแหละ เป็นความสุขอย่างยิ่ง **ความวุ่นเป็นความทุกข์อย่างยิ่ง แต่ความว่างเป็นความสุขอย่างยิ่ง** สิ่งที่มีชื่อว่านิพพานนี้เป็นสิ่งที่ว่างอย่างยิ่ง ดังพุทธภาษิตที่กล่าวว่า นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ แปลว่า ว่างอย่างยิ่งนั่นแหละคือนิพพาน และเราจะเห็นได้โดยประจักษ์ชัดจากการเป็นอยู่ของเราเองว่า เวลาไหนมันวุ่น เวลานั้นก็จะเร่าร้อน ถ้าเวลาไหนมันว่าง เวลานั้นมันก็สงบเย็น แม้แต่วุ่นเพียงสักนาทีเดียวมันก็เป็นทุกข์ ถ้ามันว่างแล้วก็ไม่เป็นทุกข์เลย แต่ถึงอย่างนี้แล้ว บางคนก็ยังไม่ยอมหยุดงานทางบ้านสักเล็กน้อย เพื่อศึกษา "ความว่าง" อันจะทำให้เขาเป็นสุขใจ

ขอให้พิจารณาพระพุทธภาษิตที่ทรงกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน ดังที่ปรากฏอยู่ในบาลีพระพุทธภาษิต นิทาน สํ. ๑๖/๓๑๑/๖๗๒–๓ ว่า :-

"ภิกษุทั้งหลาย ! เรื่องนี้เคยมีมาแล้วในกาลก่อน พวกกษัตริย์วงศ์ทสารหะ มีกลองศึกอยู่ใบหนึ่ง เรียกว่า "กลองอานกะ" เมื่อใช้กลองนี้ไปนานเข้า กลองก็มีรอยแตกร้าวหรือลิออกเป็นชิ้น ๆ พวกกษัตริย์ก็หาเนื้อไม้อื่นมาทำเป็นลิ่มสอดแทรกลงไปในรอยแตกของกลองนั้นทุกคราวไป

ภิกษุทั้งหลาย ! เมื่อปะเชื่อมกลองแบบนั้นหลายครั้งหลายคราว นาน ๆ เข้าก็จะถึงคราวหนึ่ง ซึ่งเนื้อไม้เดิมแท้ของตัวกลองหมดสิ้นไป เหลือมีอยู่แต่เนื้อไม้ใหม่ ที่ทำเสริมเข้าแทนเนื้อแท้เดิมของกลอง

ภิกษุทั้งหลาย ! ฉันใดก็ฉันนั้น ในการยืดยาวต่อไปภายหน้า ตัวสูตรส่วนที่ลึกซึ้งเหล่าใดที่เป็นคำสอนของตถาคต มีข้อความลึก มีความหมายซึ้ง เป็นชั้นโลกุตตระ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่นเรื่องสุญญตา (ความว่าง) เมื่อมีผู้นำสูตรประเภทนี้มาสอนเธอก็จะไม่ฟังด้วยดี จักไม่เงี่ยหูฟัง จักไม่ตั้งใจเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง และจักไม่คิดว่ามันเป็นเรื่องที่ตนควรศึกษาเล่าเรียน ส่วนสูตรอื่น ๆ ที่นักกวีแต่งขึ้นใหม่ เป็นคำร้อยกรองประเภทกาพย์กลอน มีอักษรสละสลวย มีพยัญชนะอันวิจิตรเป็นเรื่องนอกแนวคำสอนของตถาคต เป็นเพียงคำกล่าวของสาวก เมื่อมีผู้นำสูตรที่นักประพันธ์แต่งขึ้นใหม่

เหล่านั้นมากล่าว พวกเธอก็จะฟังกันด้วยดี จะเงี่ยหูฟัง จะตั้งใจเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง และจะคิดว่ามันเป็นเรื่องที่ควรจะศึกษาเล่าเรียน

ภิกษุทั้งหลาย! ความอันตรธานของตัวสูตรส่วนที่ลึกซึ้งที่เป็นคำของตถาคตกล่าว เป็นข้อความลึก มีความหมายซึ้งเป็นชั้นโลกุตตระ โดยเฉพาะเรื่องสุญญตา "ความว่าง" ก็จักมีขึ้นด้วยอาการอย่างนี้แล"

พระพุทธองค์ทรงเทศน์เรื่อง "ความว่าง" นี้แก่ใคร แก่พวกพระที่อยู่ป่าเท่านั้นหรือ ? ข้อนี้หาเป็นอย่างนั้นไม่ ในพระไตรปิฎกนั่นเอง กล่าวถึงพวกฆราวาสที่ได้ไปเฝ้าพระพุทธองค์ และขอให้พระพุทธองค์แสดงธรรม เพื่อประโยชน์สุขเกื้อกูลแก่เขาสิ้นกาลนาน เขากราบทูลชัด ๆ ว่า "พวกข้าพระพุทธเจ้าเป็นฆราวาส ห้อมล้อมแออัดอยู่ด้วยบุตรภรรยา ใช้ดอกไม้เครื่องหอมกระแจะจันทน์อันมาแต่เมืองกาสี อยากขอให้ทรงแสดงธรรมที่เป็นประโยชน์จริง ๆ" เมื่อพวกฆราวาสไปขออย่างนี้ พระพุทธองค์ก็สอนเรื่องสุญญตา ซึ่งพระองค์ถือว่าเป็นคำสอนของพระองค์แท้ ๆ เป็นของลึกซึ้ง เป็นเรื่องเหนือโลก นี่ก็แสดงอยู่ชัดแล้วว่า เรื่อง "ความว่าง" หรือนิพพานนี้เป็นเรื่องสำหรับฆราวาสด้วยเหมือนกัน ไม่ใช่เป็นเรื่องแต่สำหรับพระที่จะไปอยู่ป่า อยู่ดง อยู่ถ้ำ อยู่เขา แม้ฆราวาสที่อยู่บ้านเรือนแออัดอยู่ด้วยภรรยาสามีก็ยังจำเป็นที่จะต้องมีความรู้ เรื่องสุญญตา เพราะคนที่ต้องการของเย็นอย่างมากที่สุด ก็คือคนร้อนที่สุด แล้วใครเล่าเป็นคนร้อนที่สุด ไม่ใช่พวก

ชาวบ้านดอกหรือ ? ฉะนั้นพวกที่อยู่ที่บ้านนั่นแหละ ควรจะต้องการของเย็นที่สุด มันจึงจะถูก มันจึงจะตรงกับเรื่องความจำเป็น จึง หวังว่าพวกเราควรพิจารณากันเสียใหม่ในการที่จะตั้งอกตั้งใจค้นหา ให้พบตัวจริงของธรรมะหรือของพระศาสนา ซึ่งเป็นของจริง ของถูก ของตรง ของสมเด็จพระบรมศาสดา กล่าวคือเรื่อง "ความว่าง" **อย่าได้ไปหลงในเรื่องวุ่น ๆ ที่มีคนฉลาดในการตบตาคนอื่นคิดขึ้นสอน เขียนขึ้นสอน ชักชวนคนอื่นให้วุ่นไปตามตน เพื่อหวังกำไร หวังประโยชน์เข้าตนอีกต่อไปเลย จงใช้สติปัญญาของตนเองเสียบ้างจะได้ไม่เสียรู้เขา และกลายเป็นคนโง่เง่าอยู่ตลอดกาล**

เรื่องของ "ความว่าง" จึงเป็นเรื่องสำหรับท่านทั้งหลายที่วุ่น ๆ ถึงกับขนาดว่าเป็นโรคเส้นประสาท หรือที่ต้องไปสู่โรงพยาบาลสำหรับกักขังคนวิกลจริต เพราะฉะนั้นจึงอาศัยเครื่องรางอันศักดิ์สิทธิ์ กล่าวคือสุญญตานี้เป็นเครื่องป้องกันว่า แม้เราจะอยู่ที่บ้านเรือน ก็อย่าให้มีความร้อนหรือความวุ่นถึงขนาดเป็นโรคเส้นประสาท หรือขนาดต้องไปอยู่โรงพยาบาลโรคจิต จงรู้จักทำจิตให้ว่าง แล้วก็จะมีความสะอาดสว่างสงบเย็นโดยไม่ต้องขวนขวายเลย มีแต่ความดีความงามความเจริญ หรือถ้าจะเรียกว่าเป็นบุญก็ขอให้เป็นบุญกันแบบนี้อย่าให้เป็นเรื่องสวรรค์ วิมาน เกิดรวยเกิดดี ทำนองนั้นเลย แบบนั้นแหละ

มันจะยิ่งวุ่นมากขึ้น จนต้องไปอยู่โรงพยาบาลบ้า หรือไม่ก็เพาะนิสัยให้เป็นคนเห็นแก่ตัวจัด ได้เท่าใดไม่รู้จักพอ เกิดมีจิตใจไม่ใช่มนุษย์ ไม่อยู่ในศีลในธรรม เต็มไปด้วยความวุ่นวายจนตาย ส่วนเรื่อง "ความว่าง" ความสะอาดความสว่างและความสงบนั้น ไม่ทำให้ใครไปเป็นอย่างนั้นเลย มีแต่จะให้ความสงบเย็นไม่ต้องไปโรงพยาบาลโรคประสาท และไม่ต้องกินยาอีกด้วย เพราะว่าได้กินยาสูงสุดเป็นโลกุตตระ กล่าวคือพระธรรมนี้เอง จึงนับว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรกลัว เป็นสิ่งที่ควรกล้านำมาใส่ตน อย่าไปคิดว่าเป็นเรื่องว่าง ๆ เปล่า ๆ แล้วมันไม่มีอะไร มันไม่ใช่ว่างเปล่าอย่างไม่มี มันว่างเปล่าชนิดที่มีสิ่งทั้งหลายที่ดี ๆ ทั้งนั้น ขอให้เข้าใจคำว่า "ความว่าง" ให้ถูกต้อง

เรื่องบุญที่วุ่น ๆ นั้น มันกลับทำลายสิ่งที่ดีทั้งหลายให้สูญเสียไปหมด ส่วนเรื่อง "ความว่าง" ของพระพุทธเจ้านี้นำสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้มาให้เราทั้งหมดทั้งสิ้นทีเดียว นี่แหละเป็นแง่ที่ควรสนใจ ควรจะคิดนึกพิจารณาดูให้ดี **คนอยากแสวงหาความสุขแต่ไปชอบความวุ่น กลัวความทุกข์แต่แล้วก็กลับเกลียด "ความว่าง" นี่มันเป็นเรื่องโง่เขลา เป็นเรื่องหลอกตัวเองชัด ๆ แล้วมันจะพบความสงบสุขกันได้อย่างไร?** ถ้าเราต้องการความสงบจริง เราต้องหลีกเลี่ยงความวุ่น หันมาฝ่าย "ความว่าง" แต่เราจะต้องมีสติปัญญาพินิจพิจารณาดูให้ดีว่าอะไรมันวุ่นกันแน่ ว่าอะไรมันว่าง

จริง ๆ อย่าได้หลงผิดไปเห็นความวุ่นเป็น "ความว่าง" หรือไปบูชาความวุ่น ซึ่งพระพุทธเจ้าไม่เคยสอน แล้วช่วยกันตู่ว่าพระพุทธเจ้าสอน

การที่ไปวุ่นวายในกิจการงานต่าง ๆ จนไม่มีเวลาเข้ามาหาธรรมะของพระพุทธเจ้า ซึ่งสอนเรื่อง "ความว่าง" นั่นแหละเรียกว่าวุ่น ไม่มีเวลาเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่มีเวลาประพฤติปฏิบัติคำสอนของพระพุทธเจ้าจนกระทั่งเน่าเข้าโลงไป เกิดมาทั้งทีมีแต่ความวุ่น แล้วมันจะได้อะไรที่เป็นสิ่งดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ หรือว่าจะได้อะไรจากพระพุทธเจ้า ซึ่งตัวเองก็นับถือนักหนาและขอถึงพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะ ถ้าถึงกันแต่ปากก็จะไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ นอกจากได้แต่ลม ๆ แล้ง ๆ ที่ว่าตัวได้ตัวถึงหรือตัวนับถือ ถ้ายังเป็นอยู่อย่างนี้ ก็แปลว่ายังวุ่นอยู่ตามเดิม บางทีจะวุ่นมากไปเสียอีกด้วยซ้ำไป เพราะต้องพูดว่าเรานับถือพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ นิ่ง ๆ อยู่เฉย ๆ จะไม่ดีกว่าหรือ จะไม่เสียเวลาพูดคำนี้ออกมา เพราะฉะนั้นหวังว่าท่านทั้งหลายจะได้คิดนึกให้ดี ว่าสิ่งที่เรียกว่า

"ความว่าง" นี้ เป็นคุณธรรมที่จะทำบุคคล ให้เป็นพระอรหันต์ได้

ถ้าใครยังไม่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าสอนเรื่อง "ความว่าง" ก็จงพิจารณาพระพุทธภาษิตอีกสักบทหนึ่งว่า "สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ โมฆราชสทา สโต" = ดูก่อนโมฆราช ท่านจะเป็นผู้มีสติเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อเถิด "อตฺตาหิ ภิกฺข เอหจฺจ เอวํ มจฺจุตฺตโรสิยา" = เมื่อท่าน

ถอนความคิดเห็นว่ามีตัวตนเสียได้แล้ว ก็จะเป็นผู้อยู่เหนือมัจจุราช "เอวํ โลกํ อเวกฺขนฺตํ มจฺจุราชา น ปสฺสติ" = เมื่อท่านเห็นโลกอยู่ดังนี้ มัจจุราชก็จะไม่เห็นท่าน ข้อนี้หมายความว่า ถ้าผู้ใดเห็นโลกทั้งหลายทั้งปวงโดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อ ถอนความยึดถือว่ามีตัวตน ว่าของตนออกเสียได้ ก็จะอยู่เหนือความตาย ความตายในที่นี้หมายถึงการหมดความดี เดือดร้อน ระส่ำระสาย กระวนกระวายด้วยปัญหาเรื่องความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย แบบเน่าเข้าโลงไปก็ได้ หรือจะเป็นการตายทางจิตใจ คือมีจิตใจเสื่อมทรามตกต่ำ มีแต่ความทุกข์ท่วมทับ ไม่มีเวลาว่างหรือสงบเย็น นี้เรียกว่าความตายเหมือนกัน คือมันมีผลเท่ากับคนตายหรือต้องทนยิ่งกว่าคนตาย ทนทุกข์แบบเดียวกับสัตว์ในนรก คือว่ามีแต่ความเร่าร้อนระส่ำระสายตลอดเวลา ซึ่งยิ่งไปกว่าความตาย เพราะฉะนั้นบัณฑิตชนจึงได้คิดค้นหาวิธีต่าง ๆ นานาที่จะอยู่เหนือความตาย เมื่อโมฆราชมาเฝ้าพระพุทธเจ้าจึงทูลถามถึงการที่จะอยู่เหนือความตาย พระพุทธองค์ก็ทรงสอนเรื่อง "ความว่าง" ซึ่งมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่นเรียกเป็น "นิพพาน" ก็มี เรียกเป็น "ความดับทุกข์" ก็มี เรียกว่าอยู่เหนืออะไร ๆ ทั้งหมด ก็มี ทั้งหมดนี่แหละคือ "ความว่าง" เพราะว่าถ้ามันว่างแล้วมันไม่ทุกข์มันไม่วายเวียน มันไม่เกิดอุปาทานซ้ำแล้วซ้ำเล่า พระองค์จึงทรงยื่น "ความว่าง" นี้ให้แก่โมฆราชโดยตรัสว่า "จงมองโลกโดยความเป็นของว่างเถิด"

คำว่า "โลก" นี้ เป็นคำเดียวสั้น ๆ ก็จริง แต่มันหมายถึงทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไร จะเป็นโลกนี้ เทวโลก พรหมโลก มารโลก หรือโลกนรกก็ตาม รวมเรียกว่าโลก ซึ่งได้แก่อิทธิพลของ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่มีอยู่ในโลกนั้น ๆ เพราะว่าคนเราอยู่ในโลก มันก็มีความหมายอยู่ตรงที่จะได้ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เหล่านี้เอง ถ้าหากว่าในโลกนี้ไม่มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสแล้ว ก็ไม่มีสัตว์ตัวไหนที่อยากจะอยู่ในโลก แต่ด้วยเหตุที่โลกมีความหมายอยู่ตรงที่มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส สัตว์ทั้งหลายจึงมีตัณหา คือความอยากในการที่เกิดมาในโลกนั้นโลกนี้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็ในโลกที่มีเหยื่อของตัณหามาก ๆ นั่นเอง เหมือนกับที่คนตั้งอกตั้งใจทำบุญกุศลจะเอาสวรรค์วิมานทิพย์นั้น ก็หมายถึงต้องการ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ชนิดที่ดียิ่ง ที่ประณีตยิ่ง ที่ละเอียดยิ่ง หารู้ไม่ว่านั่นก็ยังเป็นรูปเสียงกลิ่น รสสัมผัส ซึ่งเป็นของอย่างเดียวกันกับที่มีอยู่ในโลกนี้ทั้งสิ้น แต่ว่ามันแตกต่างและดีกว่ากันเป็นชั้น ๆ เท่านั้น

รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เหล่านี้ มันทำให้ว่างหรือมันทำให้วุ่น ขอให้ลองคิดดูเถิด ว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ในโลกมนุษย์เรา ในบ้านในเมืองของเรานี้เอง มันทำให้เราว่างหรือมันทำให้วุ่น เรื่องของ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่ไหนบ้างมันทำให้ว่าง การที่ต้องทนทำไร่ทำนา ทำทุกสิ่งทุกอย่างแม้แต่การคิดโกงเอาเปรียบคนอื่น เสาะหานั่นหานี่ คอยรักษานั่นรักษานี่ มันก็เพื่อ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ทั้งนั้น แม้ที่สุดการอยากไปสวรรค์ มันก็เพื่อ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ที่ดีที่ประณีตยิ่งขึ้นไป ขึ้นชื่อว่า

รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แล้ว มันเป็นเรื่องวุ่นเสมอ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสในโลกสวรรค์ เช่น มีวิมานแก้ว วิมานทอง มีบริวารเท่านั้นเท่านี้ มันก็เป็นเรื่องวุ่น ขอให้ลองคิดดูให้ดี ๆ แล้วจะเข้าใจคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่ว่า "จงมองโลกให้เห็นตามที่เป็นจริง ว่ามันเป็นของว่าง" คือพิจารณาให้เห็นว่ามันเป็นของหลอกลวง มันเป็นของมายา ไม่เป็นแก่นสาร

สิ่งที่เป็นของหลอกลวงหรือมายานั้น มันให้ความทุกข์ มันไม่มีตัวตนที่แท้จริง ความวุ่นก็ไม่มีตัวตน แต่เราเห็นว่ามีตัวตนเป็นตัวเป็นตน เหมือนกับคนเห็นรูปในพยับแดดในทะเลทรายว่าเป็นน้ำ คนที่กำลังละเมอเพ้อฝันอยู่ด้วยกิเลสตัณหา ย่อมเห็นความวุ่นเหล่านี้เป็นตัวเป็นตน ไม่อาจจะเห็นโดยความเป็นของว่างได้เลย เว้นแต่เมื่อใดจะมีสติปัญญาสมบูรณ์ จึงจะเห็นโลกโดยความเป็นของว่างได้ ทั้งนี้ก็ด้วยการถอนความเห็นผิดว่าตัวว่าตนออกเสีย มองให้เห็นว่าเป็นมายา เป็นของหลอกลวง แต่เราทั้งหลายได้ถอนความยึดถือว่าตัวตนแล้วหรือยัง ในบ้านในเมืองของเรายังเต็มไปด้วยคำว่า "ฉัน" ว่า "ของฉัน" นั่นก็ของฉัน นี่ก็ของฉัน เงินก็ของฉัน ที่ดินก็ของฉัน จะได้ยินแต่คำว่าฉันและของฉันนี้อยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง เสียงนั้นเองคืออัตตานุทิฏฐิ ที่แสดงออกมาให้เห็นว่ายังมีความสำคัญผิด ยึดถือในความเป็นตัวตนหรือของของตนอยู่ในที่ทั้งปวง แล้วมันจะว่างอย่างไรกัน ถ้ายังถือว่านี่ตัวตนนี่ของตนแล้ว มันจะต้องจัด ต้องทำ ต้องกอบโกย ต้องหวงแหน แล้วก็ต้องร้อนใจในเรื่องจัด เรื่องทำ เรื่องกอบโกย เรื่องหวงแหน วุ่นในทางร่างกายนั้นยังไม่สำคัญนัก แต่สำคัญอยู่ตรงที่ใจมันวุ่น

ร่างกายวุ่นทางพุทธศาสนาไม่เรียกว่าวุ่น ถ้าใจวุ่นท่านจึงเรียกว่าวุ่น เพราะฉะนั้นจึงต้องจัดการกับเรื่องจิตใจ ความทุกข์แท้ ๆ หรือความวุ่นจริง ๆ นั้นอยู่ที่ใจ สิ่งที่เรียกว่าของปรุง หรือการปรุง หรือสังขารนั้น มันอยู่ที่ใจ คืออยู่ที่จิตที่คิดขึ้นมาด้วยกิเลสตัณหา นั่นแหละคือของปรุงหรือสังขาร ครั้นคิดแล้วมันก็ลงมือทำ นี่เป็นการปรุงอีกอย่างหนึ่งเหมือนกัน กำลังทำอยู่มันก็คิดอีก มันเป็นห่วงวิตกกังวล มันมีความทะยานอยากอย่างใดอยู่ด้วย แปลว่ามันคิดกังวลเรื่อย มันเป็นสังขารเรื่อย มันไม่มีว่างเลยมีแต่วุ่นทั้งนั้น นี่คือผลของอัตตานุทิฏฐิ คือความสำคัญว่า มีอะไรเป็นตัวตนหรือเป็นของของตน มันจึงต้องวุ่นกันดังนี้ ถ้ามีตัวตนอย่างนี้แล้วความทุกข์ก็ครอบงำได้ เรียกว่าความตายครอบงำได้ แต่ถ้าทำลายความรู้สึกว่าตัวตนของตนออกไปเสีย ให้เป็นของว่างแล้ว ความทุกข์มันจะครอบงำใครได้เล่า เพราะมันว่างจากตัวตนผู้รับความทุกข์ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า "เมื่อถอนความยึดถือว่าตัวตนเสียได้ก็จะเป็นผู้อยู่เหนือความตาย"

เมื่อเห็นโลกโดยเป็นของว่างอยู่ดังนี้ ความตายก็ไม่เห็นผู้นั้น กล่าวคือความตายจะจับตัวผู้นั้นไม่ได้ เพราะเป็นของว่างไปเสียแล้ว นี่เป็นอันว่าผู้นั้นก็ดี โลกก็ดี ล้วนแต่เป็นของว่าง เป็นความว่าง ถึงกับมัจจุราชหรือความตายตามหาตัวไม่พบ ถ้าพูดตรง ๆ อย่างธรรมาธิษฐานกล่าวว่า ไม่มีตัวมีตนเหลืออยู่ให้ความทุกข์ครอบงำอีกต่อไป จึงเป็นอันว่าการทำตนให้เป็นของว่างนี้ เป็นทางที่จะเอาชนะความทุกข์และความตาย

การทำตนให้เป็นของว่างนั้น ไม่ได้หมายความว่าจะต้องเอาตัวไปใส่ครกตำให้ละเอียด และเอาไปเผาไฟให้เป็นควันไปให้หมดแล้วจึงว่าง ดังนี้ก็หาไม่ แต่หมายความว่าให้ทำด้วยสติปัญญา อย่าให้จิตคิดยึดถืออะไรว่าเป็นตัวตน ร่างกายก็เป็นสักว่าร่างกาย จิตก็เป็นสักว่าจิต เจตสิกก็สักว่าเป็นเจตสิก ไม่มีอะไรส่วนไหนที่เป็นตัวเป็นตนหรือเป็นของของตนเลย เมื่อเป็นดังนี้นั่นแหละจึงจะเรียกได้ว่ามี "ความว่าง" หรือมีการเห็น "ความว่าง" อยู่ในเบญจขันธ์นั้น เป็นเบญจขันธ์ที่มีความบริสุทธิ์ เพราะไม่ยึดถือในความเป็นตัวเป็นตน ส่วนเบญจขันธ์ของใครเต็มไปด้วยกิเลสตัณหา อุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น เบญจขันธ์นั้นจะไม่ว่าง คือมีตัวตนออกรับความทุกข์ มีตัวตนให้ความทุกข์ครอบงำ มีตัวตนให้ความตายย่ำยี สมน้ำหน้าแล้วที่ไม่รู้จักทำให้ว่าง มันจึงมีแต่ความทุกข์ความเดือดร้อนไปตั้งแต่เกิดจนตาย ท่านทั้งหลายอาจจะเห็นได้โดยพระพุทธภาษิตที่ว่า "สุญญตา" หรือ "ความว่าง" แท้จริงก็คือนิพพาน นิพพานคือความว่างแท้จริง เพราะว่าพอเราทำให้ว่างได้เท่านั้น ความตายก็ทำอะไรเราไม่ได้ ความทุกข์ก็ทำอะไรเราไม่ได้ นั่นแหละคือความหมายของคำว่านิพพาน เพราะฉะนั้นในที่มากมายหลายแห่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงสุญญตา "ความว่าง" นี้ โดยคำว่านิพพาน หรือแทนคำว่านิพพาน หรือในที่แห่งนิพพาน

สุญญตาจึงเป็นเครื่องทำบุคคลให้หมดไป ให้ว่างไป ให้เหลือแต่เบญจขันธ์ที่บริสุทธิ์สะอาดไม่เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ หรือความตายอีกต่อไป เพราะว่าไม่มีอัตตานุทิฏฐิเหลืออยู่อีกเลย

ในที่อื่นพระพุทธองค์ได้ตรัสว่า เมื่อเห็นความว่างจากตัวตน หรือเห็น "ความว่าง" หรือพอใจในความว่างแล้ว จึงจะพอใจในเรื่องของพระนิพพาน ถ้าไม่เห็นความจริงข้อนี้แล้วก็ไม่อาจจะพอใจในนิพพาน แม้พูดว่าเราอยากได้นิพพาน ก็เป็นเรื่องพูดแต่ปาก คือพูดถึงสิ่ง ๆ หนึ่ง ที่ตนไม่รู้ว่ามันเป็นอะไรกันแน่ เพียงแต่ได้ยินเขาว่ากันว่าดีว่าสูง ว่าประเสริฐว่าเลิศ ก็พลอยอยากได้ไปตามเขา นี่แหละคือบุคคลที่ปรารถนานิพพานไปตามเขา ทั้ง ๆ ที่ไม่รู้ว่านิพพานนั้นคืออะไร แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า ถ้าเมื่อใดได้เกิดเห็นคุณของ "ความว่าง" ขึ้นมา เมื่อนั้นแหละคน ๆ นั้นจึงจะชอบนิพพานจริง ๆ คือชอบอย่างถูกต้อง ไม่ใช่ชอบอย่างงมงาย

ฉะนั้น ถ้าเรายังหลงอยู่กับความวุ่น หรือการทำบุญที่วุ่น ๆ แล้ว อย่าไปพูดถึงนิพพานให้ป่วยการ จิตใจมันไม่ชอบนิพพานไปได้ดอก ถ้าเรารู้จัก "ความว่าง" ให้ถูกต้อง แล้วพอใจใน "ความว่าง" ให้ถูกตรง จิตก็จะพอใจในนิพพาน และเลื่อนไหลไปในทางของพระนิพพานโดยไม่ต้องสงสัยเลย ถ้าลองได้ชอบใจในคุณของ "ความว่าง" แล้ว พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ไว้ว่า บุคคลนั้นจะหลุดพ้นด้วยปัญญาในชาติปัจจุบันนี้ คือเป็นพระอรหันต์ประเภทปัญญาวิมุติในชาตินี้ หรือว่าอย่างน้อยที่สุด ก็จะเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ คือความเป็นอยู่ที่มีความรู้สึกว่าไม่มีอะไรที่น่าเอา–น่าเป็น ซึ่งความทุกข์ครอบงำไม่ได้ แม้พระพุทธเจ้าเองก็ยังทรงชีวิตอยู่ด้วย "ความว่าง" ซึ่งเรียกว่า "สุญญตาวิหาร"

ดังที่ได้ยินยันแก่พระอานนท์ว่า "แม้ตถาคตก็ได้ใช้เวลาเป็นส่วนมากให้สิ้นไปในสุญญตาวิหาร" สุญญตาวิหารนี้ไม่ใช่เรือนที่ปลูกขึ้นแล้วเรียกว่าสุญญตา สุญญตาวิหารคือการอยู่ด้วยจิตใจที่ว่างจากสิ่งทั้งปวง วิหารแปลว่าความเป็นอยู่ สุญญตา แปลว่า "ความว่าง" ว่างนั่นแหละคือสุญญตาวิหาร พระพุทธองค์แม้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ท่านก็ยังอยู่ด้วยสุญญตาวิหารไปตามเดิม คืออยู่ด้วยจิตใจที่ว่าง ไม่ยึดถืออะไรว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของของตน ไม่มีความวุ่นวายเลย แม้ว่าพระองค์จะได้เสด็จไปนั่นมานี่ ต้องสอนคนนั้นคนนี้ไม่มีเวลาหยุดอย่างน่าเหน็ดเหนื่อย แต่ก็ไม่มีความวุ่นวาย ในใจไม่มีกิเลสตัณหาจึงไม่มีความวุ่นใจ และกายก็ไม่เป็นความวุ่น เพราะใจไม่วุ่นเป็นแต่การเคลื่อนไหวไปตามธรรมดา เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จะทรงนั่งนิ่ง ๆ อยู่ก็ดีหรือทรงดำเนินไปที่ไหนก็ดี เรียกว่าเป็นผู้อยู่ในสุญญตาวิหารได้ด้วยกันทั้งนั้น แต่ถ้าหากมีเวลาว่างไม่ต้องไปทำอะไรที่ไหน จะทรงนั่งอยู่นิ่ง ๆ มีความว่างเกิดขึ้นในใจมากขึ้นเป็นพิเศษ คือความว่างจากการรู้สึกว่ามีตัวตนว่างจากทุก ๆ สิ่ง จิตใจประกอบไปด้วยความรู้สึกว่าง เป็นความสงบสุข ทำให้ร่างกายผ่องใส

ข้อที่ "ความว่าง" ทำให้เราสุขสบายร่างกายผ่องใสนั้น รู้ได้ด้วยข้อความซึ่งพระองค์ได้ตรัสแก่พระสารีบุตร ในเมื่อพระสารีบุตรมีผิวพรรณผ่องใส มีการซักถามกันขึ้น พระพุทธองค์จึงทรงแนะให้พระ

ภิกษุทั้งหลายสังเกตว่า การเป็นอยู่ด้วย "ความว่าง" นั่นเอง ที่ทำให้ผิวพรรณของพระสารีบุตรผ่องใส "ความว่าง" ในลักษณะเช่นนี้ท่านเรียกว่า มหาปุริสวิหาร แปลว่าวิหารของมหาบุรุษ กล่าวคือสุญญตาหรือ "ความว่าง" นั่นเอง ใครลงได้เข้าไปอยู่ในวิหารนี้แล้ว จะมีผิวพรรณผ่องใส เพราะไม่มีความทุกข์แต่ประการใด มีแต่ความสงบเย็น มีแต่ความสะอาดสว่างสงบอยู่ตลอดเวลา ทำให้มีความผ่องใสทั้งทางกายและทางใจ เพราะอำนาจที่อยู่ใน "ความว่าง" นั้นเป็นประจำ แต่ถ้ากล่าวกันในทางของการปฏิบัติ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่ง "ปรมานุตตรสุญญตา" ข้อนี้หมายถึงเจโตสมาธิที่ไม่มีนิมิต คือจิตผ่องใสจนพ้นจากกิเลสทั้งสาม เป็นสุญญตาอย่างยิ่ง จะมี "ความว่าง" จนมีความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย ความเป็นอย่างนี้ถือว่าเป็นสิ่งสูงสุดไม่ว่าในยุคไหนหรือเวลาไร คือพระพุทธองค์ทรงยืนยันว่า จะเป็นในศาสนานี้หรือในศาสนาไหนก็ตาม "ความว่าง" อันนี้ต้องถือว่าเป็นสิ่งสูงสุดเสมอไปไม่ว่ายุคนี้หรือยุคไหน ยุคพุทธกาลหรือยุคปัจจุบันของเรานี้ หรือยุคอนาคตก็ตาม "ความว่าง" นี้ก็ยังเป็นสิ่งพิเศษสูงสุดกว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั่นเอง เพราะฉะนั้นจึงได้ถือเอาว่า "ความว่าง" เป็นสิ่งสูงสุด ดังมีพุทธภาษิตว่า "นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา ท่านผู้รู้ทั้งหลาย ย่อมกล่าวพระนิพพานว่าเป็นสิ่งสูงสุดหรือเป็นบรมธรรม คือเป็นธรรมสูงสุด"

นิพพานก็คือ "ความว่าง" ถึงที่สุดนั่นเอง "ความว่าง" นั้นเป็นสิ่งสูงสุด เป็นสิ่งซึ่งทำบุคคลให้ประสบความสงบ ทำผิวพรรณให้ผ่องใส เป็นวิหารธรรมที่แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ยังทรงดำรงอยู่ในความว่างนั้น จึงเป็นสิ่งที่ทุกคนควรจะสนใจทำให้มีความรู้ความเข้าใจ ทำให้เกิดมีขึ้นในตน แล้วใช้เป็นหลักประจำใจของตน มุ่งแต่ "ความว่าง" อย่างเดียวก็พอแล้ว ไม่ต้องพูด ไม่ต้องคิด ไม่ต้องทำกันให้มากเรื่อง จงเอาแต่เรื่องเดียว คือทั้งคิดทั้งพูด ทั้งทำเรื่อง "ความว่าง" เพราะเป็นเรื่องสำคัญ เรื่องสูงสุด เป็นเรื่องที่รวมธรรมทุกเรื่องไว้ในนั้นด้วยเสร็จ และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนอยู่แท้ ๆ ถ้าเราไม่ว่างขึ้นมาก็เท่าไรเราก็ทุกข์เท่านั้น ถ้าเราว่างขึ้นมาเมื่อไรเราก็สบายเมื่อนั้น เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า เราไม่มีความสุขก็เพราะเราไม่ว่าง พอเราว่างขึ้นมาเราก็มีความสุข ขอให้ถืออันนี้เป็นหลักเบื้องต้นเสียก่อน แล้วจะได้สนใจต่อไปจนลุถึง "ความว่าง" ได้จริง ๆ อย่างน้อยที่สุดเราก็ต้องเห็นจริงเสียก่อนว่า ถ้าไม่ว่างแล้วเป็นไม่มีสุข จะมีสุขได้มันต้องมีเพราะ "ความว่าง" เท่านั้น

ปัญหาต่อไปว่าไม่ว่างเพราะอะไร ? ก็ตอบว่า เราไม่ว่างเพราะเราวุ่น คือเราปรุงมันเรื่อย เราไม่ยอมหยุด เราทำอะไรที่ไหน ก็คิดนึกด้วยกิเลสตัณหา ยึดมั่นถือมั่นว่านั่นเป็นตัวตน มีอะไรเป็นของตน และมีกิเลสตัณหา คือความอยากอย่างนั้นอย่างนี้อยู่ เราทำอะไรด้วยความอยาก มัน

จึงทำให้ไม่ว่าง เราอย่าเอากิเลสตัณหามาคิดมาปรุง มันก็จะว่างไปหมด แม้ว่าร่างกายจะยังทำอะไรอยู่ มันก็ยังเป็นความว่างไปหมดอยู่นั่นเอง เพราะไม่มีการคิดการปรุงที่เป็นความเห็นแก่ตัว ขอให้ฟังไว้ดี ๆ หรือจำไว้ให้ดี ๆ ว่า ความคิดปรุง มันปรุงนี้ด้วยกิเลสตัณหา ไม่ใช่ปรุงด้วยสติปัญญา ถ้ามีสติปัญญาเข้ามา มันไม่ปรุง มันไม่เป็นสังขารที่คิดปรุง มันรู้จักทำให้ว่าง มันเป็นไปแต่ในทาง "ความว่าง" ถ้าสติปัญญาไม่มา กิเลสตัณหาก็จะเข้ามาแทนและมันจะปรุง คือมันทำให้วุ่น เพราะฉะนั้นความไม่ว่างมีได้เพราะความคิดปรุง เราจะต้องขจัดความคิดปรุงด้วยอำนาจของกิเลสตัณหานี้เสียให้ได้ หรือให้มากที่สุดเท่าที่เราจะทำได้

ทีนี้ลองคิดต่อไปว่า ทำไมมันจึงคิดปรุง ? ข้อนี้ก็เป็นเพราะเหตุว่า มันยังหลงใหลอยู่ในของที่เป็นคู่ ๆ ของที่เป็นคู่ ๆ นี้ก็คือ สิ่งที่ทุกคนกำลังหลงอยู่ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ของที่เป็นคู่ ๆ นั้นมีอยู่มาก เช่น เรื่องดี-เรื่องชั่ว เรื่องบาป-เรื่องบุญ เรื่องสุข-เรื่องทุกข์ ความมี-ความจน ความได้ลาภ-ความเสื่อมลาภ ความเป็นผู้แพ้-ผู้ชนะ การได้-การเสีย ความเป็นหญิง-เป็นชาย ความรัก-ความเกลียด ความพอใจ-ความไม่พอใจ ของหอม-ของเหม็น ของไพเราะ-ของไม่ไพเราะ ของสวย-ของไม่สวย เหล่านี้ล้วนแต่เป็นคู่ ๆ มีมากมายนับไม่ไหว แต่ว่าเป็นที่ตั้งแห่งความหลง เป็นที่ตั้งของความคิดปรุงที่ประกอบด้วยกิเลสตัณหา มันจะเกิดความอยากตามที่กิเลส

ตัณหาต้องการ เช่นไม่ชอบความไม่สวย ก็ต้องชอบความสวย ความคิดปรุงก็คิดไปในทางที่จะทำให้สวย ไม่ชอบคำว่าจน ก็คิดปรุงไปในทางที่จะทำให้มั่งมี มันจึงต้องอยากไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งด้วยกิเลสตัณหา ถ้ามันมีแต่เพียงอย่างเดียวไม่เป็นคู่แล้ว ความคิดก็ปรุงไม่ได้ มันก็หยุดคิดไปเอง แต่นี่มันมีของคู่มาให้เปรียบ จึงได้มีดีมีชั่ว ถ้าไม่มีดีความชั่วก็ไม่มีความหมายอะไร เพราะความชั่วมาเทียบเคียงกับความดี ความดีจึงเป็นของมีค่าขึ้นมา ความสุขกับความทุกข์ก็เหมือนกัน เพราะมีทุกข์มาเทียบ ความสุขจึงกลายเป็นของดีของแพง ถึงแม้ความทุกข์ก็เถอะ ถ้าไม่มีความสุขมาเป็นคู่เปรียบแล้ว ความทุกข์ก็ไม่น่ากลัวอะไร เพราะเหตุที่มันมาเป็นคู่ ๆ มันจึงเท่ากับมาเสนอให้เราเลือกเกลียดข้างหนึ่งแล้วเลือกรักอีกข้างหนึ่ง นั่นแหละคือความหลง หรือคือกิเลสตัณหาโดยตรง ถ้าเมื่อใดเราเกิดความฉลาดขึ้นมา ไม่เอามันเสียทั้งสองอย่าง เมื่อนั้นแหละเราจึงจะว่าง คือดีเราก็ไม่รัก ชั่วเราก็ไม่เกลียด เราอยู่เฉย ๆ ก็เป็น “ความว่าง” เท่านั้นเอง สุขเราก็ไม่อยาก ทุกข์เราก็ไม่เกลียด เราอยู่เฉย ๆ มันก็เป็นสันติ เป็น “ความว่าง” เป็นนิพพาน แต่ถ้าเราหลงใหลในโลกียสุข จะเป็นสุขในมนุษย์โลก หรือสุขในสวรรค์ หรือสุขในพรหมโลกก็ตาม ทั้งหมดนั้นยังเป็นของลวง เป็นของที่ปนกับความทุกข์ หาใช่ความสุขที่แท้จริงไม่

ที่เป็นนิพพานนั้นไม่เกี่ยวกับความสุขหรือความทุกข์เลย คือเป็นของว่าง แต่ว่าเราก็ชอบสมมติเรียกกันว่าเป็นความสุขอีกนั่นแหละ เพราะเราติดในความ

สุขเหมือนกับติดฝิ่นมาก่อน อะไร ๆ ก็จะให้เป็นความสุขไปทั้งนั้น จึงมีคำพูดว่านิพพานเป็นความสุขอย่างยิ่งขึ้นมา ก็เพื่อจะให้ละความสุขต่ำ ๆ ต้อย ๆ เหล่านั้นเสีย ให้หันมาสนใจในเรื่องความสุขชั้นนิพพาน เมื่อมาสนใจในเรื่องนี้ก็ต้องพบ "ความว่าง" เพราะว่านิพพานเป็นชื่อของ "ความว่าง" เพราะฉะนั้นอย่าได้เข้าใจว่าความสุขในชั้นนิพพานนั้น เหมือนกับความสุขที่เรานึก ๆ คิด ๆ กันอยู่ ว่าจะได้อย่างนั้นต้องเป็นอย่างนี้ โดยที่แท้แล้วความสุขในชั้นนิพพานนั้นเป็น "ความว่าง" โดยประการทั้งปวงจริง ๆ คือไม่มีของเป็นคู่ ไม่มีทุกข์–ไม่มีสุข ไม่มีดี–ไม่มีชั่ว ไม่มีบุญ–ไม่มีบาป ถ้ายังมีดี–มีชั่ว มีบุญ–มีบาป มันก็ต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารไม่เป็นนิพพานไปได้เลย ต่อเมื่อข้ามไปพ้นจากความดี–ความชั่ว อยู่เหนือบุญ–เหนือบาป เหนือความปรารถนาสุข–ปรารถนาทุกข์โดยสิ้นเชิง นั่นจึงจะเป็น "ความว่าง" และเป็นนิพพานขึ้นมา เพราะฉะนั้น นิพพานจึงเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ของคู่ดังกล่าวมาแล้ว

ผู้ที่ถึงนิพพานมีจิตใจไม่หลงใหลอยู่กับสิ่งที่เป็นคู่ แต่อยู่เหนือความเป็นคู่ คือ "ความว่าง" นั่นเอง ท่านทั้งหลายลองใช้สติปัญญาพิจารณาดูทีเถิดว่า สิ่งที่เรียกว่า "ความว่าง" นั้นมันจะเป็นคู่ได้อย่างไร ? สิ่งที่เป็นคู่ ๆ กันได้นั้นมันต้องไม่ใช่เป็น "ความว่าง" แล้วเราก็มาจัดว่าอันนี้ดีอันนี้ชั่ว อันนี้สั้นอันนี้ยาว อันนี้สูงอันนี้ต่ำ อันนี้ดำอันนี้ขาว เหล่านี้มันไม่ว่างเลย มันมีเป็นชิ้น ๆ ดุ้น ๆ แต่ถ้าเกิด "ความว่าง" ขึ้นมาโดยแท้จริงแล้ว มันจะเป็นคู่

กะใคร จะไปจับเอาอะไรมาเป็นคู่กับมันได้ เพราะฉะนั้นเราจะเห็นได้ว่า ของเป็นคู่ ๆ นั้นมันอยู่ที่ความวุ่น มันไม่อยู่ที่ความว่างเลย ถ้าเป็นความว่างขึ้นมาแล้วมันก็ไม่มีความที่เป็นคู่ ของเป็นคู่จะมีอยู่แต่ในเรื่องของความวุ่น ถ้าเราไม่ต้องการจะให้จิตคิดปรุง เราต้องรู้เท่าทันของสิ่งที่เป็นคู่ ถ้าเราไม่รู้เท่าทันอยู่เพียงไร มันก็ต้องคิดปรุงอยู่เพียงนั้น เมื่อคิดปรุงมันก็ไม่ว่าง เมื่อไม่ว่างมันก็ต้องทุกข์ เพราะฉะนั้นเราจะต้องมองให้เห็นชัดว่า บรรดาของคู่ ๆ เหล่านั้นเป็นของหลอกลวงที่จะทำให้วุ่น ถ้าเราต้องการ "ความว่าง" หรือนิพพานก็จะต้องอยู่เหนือสิ่งเหล่านั้น เราอย่าไปสนใจสิ่งเหล่านั้น และจงมองให้เห็นความว่างไปเสียทั้งหมด จึงจะไม่ก่อความทุกข์

บรรดาของคู่ ๆ นั้น เราอาจจะสรุปให้เหลือเพียงคู่เดียวก็ได้ คู่เดียวที่ว่านี้คือคุณและโทษ ทางหนึ่งเป็นคุณ ทางหนึ่งเป็นโทษ เพราะว่าสิ่งใดที่เราไม่ชอบเราก็ถือว่าเป็นโทษ สิ่งใดที่เราชอบเราก็ถือว่าเป็นคุณ แต่ในสิ่งต่าง ๆ ทุกสิ่งทุกอย่างมันมีทั้งคุณและโทษ ในสิ่งที่เรารักมากที่สุดนั้น ส่วนที่เป็นคุณมันก็มี ส่วนที่เป็นโทษมันก็มีเท่ากัน แต่ว่าเราเลือกมองในด้านคุณไม่มองในด้านโทษ เราจึงหลงรักสิ่งเหล่านั้นอย่างหลับหูหลับตาทีเดียว โดยไม่คำนึงถึงว่า สิ่งทั้งปวงประกอบอยู่ด้วยทั้งคุณและโทษ

สมมติว่าเราหาเงินมาได้ด้วยวิธีสุจริตไม่คดโกงใคร ได้เงินมาล้านหนึ่ง เราชอบใจมากถือว่าเป็นคุณ แต่ลองนึกดูถึงโทษของมันบ้าง เราต้อง

เหน็ดเหนื่อยในการหา ถ้าเราได้มาล้านหนึ่ง เราก็ต้องเหนื่อยลงเรี่ยวแรงไปล้านหนึ่ง จึงจะได้เงินมาล้านหนึ่ง เพราะฉะนั้นโทษของมันก็ล้านหนึ่ง คุณของมันก็ล้านหนึ่ง แต่เราโง่ไปหลงมองมันในเรื่องคุณของมันด้านเดียว เราจึงพอใจว่าเงินล้านนี้วิเศษเสียจริง ๆ **ทีนี้สมมติว่าเงินล้านหนึ่งนี้ได้มาโดยทุจริต คือโกงประชาชนเขามา มันก็มีโทษล้านหนึ่งเหมือนกัน เราเป็นคนชั่วคนเดียวตั้งล้านหนึ่ง มันจึงได้เงินล้านหนึ่ง เราโง่มากที่พอใจในเงินล้านนี้ ว่าเราได้ของดีวิเศษมา โดยไม่รู้ว่าเราเลวไปตั้งล้านหนึ่ง เลวมากกว่าใคร ๆ ทั้งบ้านทั้งเมือง เพราะการได้เงินล้านนี้มา**

ทีนี้ลองพิจารณาดูถึงสิ่งที่เราเกลียดชังกันบ้าง ของสกปรก เช่นอุจจาระ คนทุกคนอาจจะคิดว่ามันประกอบไปด้วยโทษส่วนเดียว ทั้งเหม็นทั้งน่าเกลียดทั้งน่ารำคาญ แต่แล้วทำไมไม่มองดูในด้านคุณของมันบ้างเล่า มันก็มีประโยชน์ในการที่ทำอะไรได้ตามหน้าที่ของมัน จะใช้เป็นปุ๋ยทำให้แผ่นดินนี้ดีก็ได้ ทำให้การไหลเวียนของสิ่งทั้งหลายในโลกนี้เป็นปกติก็ได้ หรืออย่างน้อยก็ได้ถ่ายอุจจาระออกมา คน ๆ นั้นจึงไม่ตาย ใครไม่ถ่ายอุจจาระเลยก็ต้องตาย เป็นอันว่าในของที่เราเกลียดที่สุดนี้ มันก็มีทั้งคุณและโทษอยู่เท่า ๆ กัน คนโง่เท่านั้นที่จะไปเห็นมันแต่ด้านเดียว ว่าเป็นคุณอย่างเดียว หรือเป็นโทษอย่างเดียว

เป็นอันว่า ไม่มีอะไรเลยที่จะไม่ประกอบไปด้วยคุณและโทษ และสิ่งต่าง ๆ นั้น ถ้าได้ใช้เหมาะสมแล้ว มันแสดงคุณออกมาทันที ถ้าไม่มีการใช้ที่เหมาะสมแล้ว มันแสดงโทษออกมาทันที ทั้งนี้เพราะมันมีทั้งคุณและโทษอยู่ในสิ่งนั้น แต่เพราะความโง่ของบุคคลนั้นต่างหาก ที่ไปยึดถือเอาแต่ด้านหนึ่งด้านใด โดยที่แท้แล้วมันไม่ควรจะยึดถือว่าเป็นโทษหรือเป็นคุณเลย อยู่อย่างจิตว่าง ๆ โดยไม่ต้องยึดว่าเป็นโทษหรือเป็นคุณ ให้เกิดความรักหรือความเกลียด นี่แหละคือ "ความว่าง" หรือความสงบหรือนิพพาน เพราะฉะนั้นทุกคนควรจะต้องมีความรู้ของพระพุทธเจ้ามาช่วยตน เพื่อสามารถมองดูโลกให้เห็นเป็นของว่าง อย่ามองเห็นโทษ อย่ามองเห็นคุณแต่ประการใดเลย หรือถ้าจะมองเห็นโทษก็ให้มองเห็นคุณด้วย ถ้ามองเห็นคุณก็ต้องมองเห็นโทษด้วยไปพร้อม ๆ กัน จะได้หักลบกลบกันพอดี มันก็จะได้กลายเป็นความว่างขึ้นมา เป็นอุบายวิธีที่จะมองเห็นสิ่งทั้งหลายให้เป็นของว่าง จะเป็นแก้วแหวน เงิน ทอง เพชร พลอย อะไรก็ตามที หรือจะเป็นคน สัตว์ที่รักที่พอใจอย่างยิ่งก็ดี จะต้องมีโทษและมีคุณอย่างเดียวกัน นึกได้อย่างนี้แล้วก็จะเกิดความว่างเฉย หรือ "ความว่าง" ขึ้นมาได้ ความทุกข์ก็จะไม่เกิดขึ้นแก่ผู้นั้น

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงสอนให้มองสิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่าเป็นของว่าง อย่าได้มองว่าเป็นของที่มีคุณหรือมีโทษแต่ฝ่ายเดียว เพราะจะเป็นความวุ่นแล้วก็จะเป็นทุกข์ เมื่อใดมองเห็นความเป็นของ

ว่างถึงที่สุด เมื่อนั้นก็เป็นพระอรหันต์มาทันทีที่ตรงนั้นเอง ถ้าว่างอย่างเด็ดขาดก็เป็นนิพพานแท้ ถ้าว่างชั่วคราวก็เป็นนิพพานชั่วคราว แต่อย่างนั้นก็ยังดี ดีกว่าที่จะเป็นความวุ่นหรือเป็นความทุกข์ ถ้าเราจะไม่สามารถทำให้เกิด "ความว่าง" โดยเด็ดขาด เราก็พยายามทำให้เกิด "ความว่าง" ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ นี่แหละคือการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง ไม่ใช่การทำพิธีรีตองหรือการทำบุญแบบนั้นแบบนี้ อันเป็นความวุ่นทั้งนั้น

"ความว่าง" ไม่ใช่ความทุกข์ ฉะนั้นจึงเท่ากับนิพพาน หัวใจของพระพุทธเจ้าก็ว่าง หัวใจของพระธรรมก็ว่าง หัวใจของพระสงฆ์ก็ว่าง นี่หมายถึงพระพุทธจริง พระธรรมจริง พระสงฆ์จริง ไม่ใช่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ปลอม ๆ เหมือนอย่างที่คนหมู่มากนับถือกันอยู่ เอ่ยนามกันอยู่ ซึ่งไม่ใช่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์จริง แต่หลงไปยึดถือกันอยู่ มันจึงถูกแต่ของปลอม ๆ แล้วมันก็ทำให้เราเกิดความวุ่นจนไม่ว่าง ถ้าถูกพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์จริง มันก็จะต้องว่างโดยไม่ไปไหนเสีย คือจะเป็นไปแต่ในทางว่าง ทำไมจึงว่าหัวใจของพระพุทธเจ้าว่าง ? ก็เพราะว่าหมดกิเลสตัณหาและอุปาทานโดยประการทั้งปวง ไม่มีตัวตนจะยึดถือ ใครนับถือถูกพระพุทธตัวจริง เขาก็จะมีจิตใจว่างไปด้วย แต่เท่าที่เป็นอยู่เวลานี้ เห็นวุ่นกันแต่เรื่องทำขายซื้อพระพุทธรูปกันไปทั้งนั้น

พระธรรมที่เป็นพระธรรมจริง ก็หมายถึง "ความว่าง" นั่นเอง เป็นผลเกิดมาจากการปฏิบัติ เป็นสิ่งที่ถึงได้ด้วยการปฏิบัติถูกต้องเท่านั้น แล้ว "ความว่าง" ก็จะปรากฏแก่บุคคลนั้นได้ ถ้าปฏิบัติพระธรรมผิด เขาก็จะวุ่นไปจนตาย

พระสงฆ์ที่แท้จริง คือผู้ที่มีหัวใจว่าง เพราะไม่ยึดถือสิ่งทั้งปวงว่ามีตัวตนหรือมีอะไรเป็นของตน พระสงฆ์นั้นไม่ใช่ผ้าเหลือง ไม่ใช่ร่างกายที่คลุมอยู่ด้วยผ้าเหลือง แต่หมายถึงคุณธรรมสูงสุดที่มีอยู่ในนั้น มันก็ได้แก่ "ความว่าง" อีกนั่นเอง เพราะฉะนั้นใครจะเคารพนับถือพระสงฆ์ ก็จงมองดูคุณธรรมของท่านในข้อนี้ ถ้าท่านไม่มี "ความว่าง" แล้ว ท่านก็เป็นพระสงฆ์ปลอม

ถ้าหากเรายังยึดมั่นถือมั่นในตัวตนอยู่ ก็อย่าได้ไปเอาตัวตนที่อื่นเลย จงเอาตัวตนที่ "ความว่าง" สมมติ "ความว่าง" นั่นแหละเป็นตัวตน อย่าไปเอาตัวตนที่เนื้อหนังร่างกายหรือจิตใจ หรือความคิดนึกรู้สึกอย่างนั้นอย่างนี้ จงเอาตัวตนที่ "ความว่าง" จึงจะเป็นตัวตนที่ไม่ทุกข์ แต่ว่าการพูดอย่างนี้เป็นการสมมติ ความจริงมันเป็นตัวตนไปไม่ได้ มีแต่ "ความว่าง" ซึ่งเราสมมติเรียกว่า "ตัวเรา" เมื่อเราเห็นตัวเราว่างได้ดังนี้แล้ว สิ่งต่าง ๆ มันก็ว่างตามไปเอง อะไร ๆ มันก็ว่างตามไปเอง **สมดังพุทธภาษิตที่ว่า "จงดูโลกโดยความเป็นของว่าง แล้วจงดูตัวเราให้เป็นของว่างเถิด โลกทั้งหลายก็จะเป็นของว่างไปเอง"** หรือดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "**จงถอน**

อัตตานุทิฏฐิ คือความเห็นว่าตัวตนเสียให้ได้เถิด ตัวตนก็จะว่างไป โลกทั้งหลายทั้งปวงก็จะว่างไป แล้วก็ไม่มีความทุกข์เหลืออยู่เลย"

บางคนพูดว่า ถ้าว่างเสียแล้วจะไม่มีอะไรยึดหน่วง นี่มันเป็นความคิดสำหรับคนที่ยังโง่ยังกลัว แต่บุคคลที่เข้าถึงธรรมะเข้าถึง "ความว่าง" บ้างแล้ว เขาไม่ต้องยึดต้องหน่วงอะไร ถ้าจะยึดจะหน่วงก็ต้องหน่วงเอา "ความว่าง" พยายามที่จะคว้าให้พบ "ความว่าง" เพื่อให้ตัวตนหมดไป ความทุกข์ก็จะดับไปตาม จิตใจก็ว่าง ร่างกายก็ว่าง อะไรๆก็ล้วนแต่เป็น "ความว่าง" จึงไม่มีความทุกข์เลย จะมองเห็นชัดว่า "ความว่าง" เท่านั้นที่เป็นของมีอยู่จริง นิพพานเท่านั้นที่มีอยู่จริง นอกนั้นมีอยู่อย่างหลอก ๆ หลอกให้เห็นเป็นคู่ ให้รักอย่างหนึ่ง ให้เกลียดอย่างหนึ่ง แล้วมันก็วุ่นกันไปหมด เป็นสังขารเป็นของปรุงแต่งและเป็นความทุกข์อย่างยิ่ง แต่ถ้าใครเห็นสัจจธรรมข้อนี้ขึ้นมาก็จะเห็น "ความว่าง" ไม่ว่าโลกนี้หรือโลกไหน รวมทั้งตัวเราเอง และสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงมันเป็น "ความว่าง" ไปหมด มีแต่นิพพานอย่างเดียว ไม่มีความทุกข์เลย สิ่งที่เหลืออยู่ คือกายและใจก็เป็นที่ตั้งของความรู้สึกว่าว่าง นี่คือกายและใจที่เป็นเบญจขันธ์บริสุทธิ์ของพระอรหันต์ ซึ่งต่างจากเบญจขันธ์ของพวกเราซึ่งเต็มไปด้วยกิเลสตัณหาอุปาทาน เราจึงไม่ว่าง เบญจขันธ์ของพระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี ก็มี "ความว่าง" เพิ่มขึ้นตามลำดับ มีกิเลสตัณหาน้อยลง ๆ เบญจขันธ์ของพระอรหันต์ว่างโดยประการทั้งปวง ไม่มีกิเลส

ตัณหาอุปาทานเหลืออยู่เลย มันจึงเป็นที่สุดที่สิ้นของความทุกข์ ไม่มีความทุกข์เหลืออยู่เลย ใจที่ประกอบไปด้วยสติปัญญา ย่อมมองเห็นอยู่แต่ "ความว่าง" อย่างนี้ทุกเมื่อ เราจึงเรียกว่ามีสติอยู่ทุกเมื่อ มันจึงไม่มีความทุกข์ทุกเมื่อด้วยเหมือนกัน นี่คือเป็นสิ่งที่ควรพอใจแล้ว ไม่จำเป็นจะต้องไปแสวงหาความสุขที่มันวุ่นวายขึ้นมาอย่างใดอย่างหนึ่งอีก ของคู่ทั้งหลายจะเป็นคุณก็ตามเป็นโทษก็ตาม! มันเป็นเรื่องวุ่นทั้งนั้น "ความว่าง" อย่างเดียวเท่านั้นจึงจะอยู่เหนือทุกข์เหนือสุข เหนือดีเหนือชั่ว เหนือบุญเหนือบาป และเป็นสิ่งที่พระอรหันต์ท่านมี!

ฉะนั้น ขอให้ปัญญาชนทั้งหลาย จงเข้าใจความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา จงทราบคำสอนที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า ตามนี้ยัน จะได้ไม่ถูกใครเขาหลอกลวงให้ปฏิบัติอย่างนั้น ทำบุญอย่างนี้ อันเป็นทางนำมาซึ่งความวุ่น จนไม่มีโอกาสเข้าถึงสัจจธรรม เลยไม่เห็นคุณค่าว่าศาสนาจะช่วยตนหรือนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างไร

— จบ —

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ กรมการทหารสื่อสาร บางซื่อ พระนคร
พันโท ทวีวัฒน์ นิยมเสน น.บ. ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๓